

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

BURSA ULUDAĞ JOURNAL OF ECONOMY & SOCIETY

HAZİRAN 2024 | CİLT: 43 SAYI: 1
JUNE 2024 | VOLUME: 43 ISSUE: 1

B
U
J
E
S

E-ISSN: 2757-9190

Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Özetlenme, Harmanlanma ve İndekslenme Bilgileri:
*Bursa Uludağ Journal of Economy and Society is
Abstracted, Harvested and Indexed in:*

Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir.
Bursa Uludağ Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

*The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not,
in any way, represent those of the Bursa Uludağ University.*

İletişim / Correspondence

Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Görükle Kampüsü 16059
Nilüfer / Bursa / TÜRKİYE
Tel: +90 224 2941135 **Fax:** 0224 2941003
Web: <http://www.uludag.edu.tr/iibfdergi>
E-posta: iibfeditor@uludag.edu.tr

Dizgi-Baskı/ Printed by

Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü
Bursa-2024
Telefon: (224) 294 05 32
Fax: (224) 294 05 31
E-posta: basimevi@uludag.edu.tr

© Bursa Uludağ Üniversitesi Yayınları © Bursa Uludag University Press

Her hakkı saklıdır.

All rights reserved.

**Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer Reviewed Journal**

Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bursa Uludağ Journal of Economy and Society
Cilt / Volume: 43 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2024
e-ISSN: 2757-9190

Bursa Uludağ Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on behalf of Bursa Uludağ University
Prof. Dr. Ferudun YILMAZ

İmtiyaz Sahibi/ Owner
Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT

Baş Editör / Editor in Chief
Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT

Editör / Editor
Dr. Burak Faik EMİRGİL

Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor
Öğr. Gör. Gülnaz ÇETİNOĞLU

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Esmâ BİRİŞÇİ

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants
Dr. Nagihan MEMİŞ YAKAR, Dr. Neşe ARAL

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ
Prof. Dr. Murat Hakan ALTINTAŞ
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ
Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA
Prof. Dr. Necmi GÜRSAKAL
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Danışma Kurulu / Advisory Board*

Prof. Dr. Hadi Sacit AKDEDE: Bakırçay Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Meliha ALTUNIŞIK: Orta Doğu Teknik Üniversitesi/TR

Dr. Melih ASTARLIOĞLU: Tilburg University/NL

Prof. Dr. Mustafa AYDIN: Kadir Has Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ: Sakarya Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Veysel BOZKURT: İstanbul Üniversitesi/TR

Dr. Luis Pinedo CARO: International Labour Organization/CH

Prof. Dr. Emrah FERHATOĞLU: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Mehmet GENÇ: Işık Üniversitesi/TR

Dr. Murat GENÇ: University of Otago/NZ

Prof. Dr. Mehran KAMRAVA: Georgetown University/QA

Prof. Dr. Fuat KEYMAN: Sabancı Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Erdoğan KOÇ: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Hasan KÖNİ: İstanbul Kültür Üniversitesi/TR

Dr. Barbara SAMALUK: University of Greenwich/UK

Dr. Mousa SHTEIWI: University of Jordan/JO

Prof. Dr. H. Tarık ŞENGÜL: Ortadoğu Teknik Üniversitesi/TR

Dr. Şafak TARTANOĞLU BENNETT: University of Greenwich/UK

Prof. Dr. Metin TOPRAK: İstanbul S. Zaim Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Ali UTKU: Atatürk Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Haldun YALÇINKAYA: TOBB ETU Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU: İstanbul Üniversitesi/TR

Prof. Dr. Nuri YURDUSEV: Ortadoğu Teknik Üniversitesi/TR

*Soyisme göre alfabetik sırada / In alphabetical order by family name

Dergimiz Hakkında

Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, “**İktisadi ve Sosyal Bilimler: Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**” ismiyle 1979 yılında yayın hayatına başlamıştır. Dergi, 2019 yılı itibariyle “**Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi/Bursa Uludağ Journal of Economy and Society**” ismiyle elektronik olarak yayınlanmaktadır.

Dergimiz, iktisadi ve sosyal bilimler alanında farklı disiplinlerde üretilen Türkçe ve İngilizce makaleleri yayımlayarak Türkiye’de ve dünyada bu alanda yapılmış çalışmalara katkı sağlama amacı taşımaktadır. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki sayı olarak basılan dergimiz, **uluslararası hakemli** akademik bir dergidir. Dergimizde iktisadi ve sosyal bilimler kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştirileri ile örnek olay çalışmaları yayımlanabilir.

About Our Journal

Bursa Uludağ Journal of Economy and Society started to be published under the name of “**İktisadi ve Sosyal Bilimler: Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**” in 1979. **Bursa Uludağ Journal of Economy and Society** continues to be published electronically as of 2019.

By publishing Turkish and English articles produced in different disciplines in the field of Economics and Administrative Sciences, the journal aims to contribute to the literature in this field in Turkey and in the world. Bursa Uludağ Journal of Economy and Society is an international **peer-reviewed** academic journal published twice a year, in June and December. Original and qualified articles, book introductions and reviews, and case studies on subjects within the scope of economics and social sciences can be published in the journal.

Dergi Tarihiçesi / Journal History

Derginin önceki adı / Formerly name:	ISSN	Yıl/Year	Cilt/Sayı Volume/Issue
İktisadi ve Sosyal Bilimler: Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi	-	1979	1/1
İktisat ve Sosyal Bilimler: Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi	-	1980-1982	1/2-3/1
İktisat ve İdari Bilimler: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	-	1982	3/2
Uludağ İktisat ve İdari Bilimler Dergisi: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	-	1983-1987	4/1-8/2
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	-	1988-1993	9/1-14/2
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1301-3386	1994-2010	15/1-29/2
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Uludağ Journal of Economy and Society	1301-3386	2011-2018	30/1-37/2

Derginin adı / Name:	ISSN	Yıl/Year	Cilt/Sayı Volume/Issue
Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Bursa Uludağ Journal of Economy and Society	1301-3386	2019-2020	38/1-39/2
	e- ISSN		
Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Bursa Uludağ Journal of Economy and Society	2757-9190	2021-	40/1-

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: 2003-2019 Dönemi Örneği <i>Sustainability Of Current Account Deficit In Turkey: 2003-2019 Period</i> Arda Guruş	1
Toplum 5.0 Kavramı: Vosviewer İle Bibliyometrik Analiz <i>Society 5.0 Concept: Biometric Analysis Via Vosviewer</i> Hakan Acer ve Alper Tunga Alkan	17
Kültür ve Kültürel Evrenseller Perspektifinden Göç Olgusuna Bakış: Gazap Üzümleri ve Gurbet Kuşları Romanları Üzerinden Bir Değerlendirme <i>An Overview of the Migration Phenomenon from the Perspective of Culture and Cultural Universals: An Evaluation on the Novels Grapes of Wrath and Gurbet Kuşları</i> M. Burçin Yandı	36
Avrupa Birliği’nin Eğitim Politikasının Mekânsal Boyutu <i>Spatial Dimension of the European Union’s Education Policy</i> Samet Yılmaz	51
Finansal Krizler ve Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme <i>A Review of Financial Crises and Their Effects</i> Suat Aydın	64

Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: 2003-2019 Dönemi Örneği¹

Arda Guruş²

Öz

Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik yapılan bu çalışma çerçevesinde Husted (1992) dönemlerarası bütçe kısıt modeli kullanılarak 2003-2019 yılları arasındaki veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın temel problemi, Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır var olan ve yıllar içerisinde artarak devam eden cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemektir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, 2003-2019 yılları arasında Türkiye’nin ithalat ve ihracat arasında meydana gelen ilişkilerden meydana gelen dış ticaret dinamiklerini analiz ederek, ülkede meydana gelen cari açıkların sürdürülebilirliği incelemek ve buna bağlı olarak sürdürülebilirliğin hangi faktörlere bağlı olduğunu belirlemektir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Yapılan test ve analizler neticesinde, Türkiye ekonomisinde 2003-2019 yılları arasında meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu görülmüştür. Ayrıca yine aynı yıllar arasında Türkiye ekonomisinde ithalat ve ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma bulguları Türkiye ekonomisinde meydana gelen cari açıkların güçlü bir şekilde sürdürülebilir forma gelebilmesi için üretim yapısındaki ithal girdi bağımlılığının azaltılması gerektiğini göstermiştir. Eğer yüksek katma değer yaratan üretim yapısına kavuşulursa ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler daha etkin bir şekilde yönetilebilir. Bunun için Türkiye’de üretim yapısının ithal girdi bağımlılığını azaltmayı hedefleyen politikalar cari açığın sürdürülebilmesi için çok büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari açığın sürdürülebilirliği, Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi.

Jel Kodları: Q01, H62, C51.

Sustainability Of Current Account Deficit In Turkey: 2003-2019 Period Analysis

Abstract

Within the scope of this study on the sustainability of current account deficits in Turkey, data from the years 2003-2019 were analyzed using the intertemporal budget constraint model by Husted (1992). The main problem of the study is to examine the sustainability of the current account deficits, which have been present in the Turkish economy for many years and have increased over time. In this context, the main aim of the study is to analyze the trade dynamics resulting from the relationships between imports and exports in Turkey during the

¹ Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Doktora Öğrencisi, Arda Guruş, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ardagr41@gmail.com ORCID: 0000-0002-9250-6847

years 2003-2019, to examine the sustainability of the current account deficits in the country, and to determine the factors on which this sustainability depends. Johansen cointegration and Granger causality tests were used as econometric methods in the study. As a result of the tests and analyses, it was found that the current account deficits in the Turkish economy during 2003-2019 were weakly sustainable. Additionally, it was determined that there was a bidirectional causality relationship between imports and exports in the Turkish economy during the same period.

The findings of the study indicate that in order for the current account deficits in the Turkish economy to become strongly sustainable, the dependency on imported inputs in the production structure needs to be reduced. If a production structure that creates high added value is achieved, the relationships between imports and exports can be managed more effectively. Therefore, policies aiming to reduce the dependency on imported inputs in Turkey's production structure are of great importance for the sustainability of the current account deficit.

Keywords: Sustainability of current account deficit, Johansen cointegration test, Granger causality test.

JEL Codes: Q01, H62, C51.

1. Giriş

Dışa açık ülke ekonomilerinde yer alan cari işlemler hesabı, bir yıl içerisinde ülkeler arası meydana gelen mal ve hizmet ticari ile bu ticarete konu olan yatırımlardan elde edilen gelir ve cari transfer hesaplarının kayıt ve takip edildiği bir kayıt sistemidir. Burada ifade edilen mal ve hizmet ticari ithalat ve ihracatı temsil etmekte olup, bu değişkenler arasındaki değişimler cari işlemler dengesi üzerinde doğrudan etkilidir. Eğer dışa açık bir ekonomide ithalat, ihracattan daha büyük değerli ise ülkede cari açık olduğuna yani ülke ekonomisinin kaynakları ya da ürettiği mal ve hizmetten daha çok harcama yaptığı anlamına gelmektedir. Bu durum ülkelerin ekonomik performansları üzerinde doğrudan etkili olmasının yanı sıra ülke ekonomisinin gelişmişlik seviyesini de ifade edebilmektedir.

Cari işlemler hesabında meydana gelen açıkların kontrol edilemez bir duruma gelip sürdürülemez bir konuma sürüklenmesi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini ekonomik krize sokabilmektedir. Cari açıkların özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki etkisinin bu denli fazla olmasının en temel sebebi ise ekonomilerinin dışa bağımlı yapısı ile doğrudan alakalı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde cari açıkların sürdürülebilir yapıda kalması son derece önemlidir.

Gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında yer alan Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı yapısından dolayı zaman içerisinde pek çok kez cari açıkların sürdürülebilirliği konusunda sorun yaşayan ülke ekonomilerinden biri olarak gösterilebilir. Özellikle ekonominin dışa bağımlı yapısı, ülke ekonomisinde cari açıkların sürekli olmasına neden olmuştur. Mevcut bu durumlara ek olarak gerek küresel ekonomide meydana gelen bozulmalar gerekse iç yapının dengesiz bir duruma gelmesi ülke ekonomisinin krize girmesine ya da mevcut açıkların sürdürülemez bir yapıya gelmesine neden olmaktadır. Bu koşullar altında Türkiye ekonomisinde cari açıkların incelenmesi ve sürdürülebilirliğine yönelik koşul ve şartların belirlenmesi son derece önemli bir husustur. Mevcut bu hususlar altında, sürdürülebilirliğe yönelik çeşitli politikalar ve önlem planları alınması ekonominin gelişmesi ve krize karşı daha sağlam bir yapıya dönüşmesi gerekli bir durumdur.

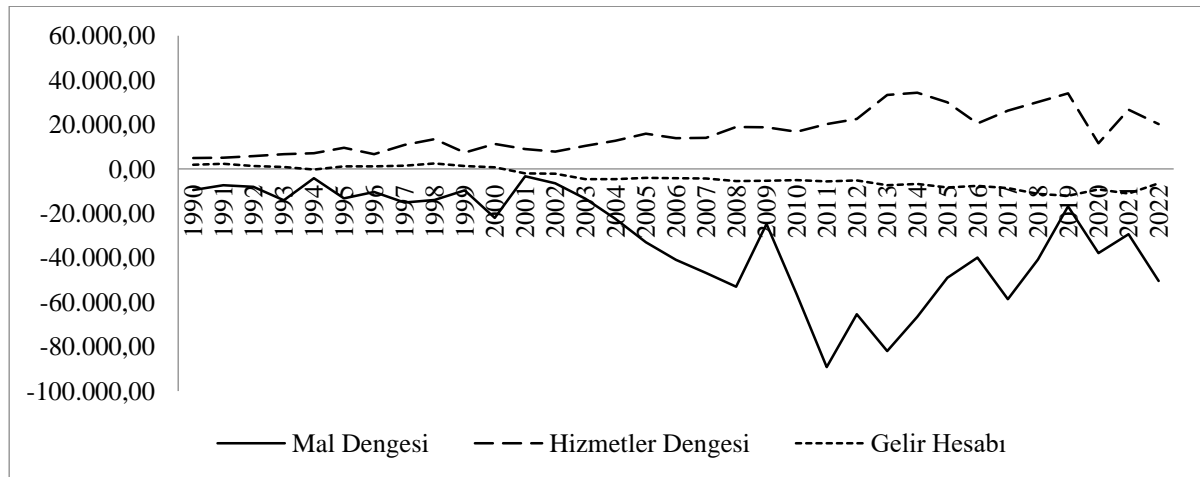
Yukarıda cari açıklar ve sürdürülebilirliğine yönelik yapılan tüm tanım ve tespitlerden hareketle yapılan bu çalışmada Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilirliği 2003-2019 yılları arasında ithalat ve ihracat verileri Husted (1992)'in geliştirdiği dönemler arası bütçe kısıtı altında incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde cari açıkların teorik çerçevesi oluşturulmuş olup, bu çerçevede dâhilinde cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. İkinci bölümde cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik yapılan

ampirik ve literatüre konu olan çalışmalar incelenip, değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmaya konu olan ithalat ve ihracat verileri Johansen eş-bütünleşme testi sürdürülebilirliği test edilmiştir. Ayrıca çalışmada Granger nedensellik testi uygulanarak mevcut ekonomik koşullar altında ithalat ve ihracat verileri arasında nedensellik incelenmiştir. Son bölümde ise Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilirliğinin tespiti yapılmış ve elde edilen sonuç neticesinde çeşitli ekonomik ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Cari açıkların sürdürülebilirliği ve finanse edilebilirlik

Dünya ekonomisinin 1980’lerden sonra küresel bir yapıya gelmesi ve ülkeler arası sermaye hareketlerinin artması özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin geniş oranda fon bulabilme imkânına kavuşmasına neden olmuştur. Bu durum, ülke ekonomilerinde meydana gelen cari açıkların yüksek oranlı olmasına neden olmuştur. Cari açıkların dönemler arası süresince artış trendine girmesi, özellikle küresel ekonomide meydana gelen değişimlere paralel olarak mevcut ekonominin yapısal anlamda daha kırılgan olmasına neden olmuştur. Mevcut bu kırılgan yapı başta gelişmekte olan ülke ekonomileri olmak üzere, dışa açık tüm ekonomilerde ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır (Tunalı, 2008: 164).

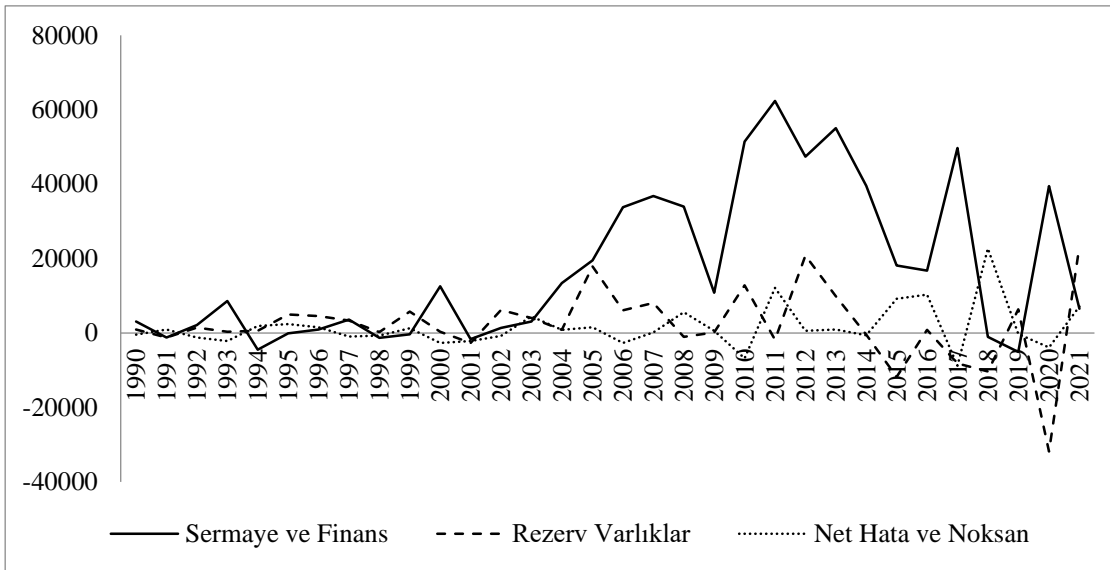
Cari işlem hesabında meydana gelen açıkların sürdürülebilir bir durumda kalması için çeşitli koşul ve şartlar vardır. Bu koşul ve şartlardan birincisi ülke ekonomisinin cari açık vermesine paralel olarak istikrarlı büyüme oranlarını korumasına bağlıdır. Bu koşulun yanı sıra ülke ekonomisinin karar vericileri elde ettikleri finansal borçlanmaları sağlıklı bir şekilde ödeyebilmesi de son derece önemlidir. Mevcut koşullar altında Türkiye ekonomisinde bakıldığında Şekil 1’de görüldüğü gibi ekonominin ağırlıklı olarak mal ve hizmet dengesi olarak adlandırılan ithalat ve ihracatta meydana gelen dengesizlik kaynaklı olduğu görülmektedir. Büyüyen bir ekonomik görüntüsü olan Türkiye ekonomisinde, ithalata bağlı ekonominin sürekli olarak cari açık verdiği görülmektedir. Bu durum gelişmekte olan ekonomiler açısından olağan ve beklenen bir durumdur. Fakat özellikle 2000 yılı sonrasında cari açıkların anormal oranda artması, cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik baskıyı arttırdığı ve mevcut açıkların kronik bir hale dönüştüğü görülmektedir. Ekonomide meydana gelen cari açıkların kronik yapısından kurtulabilmesi için ithal girdiye dayalı üretim yapısının değişmesi son derece önemlidir. Üretim yapısında meydana gelen değişimlerin yanı sıra ekonominin büyümeyi destekleyici ve döviz girişlerini arttıracak bir şekilde yatırımlara yönelmesi bir başka gerekliliktir.

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi, 2022

Şekil 1. 1990 - 2022 yılları arası Türkiye cari işlemler hesabı

Cari işlemler hesabında meydana gelen açıklar kadar, mevcut bu açıkların finanse edilebilirliği de son derece önemlidir. Bu bağlamda dışa açık ülke ekonomilerinde meydana gelen cari açıklar temel düzeyde üç farklı şekilde finanse edilebilir. Bunlardan birincisi doğrudan yatırımlar, portföy yatırımlar ve diğer yatırım hesabından oluşan sermaye ve finans hesabıdır. Bu hesap kalemi, ülke ekonomisinde meydana gelen cari açıkların kapatılmasında ana finansman kalemi olarak tanımlanır. Mevcut bu hesap kaleminin yetersiz kaldığı durumlarda ise cari açıkların kapatılmasında ikinci tercih edilen finansman kalemi ise rezerv hesaplarıdır. Merkez Bankası rezervlerinde bulunan döviz cinsi paraların kullanılması ile finanse edilmektedir. Bu hesabın kontrolsüz kullanımı ülke içerisindeki ekonomik durumları olumsuz etkilemesinden dolayı sağlıklı bir finansman yöntemi değildir. Cari açıkların finanse edilmesinde kullanılan bir başka finansman türü ise net hata ve noksan hesabıdır. Net hata ve noksan hesabı kaynağı belli döviz cinsi paraların ifade edildiği bir hesap kalemidir ve genellikle denkleştirici bir unsur olarak kullanılmadığıdır. Eğer bir ülke ekonomisinde net hata ve noksan kaleminin cari açıkların finansmanında sık kullanılması, mevcut ekonominin güvensiz bir imaj çizmesine ve kalitesiz ya da sağlıksız bir şekilde finanse edildiği şeklinde yorumlanabilmektedir (Eşiyok, 2012: 69-70). Yukarıda bahsedilen tüm bu durumlar ülke ekonomisinde meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir bir durumda kalması için finanse edilebilirliğin önemini göstermektedir. Bu bağlamda ekonomide meydana gelen cari açıkların finanse edilmesinde kullanılan enstrümanlar ülkede bulunan ekonomi karar vericileri olduğu gibi ülkeler arası ekonomi koşullarına da bağlı bir durumdur (Telatar, 2011: 28). Tüm bu durumlar dahilinde Şekil 2’de 1990-2021 yılları arasında meydana gelen cari açıkların finanse edilme yöntemleri gösterilmiştir.

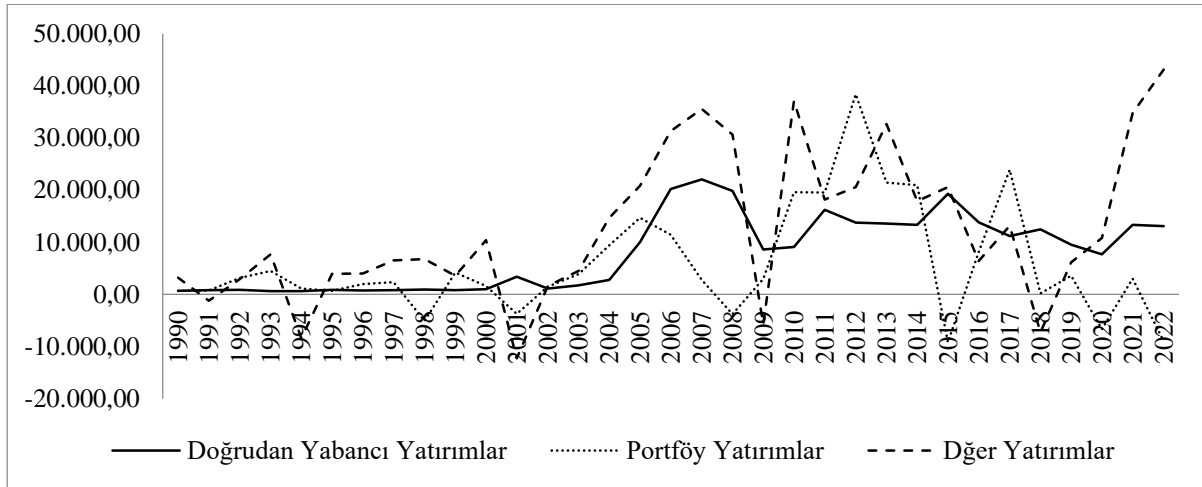
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi, 2022

Şekil 2. 1990-2021 yılları arası cari açık finansmanı

Şekil 2’ye bakıldığında 1990-2021 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen cari açıkların finansman edilme yöntemleri görülmektedir. Şekle bakıldığında Türkiye’deki cari açıkların %82’sinin sermaye ve finans hesabı, %10’unun rezerv varlıklar hesabı, %8’inin ise net hata ve noksan hesabı ile finanse edildiği görülmektedir. İlgili yıllarda cari açıkların ağırlıklı olarak sermaye ve finans hesabı ile finanse edilmesi mevcut açıkların sürdürülebilirliği açısından olumlu bir gösterge niteliği taşısa da sermaye ve finans hesabının kalitesi de sürdürülebilirlik açısından son derece önemlidir. Şekil 2’deki grafik hakkında en dikkat çekici husus ise 2018-2021 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bahsedilen yıllarda

meydana gelen cari açıkların %51'i sermaye ve finans hesabı aracılığı ile finanse edilirken, %49'luk kısmı ise net hata ve noksan hesap kalemi ile finanse edilmiştir. Geçmiş dönemlere göre net hata ve noksan hesabının cari açıkların ana finansman aracı olması, ülke ekonomisi içerisinde kayıt dışı yabancı paranın yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Mevcut bu durum özellikle yabancı yatırımcılar açısından, ülke ekonomisinin güvenilebilirliğini olumsuz etkilemekte ve yatırım tercihlerini caydırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. Bu bağlamda özellikle bu yıllarda cari açığın finansmanı için tercih edilen enstrüman kalitesine bakıldığında mevcut açıkların kaliteli bir şekilde finanse edilmediğini de göstermektedir.

Cari işlemler hesabında meydana gelen açıkların, sürdürülebilirliğinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için gerekli olan diğer koşul ve şart ise mevcut açıkların sağlıklı ve risk yaratmayacak bir şekilde finanse edilebilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda eğer ülke ekonomisinde meydana gelen cari açıklar uzun vadeli ve borç yaratmayacak yani doğrudan yabancı yatırımlar ile finanse edilmesi, başta cari açıkların finanse edilebilirliği olmak üzere ekonominin kriz ya da kriz benzeri olumsuz durumlara karşı daha sağlam bir yapıya dönüşmesini sağlamaktadır (Subaşat, 2010: 8-9). Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde ekonomide istihdam yaratıcı etkisi göz önüne alındığında cari açıkların sürdürülebilirliğine ek olarak ülkede var olan işsizliği azaltıcı etkisi olduğu söylenebilir. Bir diğer yandan cari açıkların kısa vadeli ve borç yaratan yani portföy yatırımlar ve diğer yatırımlar hesabı ile finanse edilmesi durumunda ise borçların kontrol edilemez durumda artmasına neden olmakta ve ekonominin kırılgan duruma gelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde 1990-2022 yılları arasında meydana gelen cari açıkların finansında kullanılan sermaye ve finans hesabının alt kalemleri Şekil 3'de verilmiştir.

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi, 2022

Şekil 3. 1990-2022 yılları arasında sermaye ve finans hesabı alt Kalemleri

Türkiye'de 1990-2022 yılları arasında 641 milyar dolar seviyelerine ulaşan cari açıkların 197 milyar doları doğrudan yabancı yatırımlar, 147,1 milyar doları portföy yatırımlar ve 284,8 milyar doları ise diğer yatırım hesabı ile finanse edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde meydana gelen cari açıkların ağırlıklı olarak kısa vadeli ve borç yaratan finansman kalemleri ile finanse edildiği görülmektedir. Özellikle 2004-2008 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların artması ve ana finansman kalemlerinden biri olması Türkiye ekonomisi açısından kısa vadede olumlu bir gösterge niteliği taşısa da mevcut yapının sürdürülememesi ve yerini yeniden portföy yatırım ile

diğer yatırımlara bırakması uzun vadede olumsuz bir görüntü sergilemektedir. Bu bağlamda 1990-2022 yılları arasında meydana gelen cari açıkların sıcak para olarak nitelendirilen kısa vadeli ve riskli yatırım finansman kalemi olan portföy yatırım ve diğer yatırımlar kalemi ile finanse edilmesi, ülke ekonomisinin güvenilebilirliğini negatif yönde etkilemektedir. Bu hususta özellikle ekonomi karar vericileri yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik bir dizi kararlar olması, gerek finanse edilebilirlik açısından gerekse mevcut ekonominin krizlere karşı daha güçlü yapıda kalması açısından son derece önemlidir.

3. Literatür

Cari açıkların sürdürülebilir yapıda olması gerek ülke ekonomisini gerekse makroekonomik değişkenler üzerinde doğrudan etkisidir. Mevcut bu yapının sürdürülemez duruma gelmesi özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin zaman içerisinde bozulmasına ve hatta belirli dönem ya da zaman aralıklarında ekonomik krize girmesine neden olmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra ekonominin serbestleşmesine bağlı olarak ülkeler arası ticaretin artması ve gelişmekte olan ülkelerin dış mal ve hizmetlere bağlı bir yapıda olması cari açıkların sürdürülebilirliği üzerindeki önemi arttırmaktadır.

Ekonominin serbestleşmesine bağlı olarak cari hesaplarda meydana gelen dengesizlikler başta Latin Amerika olmak üzere Güney Doğu Asya ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesi ve zaman içerisinde ülkelerin ekonomik krize girmesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında yer alan Türkiye'nin özellikle 1990'lardan sonra cari açıkların sürdürülemez yapıya gelmesi Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkelerine benzer kriz yaşamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde özellikle Husted (1992)'ın geliştirdiği Dönemlerarası Yaklaşımı altında çeşitli değişkenlerle cari açıkların sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Mevcut bu araştırmalar neticesinde bu çalışmanın sonucu konusunda yardımcı olmasının yanı sıra cari açıklar ve bu açıklara bağlı krizlere yönelik bilgi birikimini arttırmıştır.

Cari açıkların sürdürülemez yapıda olmasına bağlı olarak yaşanan ekonomik krizlerin başında Meksika ve Latin Amerika ülkeleri gelmektedir. Özellikle 1980'lerde oldukça olumlu bir görüntü sergileyen Latin Amerika ülkelerinin zaman içerisinde ekonomik yapılarının bozulmasına bağlı olarak ekonomik krize girmesi, literatür açısından sonra derece önemli bir husustur. Bu bağlamda Jayme (2001) 1960-2000 yılları arasında Brezilya ekonomisini incelemiştir. Yapılan incelemede Husted dönemler yaklaşımı altında ve dış borç, ithalat, ihracat ve faiz oranları değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan çalışma Newey-West testi ile Johansen eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan test ve analizler neticesinde Brezilya ekonomisinde 1960-1983 yılları arasında mevcut yapının sürdürülebilir yapıda olduğunu, fakat kriz öncesi dönemde cari açıkların sürdürülemez bir durumda olduğunu vurgulamıştır. Holmes (2006) 14 Latin Amerika ülkesinin 1979-2001 yılları arasında ithalat ve ihracat değişkenlerini kullanarak cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada dönemler arası yaklaşım altında ADF birim kök testi ve Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan test ve analizler neticesinde ilgili dönemlerde Kolombiya ve Brezilya hariç 12 Latin Amerika ülkesinde cari açıkların sürdürülebilir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kalyoncu ve Öztürk (2010) aralarında Meksika, Arjantin, Brezilya, Venezuela, Kolombiya ve Peru'nun bulunduğu 6 Latin Amerika ülkesinin 1980-2006 yılları arasında aylık veriler bazında cari açıklarının sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada ithalat ve ihracat değişkenleri, dönemler arası kısıt altında VAR ve Johansen eş-bütünleşme analizi kullanılmıştır. Mevcut değişkenler üzerine yapılan analizler neticesinde Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Şili harici ülkelerin cari yapılarının sürdürülebilir yapıda olduğunu sonucuna ulaşımlardır. Donoso ve Martin (2014) 1970-2010 yılları arasında 18 Latin Amerika ülkesinin ithalat

ve ihracat değişkenlerinin dönemler arası kısıt altında cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmaya konu olan değişkenler üzerinde ADF birim kök testi yapılmıştır. Yapılan test neticesinde Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Şili’de cari açıkların ilgili dönemlerde sürdürülemez yapıda olduğunu, diğer ülkelerde ise cari açıkların sürdürülebilir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ordoñez-Callamand vd. (2017) 1996-2016 yılları arasında Şili, Meksika, Kolombiya ve Brezilya üzerinde cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. İthalat, ihracat ve GSYH değişkenleri dönemler arası yaklaşım altında ADF birim kök testi ve eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde ilgili yıllarda Şili ve Meksika ülkelerinde cari açıkların sürdürülebilir yapıda olduğunu fakat Kolombiya ve Brezilya ülkelerinde bu durumun sürdürülemez yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Latin Amerika yönelik yapılan cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalarda özellikle Arjantin, Brezilya, Peru gibi Latin Amerika ülkelerin dışsal şoklara hassas olduğu ve sürdürülebilirliğinin tehlikeli boyutlarda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmalarda bahsi geçen ülkelerin cari açıklara bağlı ekonomik krizlere girmesinin olası olduğu ve mevcut durumlardan uzaklaşma adına bir dizi politika değişikliğine gidilmesi gerektiği önerileri verilmiştir.

Latin Amerika ülkeleri kadar ASEAN olarak adlandırılan Doğu Asya ülkelerinin cari açıkların sürdürülemez yapıda olmasına bağlı olarak yaşadığı krizler de ekonomi literatüründe son derece önemli bir yer tutmaktadır. Mevcut ülkelerde cari yapının bozulmasına bağlı meydana gelen ekonomik krizlerin ekonomik yapıyı olumsuz etkilemesinin yanı sıra bankacılık ve finans krizlerine de sebep olması cari açıkların sürdürülebilirliği üzerindeki önemi daha da arttırmaktadır. Baharumshah vd. (2003) 1961-1999 yılları arası ASEAN ülkeleri üzerinin cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. Dönemler arası yaklaşım altında ithalat ve ihracat değişkenleri ADF, Johansen eş-bütünleşme ve Gregory Hansen eş-bütünleşme testleri yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde ilgili yıllarda, ilgili ülkelerde cari açıkların sürdürülemez yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tang (2003) 1970-1998 yılları arasında ASEAN ülkelerinin ithalat ve ihracat değişkenleri yardımı ile cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. Yapılan çalışmada dönemler arası yaklaşım altında eş-bütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan testler neticesinde 1970-1998 yılları arasında ASEAN ülkelerinde meydana gelen cari açıkların sürdürülemez yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fountas vd. (2005) Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan, Güney Kore ve Japonya’nın bulunduğu 8 Asya ülkesinin 1970-2000 yılları arasında cari açıkların sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Yapılan çalışmada dönemler arası yaklaşım altında ithalat ve ihracat verileri kullanılmıştır. Mevcut veriler IPS birim kök ile Pedroni eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde çalışmaya konu olan ülkelerin özellikle kriz sonrası yıllarda ekonomik toparlanmaya bağlı olarak mevcut açıkların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. O’Callaghan ve Kan (2007) 1980-2001 yılları arasında Tayland, Filipinler, Güney Kore ve Endonezya’nın cari açıklarının sürdürülebilirliğini incelemişlerdir. Çalışmada ithalat ve ihracat değişkenleri dönemler arası yaklaşım altında Engle-Granger nedensellik testi ve eş-bütünleşme testleri yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde ilgili ülkelerde meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir formda olduğu, fakat olası ekonomik kriz ortamında mevcut açıkların sürdürülemez forma geçebileceğini vurgulamıştır. Kaplan ve Kalyoncu (2014) 1981-2008 yılları arasında ASEAN ülkelerinin ithalat, ihracat, net transfer ve faiz değişkenleri altında cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Yapılan çalışmada Panel eş-bütünleşme, FMOLS ve DOLS tahmini yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde ilgili yıllarda ASEAN ülkelerinde meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir formda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sissoko ve Jozefowicz (2015) 5 ASEAN ülkesinin 1960-2014 yılları arasında cari açıkların sürdürülebilirliği dönemler arası yaklaşım altında incelenmiştir. Yapılan çalışmada ithalat ve ihracat değişkenleri OLS ve eş-bütünleşme testine tabii tutulmuştur. Çalışmanın sonucunda ilgili yıllarda 5 ASEAN ülkesi için Malezya, Tayland’da cari açıkların sürdürülebilir formda olduğu, Singapur’un

zayıf formda sürdürülebilir olduğu, Endonezya ve Filipinlerde ise mevcut açıkların sürdürülemez yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ASEAN ülkelerine yönelik yapılan cari açıkların sürdürülebilirliği araştırmalarında ağırlıklı olarak mevcut açıkların sürdürülemez formda olduğu sonucunda ulaşılmıştır. Fakat özellikle son yıllarda ilgili ülke ekonomilerine yönelik yapılan çalışmaların olumlu bir görüntü sergilediği ve kriz sonrası dönemde mevcut açıkların sürdürülebilir forma dönüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda Doğu Asya ülkelerinde meydana gelen cari açıkların kriz sonrası dönemde sürdürülebilir forma gelmesinin en büyük sebebinin doğrudan yatırımların desteklenmesi ve yabancı paraya yönelik politikalara yönelik düzenlenmeler getirilmesine bağlı olduğu söylenebilir.

Gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında yer alan Türkiye ekonomisi de cari açıkların sürdürülemez yapıda kalmasına bağlı olarak özellikle 1990 sonrasında pek çok ekonomik krizin etkisine girmiştir. Özellikle mevcut ekonomik yapının ithalata bağlı yapıda olmasının yanı sıra enerjide dışa bağımlılığı mevcut açıkların kronik bir halde bulunmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de meydana gelen cari açıkların incelenmesi, araştırılması mevcut yapının sürdürülebilirliği açısından son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Özer ve Coşkun (2011) Türkiye’de 2002-2010 yılları arasında ithalat ve ihracat değişkenleri, dönemler arası yaklaşım altında incelemiştir. Yapılan incelemede Johansen eş-bütünleşme analizi ile Zivot-Andrews yapısal kırılma testleri yapılmıştır. Yapılan test ve analizler neticesinde ilgili yıllarda mevcut ekonomide meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Azgün ve Özbey (2011) 1992-2009 yılları arasında ithalat ve ihracat verilerinin aylık bazda değişimleri ile cari açıkların sürdürülebilirliği incelemiştir. Çalışmada dönemler arası yaklaşım kısıtı altında ADF ve Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmıştır ve ilgili yıllarda Türkiye’de cari açıkların özellikle 2001 krizi sonrası dönemde sürdürülemez yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnel ve Kayıkçı (2012) 1987-2010 yılları arasında ithalat ve ihracat verilerinin yıllık değişimleri baz alınarak cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. Yapılan incelemede dönemler arası yaklaşımı altında eş-bütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan testler neticesinde Türkiye’de ilgili yıllarda meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Göçer ve Mercan (2011) 1992-2010 yılları arasında Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada ithalat ve ihracat değişkenleri VAR temelli Johansen eş-bütünleşme testi altında incelenmiştir. Yapılan testler neticesinde Türkiye’de meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mercan (2013) 1987-2013 yılları arasında reel bütçe geliri ve reel bütçe harcamalarını dönemler arası kısıt altında incelemiştir. Çalışmada ilgili değişkenler Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan testler neticesinde Türkiye ekonomisinde ilgili yıllarda meydana gelen cari açıkların 1987-2001 yılları arasında zayıf formda, 2001-2013 yılları arasında güçlü formda, genel anlamda ise 1987-2013 yılları arasında ise zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Turan ve Barak (2016) 1987-2014 yılları arasında ithalat ve ihracat verilerini kullanarak cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada dönemler arası yaklaşım altında Engle-Granger eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de ilgili yıllar arasında meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir formda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Koç ve Bakırtaş (2016) 1992-2015 yılları arasında ithalat ve ihracat çeyrek yıllık veriler ile cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. Yapılan çalışmada Engle-Granger eş-bütünleşme testi, VAR ve ARDL testleri uygulanmıştır. Çalışma neticesinde Türkiye’de ilgili yıllarda meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çelik ve İlkay (2016) 1989-2015 yılları arasında Türkiye’deki cari açıkların sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada ithalat ve ihracat verileri kullanılmış olup ilgili veriler dönemler arası kısıtı altında incelenmiştir. İthalat ve ihracat verilerinin kısıtı altında yapılan PP ve Johansen eş-bütünleşme testleri neticesinde Türkiye’de ilgili yıllarda meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Konak ve Mütevelli (2019) 1992-2007 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen

ithalat ve ihracat verileri baz alınarak Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliği incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Husted (1992) dönemler arası kısıt altında incelenmiş olup, sürdürülebilirliğin test edilebilirliği için ADF birim kök ve Johansen eş-bütünleşme testleri yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde Türkiye'de meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gerek Latin Amerika ülkeleri, gerekse Doğu Asya ülkeleri ile Türkiye ekonomisi kıyas edildiğinde, Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalarda da Husted (1992)'ın geliştirdiği dönemler arası model benimsenmiştir. Ayrıca sürdürülebilirlik açısından Türkiye ekonomisinin, Latin Amerika ülkeleri ile benzerlik taşıdığı ve çeşitli yıllarda yapılan çalışmalarda cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu ya da sürdürülemez formda olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmalarda yer alan ülkelerin, cari açık probleminden ve buna bağlı olarak sürdürülebilirlik probleminden kurtulabilmesinin temel koşulunun ihracatın artırılması ve ithalata olan bağımlılığın azaltılması gerektiği üzerinde oldukça fazla durulmuştur. Bu çalışmanın özelinde ise, Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliği açısından ithalat ve ihracat değişkenleri kullanılarak cari açıkların sürdürülebilirliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaçlar doğrultusunda gerek literatür anlamında gerekse metodolojik açıdan önemli katkılar sunması beklenmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisine özgü dinamikler göz önünde bulundurularak, mevcut literatürdeki eksiklikler giderilmesi ve cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik zamansal açıdan güncellenmenin yanı sıra yeni ve daha kapsamlı bulgular ortaya konulması hedeflenmektedir.

4. Veri seti, model ve yöntem

Cari açıkların sürdürülebilirliğine ilişkin yapılan çalışmanın bu bölümünde ise araştırmada kullanılan ekonometrik yöntemler ve bu yöntemlere bağlı olarak kullanılan değişkenler hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada Türkiye'de 2003-2019 yılları arasında ithalat ve ihracat verileri çeyrek yıllık bazda olup Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden elde edilmiştir. Çalışmaya konu olan ithalat ve ihracat verileri Husted (1992) yılında geliştirdiği dönemler arası kısıt altında incelenmiş olup, matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir;

$$EX = \alpha + \beta IM + \varepsilon \quad (1)$$

Denklem 1'deki modele göre, bağımlı değişken olarak tanımlanan EX ihracatı, açıklayıcı değişken olarak tanımlanan IM ise ithalatı ifade etmektedir. Modelde yer alan β katsayısı ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi ifade ederken, α ifadesi sabit terim ve ε ifadesi ise hata terimi ifade etmektedir.

Yukarıdaki ifadeden hareketle modelin temel konusu araştırmaya konu olan ithalat ve ihracat verileri arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı üzerinedir. Eğer ithalat ve ihracat arasında uzun dönemde ilişki var ise ve bu ilişkinin katsayısı 1'e eşit ise ülkede meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir olduğuna, 0 ile 1 arasında ise mevcut açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye'de 2003-2019 yılları arasında meydana gelen cari açıkların sürdürülebilirliğine ilişkin yapılan bu çalışmada değişkenlerin durağanlığının araştırılması ya da diğer bir ifade ile değişkenler arasında birim kök varlığının tespiti için Dickey ve Fuller (1979 ve 1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır. ADF test istatistiğine göre, t dönemde sahip olunan değer, t-1 dönemde aldığı değerden etkilenme şiddetine bakılır. Bu bağlamda ADF test istatistiğinin matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir;

$$Y_t = PY_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2’de gösterilen regresyon modelinde ε_t ifadesi hata terimini, P ifadesi Y_{t-1} ifadesinin durağanlık derecesini ifade etmektedir. Bu bağlamda eğer P ifadesi 1’e eşit ise, seriler arasında birim kök olduğu anlamına gelmektedir. Seride birim kök olduğu varsayımının geçerli olduğu varsayım altında, değişkenleri birim kökten kurtarmak yani durağanlaştırmak için denklemin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda düzenlenen yeni denklem aşağıdaki gibidir (Tarı, 2019: 388-389);

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \beta Y_{t-1} + a_i + \sum Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıda da ifade edildiği gibi seride yer alan değişkenler durağan durumda değil ise fark almak işlemi uygulanmaktadır. Alınan bu fark alma işleminde durağanlaşan seri d düzeyinde bütünleşik olduğunu ifade etmek için $I(d)$ şeklinde ifade edilir. Yani eğer söz konusu değişkenler seri düzeyde durağan ise $I(0)$, birinci farkları alındığında durağan hale gelmiş ise $I(1)$ şeklinde ifade edilir.

Çalışmada serilerin uzun dönemli ilişkisi için Johansen (1988) ile Johansen ve Juselius (1990) tarafından uygulanan Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen eş-bütünleşme testinin matematiksel gösterimi Denklem 4’deki gibidir (Tarı, 2019: 427-429);

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem 4’de ifade edilen Π ifadesi, çalışmaya konu olan değişkenlerin katsayısını ifade eden $n * n$ boyutlu matris ifadesidir. Eğer matrislerin değerlerinin denkliği ε_t ise sıfır ortalamaya sahip hata değerlerini ifade etmektedir. Durağan halde olmayan ve gecikmeli değerlere sahip X_t ifadesinin birinci farkı alındıktan sonra, Denklem 5’deki VAR modeli kurulur;

$$\Delta X_t = \Gamma \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_k \Delta X_{t-1+k-1} + \Pi X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklem 5’de ifade edilen Γ ifadesi, çalışmaya konu olan verilerin kısa dönemli ilişkisini temsil etmektedir. Π ise çalışmaya konu olan verilerin uzun dönemli ilişkisini temsil etmektedir. Eğer $Rank(\Pi) = 0$ durumunda ise serideki veriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığından söz edilemez. $Rank(\Pi) = 1$ durumunda ise serideki veriler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Ve ayrıca eğer $Rank(\Pi) > 1$ durumunda ise seriler arasında eş-bütünleşme varlığından söz edilebilir.

Johansen eş-bütünleşme testinde, çalışmaya konu olan seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi iki çeşit test ile tespit edilir. Bunlardan birincisi İz İstatistiği, diğeri ise Maksimum öz-değer istatistik testidir.

$$\lambda_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (6)$$

$$\lambda_{\max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (7)$$

Hem Denklem 6, hem de Denklem 7’de veriler r ifadesi eş-bütünleşme vektör sayılarını, λ_i tahmin edilen değerlerin kök değerlerini, T ise gözlem sayılarını ifade etmektedir. İz istatistiğine göre matris rank değeri r değerine eşit ya da küçük ise H_0 reddedilir. Maksimum öz-değer istatistiğinde ise eş-bütünleşmenin r olduğunu belirten H_0 hipotezi ile $r + 1$ olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı test edilir. Yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen iz istatistik ve maksimum öz-değer istatistik değerleri, kritik tablo değerinden karşılaştırılarak eş-bütünleşme ilişkisi incelenir. Eğer seriler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi var ise seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığından söz edilebilir. Johansen eş-bütünleşme testlerinde yaygın olarak kullanılan iz istatistik ve maksimum öz-değer

istatistik değerleri genellikle aynı sonucu vermektedir. Fakat bazı istisnai durumlarda her iki istatistik değerleri farklı çıkabilmektedir. Bu durumda genellikle maksimum öz-değer istatistik sonuçları daha çok tercih edilmektedir.

Çalışmada ayrıca Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliğine konu olan ithalat ve ihracat arasındaki nedenselliğin incelenmesi için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Bu test istatistiği Granger (1969) tarafından yapılan çalışmaya dayanmaktadır. Çalışmaya göre değişkenlerden birinin bugün ya da gelecek dönemlerdeki hareketlerine ait bulgular, diğer bir değişkenin değişimine bir etkide bulunuyor ise değişkenler arasında bir nedenselliğin varlığından söz edilebilir. Tam tersi durumda, yani değişkenler arasında bir etkileşim bulunmuyor ise değişkenler arasında bir nedenselliğin varlığından söz edilemez.

Bu bağlamda Granger nedensellik testinin matematiksel gösterimi Denklem 8 ve Denklem 9'daki gibidir (Zivot & Wang, 2003: 167);

$$\Delta Y_t = k + \sum_{i=1}^c \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^b m_j \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta X_t = 1 + \sum_{i=1}^c n_j \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^d w_j \Delta Y_{t-i} + \nu_t \quad (9)$$

Granger nedensellik testinin tam ve eksiksiz uygulanabilmesi için modele konu olan değişkenlerin birim kökünün olmaması ve durağan halde bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda VAR modellerinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmiş olması gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğa sahip değişkenlerin farkları alınarak modele dâhil edilmektedir. Granger nedensellik testinde temel hipotez olan H_0 reddedilemez durumda ise değişkenler arasında nedensellik olmadığına, alternatif hipotez olan H_1 reddedilemez durumda ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilir.

Analize konu olan değişkenler arasında eş-bütünleşme var olduğu koşul altında Granger Nedensellik Testi, Hata Düzeltme Modeli (VECM) çerçevesinde gerçekleştirilir. Bu bağlamda Hata Düzeltme Modeli (VECM)'in matematiksel gösterimi Denklem 10 ve Denklem 11'deki gibidir;

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \alpha_0 \Delta X_t + \sum_{i=1}^m a_j \Delta X_{t-i} + \sum_{k=1}^m \beta_k \Delta Y_{t-k} + \lambda_1 ECT_{t-1} + \mu_t \quad (10)$$

$$\Delta X_t + \varphi_0 + \delta_0 \Delta Y_t + \sum_{i=1}^m \varphi_i \Delta X_{t-i} + \sum_{k=1}^m \delta_k \Delta Y_{t-k} + \lambda_2 ECT_{t-1} + \nu_t \quad (11)$$

Nedensellik kapsamında elde edilen α ve δ katsayılarının anlamlılığını sınamak için WALT testinden elde edilen sonuçlara ihtiyaç vardır. Bu sınamadaki temel amaç, değişkenler arasındaki nedenselliğin incelenmesidir. Eşitlikte yer alan ECT katsayıları yani λ_1 ve λ_2 parametrelerinin değişkenler arasındaki uzun dönemde ilişkinin parametresidir. Mevcut bu parametreler negatif ve istatistikî açıdan anlamlı olması beklenmektedir.

5. Ampirik sonuçlar

Çalışmada kullanılan 2003:M01-2019:M012 dönemine ait İHRACAT ve İTHALAT verileri üzerine uygulanan Dickey-Fuller test sonuçları Tablo 1'deki gibidir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi sabitli ve sabitli trendli modellerde İTHALAT ve İHRACAT serilerinin düzey değerinde durağan olmadığı yani serilerin birim kök içerdiği görülmektedir. Serilerin birinci farkları alınarak ADF birim kök testi uygulandığında sabitli ve sabitli trendli modellerin olasılık değerlerinin %5 anlamlılık seviyesinden

küçük olduğu sonucuna ulaşılır. Bu bilgiler ışığında H_0 reddedilir ve serinin durağan halde olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 1. ADF birim kök sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri		Birinci Fark		Karar
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
İhracat	-2.538423 (0.1080)**	-2.483945 (0.3358)**	-4.509098 (0.0003)*	-4.767623 (0.0007)*	I (1)
İthalat	-2.523588 (0.1115)**	-2.650029 (0.2589)**	-3.506307 (0.0088)*	-3.625174 (0.0303)*	I (1)

* Tabloda parantez içerisinde ifade edilen değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. Söz konusu bu ifadeler *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bu bağlamda çalışmaya konu olan ithalat ve ihracat serilerinin birinci farklarının alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan verilerin birinci farkları yani I(1) seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir başka ifade ile cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik yapılan bu çalışmada gerek ithalat gerekse ihracat serileri birinci dereceden entegreli I(1) zaman serisi verileri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

ADF birim kök test sonucunda birinci dereceden durağan olduğu anlaşılan değişkenlerin uzun dönem ilişkisini analiz etmek için Johansen eş-bütünleşme testine tabii tutulmuştur. Çalışmaya konu olan ithalat ve ihracat değişkenlerinin uzun dönemli ilişki sonuçlarını ifade eden Johansen eş-bütünleşme analizinin sonuçları Tablo 2'deki gibidir. Tabloda da görüldüğü gibi hem İz İstatistiği hem de Maksimum Öz-değer İstatistik değerleri %5 kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ithalat ve ihracat değişkenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir. Söz konusu bu durum Türkiye'de 2003-2019 yılları arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat verileri arasında uzun dönemde bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 2. Johansen eş-bütünleşme testi sonuçları

Hipotez	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Max. Öz-Değer İstatistiği	%5 Kritik Değer
$H_0: r=0,$ $H_1: r \geq 1$	31.61138	25.87211	22.96395	19.38704
$H_0: r \leq 1,$ $H_1: r \geq 2$	8.647430	12.51798	8.647430	12.51798

* Uygun gecikme uzunluğunun LR, FPE, AIC ve HQ kriterine göre 6 olarak seçilmiştir.

Johansen eş-bütünleşme testi sonunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunduktan sonra uzun dönemli katsayı tahmini verilmiştir. Bu bağlamda Denklem 12'de eş-bütünleşme denklemin sonuçları verilmiştir.

$$\dot{I}HRACAT = -0.001944 + 0.638495\dot{I}THALAT \quad (12)$$

$$(s) \quad 0.0003 \quad 0.04677$$

Eş-bütünleşme denklemi sonucuna bakıldığında ithalat değişkeninin katsayısının 0.63 olduğu ve istatistikî açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de 2003:M01-2019:M12 dönemleri arasında ihracatta meydana gelen bir birimlik değişimin %63’ü ithalat tarafından karşılandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca elde edilen bu değer 1’den küçük olması, ilgili yıllarda meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucunu da vermektedir.

Değerler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin belirlenmesinden sonra nedensellik ilişkisinin tam olarak sağlanabilmesi için hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik sonuçları Tablo 3’deki gibidir. Tabloda da görüldüğü üzere ithalat-ihracat ve ihracat-ithalat değişkenlerinin olasılık değerlerinin sırasıyla 0.0004 ve 0.0067 olduğu görülmektedir. Bu durum %5 anlamlılık seviyesinden düşük olduğundan dolayı H_0 reddedilir ve çalışmaya konu olan değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılr.

Tablo 3. Granger nedensellik test sonuçları

Hipotez	F –istatistiği	Olasılık	Karar
İthalat → İhracat	24.74754	0.0004	İthalattan İhracata doğru nedensellik ilişkisi vardır
İhracat → İthalat	17.82283	0.0067	İhracattan İthalata doğru nedensellik ilişkisi vardır

* Gecikme uzunluğu 6 seçilmiştir.

Tahmin edilen hata düzeltme modeli katsayısı negatif ve istatistiki açıdan anlamlıdır.

Tablo 3’den elde edilen sonuçlara göre ithalattan ihracata nedensellik çıkmasının temel sebebi; ülke ekonomisine giren yurtdışı ürün ya da hizmetlerin, ülke ekonomisi içerisinde bulunan sektörlerin rekabet gücünü artmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra ithal hammadde veya ara ürünlerin işlenmesi, zaman içerisinde ülke ekonomisinin pozitif yönlü hareketlenmesine ve ihracat üzerinde pozitif bir etki yaratması beklenmektedir. Diğer yandan ihracattan ithalata yönelik nedenselliğin çıkmasının temel sebebi ise; ülke ekonomisinde ihracatın pozitif seyri, döviz girişlerinin artmasına ve bu döviz girişine bağlı olarak ülke içerisine daha fazla hammadde ve ara mal girmesine neden olmaktadır. Bu durum ise ülke ekonomisinde ithalatın pozitif etkilenmesine neden olmaktadır.

6. Sonuç

Ekonomik serbestleşme ve buna bağlı olarak gerçekleşen ülkeler arası ticari ve finansal faaliyetlerin artması ülkelerin cari işlemler hesabında önemli dalgalanmalar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle ekonomik açıdan dışa bağımlı ülkelerin ithalata yönelik ekonomileri, zaman içerisinde gerçekleşen dalgalanmaların etkisi ile cari işlemler hesabının kontrol edilemez bir şekilde artmasına ve ülke ekonomilerinin zaman içerisinde krize girmesine neden olmuştur. Söz konusu bu durum özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde meydana gelen cari açıkların ve buna bağlı olarak sürdürülebilirlik sorunun önemini daha da arttırmıştır.

Yapılan ampirik analiz çerçevesinde Johansen eş-bütünleşme sonuçlarına göre, çalışmaya konu olan ithalat ve ihracat verilerinin uzun dönemli bir ilişkisi olduğuna ortaya konmuştur. Ayrıca eş-bütünleşme denklemi tahmini sonucuna göre uzun dönemli katsayısının 0.63 olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Söz konusu bu sonucun 1'den küçük olması ülke ekonomisinde meydana gelen cari açıkların zayıf formda sürdürülebilir olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında yer alan Türkiye ekonomisi için anlaşılabilir bir durumdur. Bunun en temel sebebi ise ülke ekonomisinin temel yapısında bulunan hammadde ya da enerji gibi ürünlerde dışa bağımlı yapısı gösterilebilir. Mevcut bu gösterge az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu olmak ile beraber gerekli müdahalenin yapılmaması, ekonominin zaman içerisinde krize girmesine ve büyümesinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu çalışmada kullanılan Granger nedensellik test sonuçlarına göre ithalattan ihracata yönelik nedenselliğin bulunması, döviz girişlerini özendirici etkisinden dolayı olumlu bir gösterge olarak sayılabilir. Fakat ihracattan ithalata yönelik nedenselliğin bulunması, ekonominin dışa bağımlı yapısını göstermektedir. Bu durum ülke ekonomisi açısından negatif bir görüntü sergilemesinin yanı sıra cari açıkların zayıf formda sürdürülebilirliğinin de açıklaması niteliğindedir. Son olarak Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik yapılan bu çalışma gerek Latin Amerika ve gerekse Doğu Asya ülkelerinde yapılan çalışmalarda paralellik göstermektedir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri ile benzer ekonomik çizgide ve benzer sorunlar yaşadığının göstergesi niteliği taşımaktadır.

Gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında yer alan Türkiye ekonomisinin istikrarlı bir büyüme sağlanması ve aynı zamanda ülke ekonomisinde meydana gelen cari açıkların sürdürülebilir bir konuma gelebilmesi için üretim yapısının ithalata bağlı girdinin azaltılması son derece önemlidir. Bir diğer ifade ile ülke ekonomisinin dışa bağımlı yapısının azaltılarak, yerli üretime yönelik teşviklerin geliştirilmesi son derece önemlidir. Bu yanı sıra başta AR-GE faaliyetleri olmak üzere teknolojik faaliyetlerin geliştirilmesi ve bu yönde faaliyetlerin desteklenmesi ve sürdürülebilirliğe yönelik politikaların geliştirilmesi ve istikrarın sağlanması gerek ekonominin sağlığı gerekse cari açıkların sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir.

Teşekkür bilgi notu/Aknowledgement

Yazar beyanı/Author statements

Veriler etik onay gerektirmeyen kaynaklardan toplandığı için, çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Andreosso-O'Callaghan, B., & Kan, D. (2007). Analysis of the Current Account Position of Four Asian Countries Before the 1997 Crisis. *Pacific Economic Review*, 12 (1), 47-61.
- Azgün, S., & Özbey, N. (2011). Türkiye'de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği: Zamanlararası Dış Bütçe Kısıtının Göstergeleri. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 59-69.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E., & Fountas, S. (2003). On the Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Four ASEAN Countries. *Journal of Asian Economics* (14), 465-487.
- Çelik, T., & İlkay, S. Ç. (2016). Türkiye'de İthalat ve İhracat Arasındaki İlişkinin 1989-2015 Dönemi İçin Test Edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 961-969.
- Donoso, V., & Martin, V. (2014). Current account sustainability in Latin America. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 23 (5), 735-753.

- Eşiyok, A. B. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* , 569 (49), 63-86.
- Fountas, S., Baharumshah, A. Z., & Lau, E. (2005). Current Account Deficit Sustainability: a Panel Approach. *Journal of Economic Integration* , 20 (3), 514-529.
- Göçer, İ., & Mercan, M. (2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* , 48 (562), 33-52.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods. *Econometrica* , 37 (3), 424-438.
- Holmes, M. J. (2006). Do Latin American Countries Have an Incentive to Default on Their External Debts? *Emerging Markets Finance & Trade* , 42 (1), 33-49.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis. *The Review of Economics and Statistics* , 74 (1), 159-166.
- İnsel, A., & Kayıkçı, F. (2012). Evaluation of Sustainability of Current Account Deficits in Turkey. *Modern Economy* (3), 43-50.
- Jayme, F. G. (2001). *External Debt Sustainability: Empirical Evidence in Brazil*. Brezilya: Universidade Federal de Minas Gerais.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control* , 12 (2-3), 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration -With Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* , 52 (2), 169-210.
- Kalyoncu, H., & Öztürk, İ. (2010). Sustainability of current Account for Latin America and Caribbean Countries. *Applied Economics Letters* , 17 (8), 781-785.
- Kaplan, M., & Kalyoncu, H. (2014). "Analyzing the Sustainability of Current Account in ASEAN Countries: Test of Intertemporal Borrowing Constraints. *International Journal of Economics and Financial Issues* , 4 (3), 564-571.
- Koç, S., & Bakırtaş, İ. (2016). Türkiye'de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Koentegrasyon Testlerinden Bulgular. *Sosyal Bilimler Dergisi* (49), 252-277.
- Konak, A., & Müteveli, D. (2019). Türkiye'de Cari Açığın Finansman Yapısı ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* (23), 123-140.
- Mercan, M. (2013). Zamanlararası Dış Denge Kısıtı Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye'de Bütçe Açığının Sürdürülebilirliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 27 (3), 91-110.
- Ordoñez-Callamand, D., Melo-Velandia, L. F., & Valencia-Arana, O. M. (2017). Asymmetric Behaviour of Current Account Sustainability in Latin America. *International Finance* , 21 (1), 2-22.
- Özer, M., & Coşkun, İ. O. (2011). Sustainability of Turkish Current Account Deficit in the Post-Crisis Period. *NIBES Transactions* , 5 (2), 67-82.
- Sissoko, Y., & Jozefowicz, J. J. (2015). An Investigation of Current Account Sustainability in Five Asean Countries. *Northeastern Association of Business, Economics and Technology Proceedings* , 276-296.
- Subaşıat, T. (2010). Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir? T. Subaşıat, H. Yetkiner, T. Subaşıat, & H. Yetkiner (Dü) içinde, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı* (s. 2-21). Ankara: Efil Yayınevi.
- Tang, T. C. (2003). Are Imports and Exports of the Five ASEAN Economies Co-integrated? An Empirical Study. *International Journal of Management* , 20 (1), 88-91.
- Tarı, R. (2019). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- TCMB. (2021, Nisan 13). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Şubat 12, 2022 tarihinde Ödemeler Dengesi: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsu num6/ adresinden alındı
- Telatar, E. (2011). Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri Ve Cari Açık-Krediler İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, 78 (1), 22-34.
- Tunalı, Ç. B. (2008). Türkiye'de Cari İşlemler Açıkların Sürdürülebilirliği. *Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 163-177.
- Turan, Z., & Barak, D. (2016). Türkiye'de Cari İşlem Açığının Sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4 (2), 70-80.
- Zivot, E., & Wang, J. (2003). *Vector Autoregressive Models For Multivariate Time Series with S-Plus*. New York: Springer.

Summary

In countries with open economies, the current account is a financial statement that records the trade of goods and services, as well as income and current transfers resulting from this trade, between countries within a year. The most significant components of this account are the imports and exports resulting from international trade. If imports exceed exports in an open economy, it indicates a current account deficit in the country, whereas if exports exceed imports, it signifies a current account surplus. Particularly with the increase in international trade, the importance of the current account has grown, leading to the emergence of disparities in the levels of development among countries. The Turkish economy, situated among developing economies, has often faced challenges regarding the sustainability of current account deficits due to its externally dependent structure over time. The externally dependent nature of the economy, in particular, has frequently led to various issues concerning current account deficits and their sustainability in Turkey. In this context, a study conducted using quarterly data on imports and exports from 2003 to 2019 in Turkey examines the sustainability of current account deficits under the intertemporal budget constraint developed by Husted (1992). According to empirical analyses conducted on the sustainability of current account deficits in Turkey, based on Johansen cointegration results, it is concluded that there exists a long-term relationship between imports and exports, with a long-term coefficient of 0.63. According to the results obtained from the Johansen cointegration test, a coefficient less than 1 indicates weak-form sustainability of current deficits in the country. Undoubtedly, the primary reason for this is the externally dependent structure of the Turkish economy, particularly in raw materials and energy. This situation may lead to the country's economy entering into crises in the future and adversely affecting its current economic growth. Additionally, the Granger causality test results used in this study indicate a two-way relationship between imports and exports. The presence of causality from imports to exports can be considered a positive indicator as it increases foreign exchange revenues. However, the presence of causality from exports to imports indicates an externally dependent economic structure, which is a negative indicator for the country's economy. Finally, this study on the sustainability of current account deficits in Turkey parallels studies conducted in both Latin American and East Asian countries. This suggests that the Turkish economy follows a similar economic trajectory and faces similar issues as economies in Latin America and East Asia. For the Turkish economy, situated among developing economies, achieving stable growth and making current deficits sustainable require abandoning production dependent on imports and increasing incentives for domestic production, which is crucial for both the sustainability of current account deficits and the stability of the economy.

Society 5.0 Concept: Biometric Analysis Via Vosviewer

Hakan Acer¹, Alper Tunga Alkan²

Abstract

Society 5.0 is a new human-centered vision of society launched in the 5th phase after Industry 4.0. Society 5.0 is defined as a process that aims to increase human security and well-being through cyber-physical systems. This research aims to identify trends in the concept of Society 5.0 by evaluating 376 articles in the Web of Science (WoS) database through bibliometric analysis. The publications were compiled from indexing systems such as SCI-Expanded, SSCI and ESCI. According to the results of the analysis, Japan stands out as the country with the highest number of publications and citations, while Susumu Noda was identified as the most influential author. The keyword analysis showed that the term "society 5.0" was the most frequently used keyword, and the terms Society 5.0 and Industry 4.0 were prominent. In addition, Kyoto University and George Washington University stood out with high citation numbers. Limitations of the study include the use of only the keyword "society 5.0" and the limitation to the WoS database. In the future, the scope of the literature review can be expanded by using a wider range of keywords and databases, and it is thought that different perspectives can be brought to the concept of Society 5.0 by adding interdisciplinary approaches.

Keywords: Society 5.0, industry 5.0, blockchain, artificial intelligence, sustainability.

Jel codes: O33, O35, O38.

Toplum 5.0 Kavramı: Vosviewer İle Bibliyometrik Analiz

Öz

Toplum 5.0, Endüstri 4.0 dan sonra 5. aşamada başlatılan insan merkezli yeni toplum vizyonudur. Toplum 5.0, siber-fiziksel sistemler aracılığıyla insan güvenliği ve refahını artırmayı amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırma, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan 376 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirerek, Toplum 5.0 kavramına dair eğilimleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Yayınlar, SCI-Expanded, SSCI ve ESCI gibi indeksleme sistemlerinden derlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Japonya en yüksek yayın ve atıf sayısına sahip ülke olarak öne çıkarken, Susumu Noda en etkili yazar olarak belirlenmiştir. Anahtar kelime analizi, "society 5.0" teriminin en sık kullanılan anahtar kelime olduğunu ve Toplum 5.0 ile Endüstri 4.0 terimlerinin öne çıktığını göstermiştir. Ayrıca, Kyoto Üniversitesi ve George Washington

¹ **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Yüksek Lisans Öğrencisi, Hakan Acer, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, smmmhakanacer@gmail.com. ORCID: 0000-0002-4713-7974.

² Doç. Dr., Alper Tunga Alkan, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, atalkan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8309-7463.

Üniversitesi yüksek atıf sayılarıyla dikkat çekmiştir. Araştırmanın kısıtları arasında yalnızca “society 5.0” anahtar kelimesinin kullanılması ve WoS veri tabanı ile sınırlı kalınması yer almaktadır. Gelecekte, daha geniş anahtar kelime ve veri tabanı kullanımıyla literatür taramasının kapsamı genişletilebilir ve disiplinler arası yaklaşımlar eklenerek Toplum 5.0 kavramına farklı bakış açıları kazandırılabilirdiği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Toplum 5.0, endüstri 5.0, blok zinciri, yapay zeka, sürdürülebilirlik.

Jel kodları: O33, O35, O38.

1. Introduction

The utilization of machine power in human production activities began with the use of steam engines in Industry 1.0, followed by Industry 2.0, which was powered by electricity, Industry 3.0 with the introduction of automation, and Industry 4.0 characterized by digital transformation (Kaya, 2021, s. 66). Today, the most advanced stage of this evolution is Society 5.0.

Throughout this development and transformation process humanity has transformed societies by utilizing technological developments with the aim of a better life in every period. Today, the rapid development of information and communication technologies has triggered digital transformation, leading to radical changes in society and sectors. Technological advances are now of great importance not only in the field of industry but also for a human-centered vision. In this context, in 2016, Japan initiated a technology-supported social transformation process with Society 5.0 following Industry 4.0. The Society 5.0 model aims to provide innovative solutions not only in industrial production but also in areas such as health, transportation, security, agriculture, finance, energy and food production based on sustainable development goals. Furthermore, the move from Industry 4.0 to Society 5.0 marks a major shift from societies focused on labor and capital to one centered on knowledge. Industry 4.0 has led digital transformation by using advanced technologies like artificial intelligence, big data, the Internet of Things, augmented reality, cloud computing, cybersecurity, smart robots, and simulations. These technologies have transformed industries, making production processes more efficient and intelligent (Kaya, 2021, s. 68). Society 5.0 builds on these advancements by focusing on the integration of data processing and artificial intelligence to generate knowledge-based value, rather than relying solely on physical products. This transformation has the potential to foster innovation across sectors like agriculture, services, and manufacturing, and even facilitate the emergence of new industries. For instance, in Japan, the integration of drones and robotics with detailed spatial and weather data holds the potential to revitalize agricultural productivity, exemplifying how Society 5.0 could reshape industrial structures (Deguchi vd., 2020, s. 11).

In summary, Society 5.0 envisions a future where advanced technologies not only drive industrial innovation but also enhance quality of life by creating a more interconnected, knowledge-driven society that addresses complex social challenges.

2. Conceptual framework

2.1. Society 5.0 definition

The concept of Society 5.0 was officially introduced in Japan in the 5th Science and Technology Basic Plan approved by the Cabinet on January 22, 2016. As of April 2016, the Japanese government has started to promote this human-centered and sustainable society that aims to improve human productivity and quality of life through cyber physical systems (Çalış Duman, 2022, s. 313; Fukuda, 2020, s. 1). Society 5.0 has become a very popular concept in today's social and economic environments. It is the process of evolving towards the super-intelligent society envisioned by the

Japanese government (C. T. Santos vd., 2024). Fukuda's (2020) according to the Japan Society 5.0 is a new vision in the fifth stage in which Japan aims to create a people-oriented society. In other words, Society 5.0 is a strategy by the Japanese government to create a people-oriented society by using digital technologies to drive economic development and solve sustainability challenges (Moradi vd., 2023). Society 5.0 was proposed by the Japanese Cabinet to solve social problems in Japanese society and balance economic progress (Huang vd., 2022). The main objective of Society 5.0 is to improve quality of life, social responsibility and sustainability by leveraging the effects of technology and Industry 4.0, and to place people at the center of innovation through technological integration (Carayannis & Morawska-Jancelewicz, 2022; Çalış Duman, 2022, s. 313).

According to Deguchi vd. (2020), Society 5.0 is based on the principle of collecting data from the "real world," processing it through computers, and applying the results back into the real world. A distinguishing feature of this model is that the systems operate in an integrated manner across society as a whole, rather than being limited to specific areas. This approach aims to enhance people's quality of life by providing comfort in various domains such as energy, transportation, and healthcare. Society 5.0 continuously carries out data collection and analysis processes in a cyclical manner. In other words, Society 5.0 seeks to develop integrated systems across all sectors of society through the collection and processing of data, with the overarching goal of improving the quality of life for individuals. These systems operate in a continuous cycle, merging physical and cyber spaces to enhance the happiness and comfort of individuals' lives.

2.2. The development of society 5.0 and its relationship with industry 4.0

While Industry 4.0 revolutionized production and industry with technologies such as cyber-physical systems, cloud computing and smart manufacturing, Society 5.0 aims to use these technologies to create a human-centered and super-smart society. In other words, Society 5.0 emphasizes the integration of digital transformation and artificial intelligence into all areas of life and focuses on ensuring the most efficient human-machine interaction. In this context, it aims to implement the technological innovations offered by Industry 4.0 in a way that is compatible with the social, demographic and ethical dimensions of society. In short, Society 5.0 uses the technological infrastructure of Industry 4.0 to support a human-centered and sustainable social model (Yacan, 2021, s. 33). In other words, Industry 4.0 and Society 5.0 share common elements such as technology use, the Internet of Things (IoT), artificial intelligence (AI), and big data analysis. Both industrial revolutions involve collaboration among industry, academia, and the public sector. However, there are some significant differences between Industry 4.0 and Society 5.0. According to the study by Deguchi et al. (2020), Industry 4.0 supports smart factories, while Society 5.0 aims for a super-smart society. Additionally, although both visions advocate for the implementation of cyber-physical systems, the scope of these implementations differs. In Industry 4.0, cyber-physical systems are applied in the production environment, whereas Society 5.0 aims for the spread of these systems throughout society. While Industry 4.0 focuses on creating new values and minimizing production costs, Society 5.0 aims to create a super-smart society.

The comparison of Industry 4.0, launched at the Hannover Fair in Germany in 2011, and Society 5.0, introduced in Japan in 2016, was conducted by Deguchi vd. (2020).

Table 1: Industrie 4.0 vs. Society 5.0.

Title	Industrie 4.0 (Germany)	Society 5.0 (Japan)
Design	<ul style="list-style-type: none"> • High-Tech Strategy 2020 Action Plan for Germany (BMBF, 2011) • Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0 (Industrie 4.0 Working Group, 2013) 	<ul style="list-style-type: none"> • 5th Science and Technology Basic Plan (released 2016) • Comprehensive Strategy on Science, Technology and Innovation for 2017 (released 2017)
Objectives, scope	<ul style="list-style-type: none"> • Smart factories • Focuses on manufacturing 	<ul style="list-style-type: none"> • Super-smart society • Society as a whole
Key phrases	<ul style="list-style-type: none"> • Cyber-physical systems (CPS) • Internet of Things (IoT) • Mass customization 	<ul style="list-style-type: none"> • High-level convergence of cyberspace and physical space • Balancing economic development with resolution of social issues • Human-centered society

Soruce: Deguchi et al. (2020)

The strategic approaches of Germany's "Industrie 4.0" and Japan's "Society 5.0" are compared in Table 1, created by Deguchi vd. (2020). According to Table 1, Germany focused on smart factories with its 'High-Tech Strategy 2020 Action Plan' published in 2011, while Japan presented a comprehensive perspective on society with its '5th Basic Plan for Science and Technology' published in 2016. Germany's strategy emphasizes production processes and smart factories, whereas Japan aims to create a 'super-smart society.' While Germany concentrates on technologies like 'cyber-physical systems' and the 'Internet of Things,' Japan emphasizes the integration of cyber and physical domains, balancing economic development with solutions to societal issues, and promoting a human-centered society.

2.3. Development and socioeconomic impacts of society 5.0

Keidanren's (2018) view, firstly, during the hunter-gatherer society period, people made a living through hunting and gathering and adopted a nomadic lifestyle. This period marks the emergence of humanity and dates back to approximately 13,000 BC. The transition to an agricultural society began with the discovery of agriculture around 10,000 years ago. During this period, people developed a settled lifestyle based on agriculture. Starting in the late 18th century, the Industrial Society period saw significant developments in areas such as heavy and chemical industry. In the late 20th century, the era of information society began. The computer and the internet are the prominent elements of this period. In the 21st century and beyond, the Society 5.0 phase began. This is a phase in which advanced technologies such as high technology, artificial intelligence and the Internet of Things transform the social structure.

Society 5.0 projects have many important social and economic contributions and examples of this. For example, within the scope of the Society 5.0 project, 229 smart city projects have been launched in Japan in partnership with public-private-academia. The city of Maebashi has become a pilot center for driverless public transportation due to its high elderly population. In addition, 455 cities in the US and Japan were declared sister cities and joint projects were developed. This cooperation contributed to improving the transportation of the city of Birmingham in the state of Alabama with human-centered solutions (Deguchi, 2020). Also in Japan, three main goals have been identified within the scope of

Society 5.0 to cope with rising medical and social security costs. These are the provision of medical data sharing, the implementation of remote medical care services, and increasing the self-sufficiency of patients by using artificial intelligence and robots. This will enable more effective treatment and remote health monitoring of the elderly (BTİK, 2024, s. 24).

In summary, similar to Industry 4.0, Society 5.0 uses digital technologies such as the Internet of Things, artificial intelligence, big data and robotics, but focuses not only on industrial production but also on health, transportation, security, agriculture, finance, energy and food production. The United Nations' sustainable development goals also make a major contribution to Society 5.0. To realize these goals, 29 cities in Japan have been selected as cities of the future (Öztürk & Ateş, 2021, s. 34).

3. Theoretical exploration of the concept

In recent years, there has been an increase in research on Society 5.0. These studies highlight various aspects and significance of its development. This study analyzes 376 scientific papers from the Web of Science (WoS) database, evaluating these works based on citation counts. The literature presents different perspectives on social transformation in the context of technological advancements. For instance, Riminucci's (2018) examined the Japanese government's preparedness for the fourth industrial revolution and the changes it has brought to the labor market. This research emphasizes strategies that contribute to the success of Society 5.0 by focusing on the impact of digitalization on employment.

Gladden's research in (2019) addressed the human-centered aspect of the Society 5.0 initiative, discussing the contradiction between creating a human-centered society and the use of autonomous robots and artificial intelligence systems. Aquilani *et al.* (2020) highlighted the importance of innovation and value creation in the transition from Industry 4.0 to Society 5.0, arguing that these technologies not only improve working conditions but also contribute to social welfare. Fukuda (2020) pointed out the need for systematic changes in Japan's science, technology, and innovation policies. Potočan *et al.* (2021) examined the balance between Society 5.0 and Industry 4.0 in the context of corporate social responsibility, integrating technology with corporate social responsibility models to address social issues. This idea is also supported by Santos *et al.* (2021), who studied the effects of Industry 4.0 on quality management.

Additionally, the global pandemic, specifically the COVID-19 pandemic, and its role in the transition to Society 5.0, was explored by Sarfraz *et al.* (2021). They noted that the pandemic accelerated advancements in Industry 4.0. Huang *et al.* (2022) indicated an increasing interest in Industry 5.0 and Society 5.0, suggesting a need for comparative analysis of these two concepts.

Carayannis & Morawska-Jancelewicz (2022) stressed that Society 5.0 and Industry 5.0 should not be viewed solely as extensions of Industry 4.0; rather, they represent distinct approaches aimed at enhancing quality of life and sustainability. Coronado *et al.* (2022) highlighted the importance of human-centered intelligent environments within Industry 5.0. Carayannis *et al.* (2022) proposed a collaborative approach for developing human-centered applications by applying these concepts to the aviation sector.

Moradi *et al.* (2023) discussed the significance of resilience in communities at risk of disasters. Their research indicated that systematic assessments are essential to minimize disaster-related damages. Usta Baki & Boyacıoğlu (2023) examined the impact of new media on crime and victimization in the context of Society 5.0.

Finally, Bag & Sengupta (2024) investigated the application of computational technologies in controlling zoonotic diseases, emphasizing the contribution of human-centered innovations to early detection and intervention processes.

Overall, research related to Society 5.0 underscores the necessity of considering technological advancements and their impacts on society. Therefore, adopting a comprehensive approach in this field is crucial.

4. Research design and methodological approach

In the bibliometric analysis, the WoS database was searched and the widely used VOSviewer program (version 1.6.19) was used. The VOSviewer program provides a map where the relationship of items can be explained by the distance between them. The shorter the distance between items, the more related they are. This is based on the “visualization of similarities” (VOS-Visualization of Similarities) (van Eck & Waltman, 2010, p. 524).

4.1. Purpose of the study

The purpose of the bibliometric analysis conducted in this study is to provide a comprehensive overview of the existing literature on the concept of 'Society 5.0.' Specifically, this analysis seeks to identify and map out key data points, including the most influential authors, prevalent research subjects, contributing countries, and prominent publishers. Additionally, it aims to examine the most commonly used terms within these publications and to explore the interrelationships among these various data points. By doing so, the study seeks to uncover underlying patterns and trends, offer insights into the development and evolution of the concept within academic discourse, and highlight potential areas for future research.

4.2. Results and insights

On 27.07.2024, a data analysis on the concept of Society 5.0 was conducted on articles published in various scientific categories and indexed in the WoS database using the keyword “society 5.0”. The publications selected for the analysis were compiled from qualified and scientifically accepted indexing systems.

In this context, Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), which is the extended version of the Science Citation Index (SCI) covering leading journals in fields such as science, engineering and medicine, Social Sciences Citation Index (SSCI), which indexes important journals in the field of social sciences, and Emerging Sources Citation Index (ESCI), which includes journals that are not yet included in SCI or SSCI but have the potential for scientific quality and impact. In total, 376 publications were reached. The data analyzed within the scope of the analysis were evaluated on parameters such as author information, citations, abstracts, keywords, countries and institutions where the publications were made.

4.2.1. Analysis of society 5.0 publication output by years

As of 27.07.2024, the number of publications for the years in the bibliometric analysis study is given in Table 2. It is seen that the highest number of publications on the subject was made in 2022 and 2023

with 95 publications each, and the first study on the concept started in 2018. Between 2018 and 2024, 376 published articles were indexed.

Table 2: Number of publications by year

Years	Quantity
2024	52
2023	95
2022	95
2021	84
2020	33
2019	14
2018	3
Total	376

Source: WoS

4.2.2. Patterns of co-authorship among researchers

There are a total of 1.160 authors in 376 studies, and these 1.160 authors have at least 1 document. During the research process, it was found that some authors were not linked to each other in the network with a total of 1.160 authors. The largest set of connected authors consists of 86 authors. This is a limitation encountered in network analysis and a factor that may affect the integrity of the data. The presence of unconnected authors prevents the network from being fully represented and affects the results of the analysis. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 86 authors was considered in the analysis. In the analysis, it was determined that the author with the most documents was Susumu Noda with 17 documents. Susumu Noda has 237 citations and 115 total link strength. He is followed by Takuya Inoue with 16 documents; Inoue has 230 citations and 111 total link strength. Meneka De Zoysa and Kenji Ishizaki each have 15 documents, 230 citations and 109 total link strength. Atsuko Miyaji has 14 documents, 9 citations and 27 total link strength. Hiroshi Ishiguro has 12 documents, 35 citations and 49 total link strength. Masahiro Yoshida has 11 documents, 151 citations and 83 total link strength. John Gellela and Ryoichi Kurose have 10 documents each. Gellela has 140 citations and 75 total link strength, while Kurose has 28 citations and 33 total link strength. The author with the highest total link strength is Susumu Noda (115 total link strength). He is followed by Takuya Inoue (111 total link strength) and Meneka De Zoysa and Kenji Ishizaki (109 total link strength each). As a result of the analysis, 8 clusters, 86 items, 396 links and 483 total link strengths were identified.

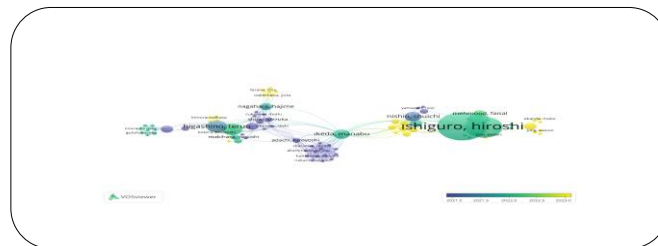

Figure 1. Authors' common citation similarity visualization

Figure 1. shows a visualization of the co-citation similarity of authors in the bibliometric analysis on the Society 5.0 concept. By highlighting the scientific interactions and connections between specific studies in the literature, this visual highlights the patterns of co-citation between authors, allowing for a better understanding of the scientific communication network and knowledge sharing in the field of Society 5.0.

Table 3. Prominent authors and publication performances in publications on society 5.0 (distribution by number of works)

Author	Document	Citation	Total Link Strength
Susumu Noda	17	237	115
Takuya Inoue	16	230	111
Menaka De Zoysa	15	230	109
Kenji Ishizaki	15	230	109
Atsuko Miyaji	14	9	27
Hiroshi Ishiguro	12	35	49
Masahiro Yoshida	11	151	83
John Gelleta	10	140	75
Ryoichi Kurose	10	28	33

Source: WoS

4.2.3. Citation patterns and author impact analysis

In the application of the author citation analysis, the author with the maximum number of authors and the minimum number of citations per document was selected as the criterion and a network map was created. During the research process, it was found that some authors were not connected to each other in the network with a total of 1.160 authors. The largest set of connected authors consists of 266 authors. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 266 authors was taken into consideration in the analysis. The analysis revealed that the most cited author was Elias G. Carayannis with 319 citations. Carayannis has 8 documents and 111 total link strengths. He is followed by Susumu Noda (17 documents and 185 total link strength) with 237 citations. Meneka De Zoysa (15 documents and 185 total link strength), Takuya Inoue (16 documents and 185 total link strength) and Kenji Ishizaki (15 documents and 185 total link strength) each received 230 citations. In addition, Dimitris Mourtzis has 210 citations, 3 documents and 48 total link strength. The four authors with the highest total linking power each have 185 total linking power, namely Susumu Noda, Meneka De Zoysa, Takuya Inoue and Kenji Ishizaki. As a result of the analysis, 15 clusters, 266 items, 1.277 links and 1.339 total link strengths were identified.

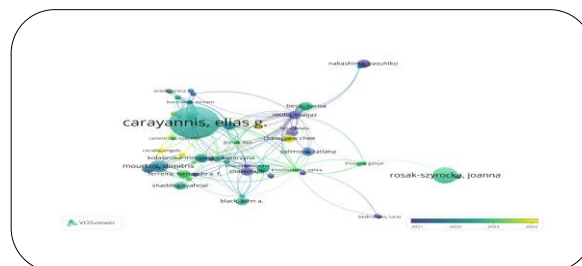

Figure 2. Authors' citation analysis visualization

Figure 2. shows a visualization of the citation analysis of authors in the bibliometric analysis on the Society 5.0 concept. The visual highlights how often the work of various researchers is cited by each other and the important links in the literature.

Table 4. Authors featured in publications on society 5.0 by number of citations, number of documents and link strength (distribution by number of citations)

Author	Document	Citation	Total Link Strength
Elias G. Carayannis	8	319	111
Susumu Noda	17	237	185
Menaka De Zoysa	15	230	185
Takuya Inoue	16	230	185
Kenji Ishizaki	15	230	185
Dimitris Mourtzis	3	210	48
Ivan Cvitic	3	173	12
Dragan Perakovic	3	173	12
Baicun Wang	2	169	48
Lihui Wang	2	169	48

Source: WoS

4.2.4. Analyzing co-citation networks and scholarly citation patterns

In the analysis, 3 citations were selected as the lower limit among 826 authors. 14.701 authors were linked according to the criteria. The largest set of linked authors consists of 810 authors. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 810 authors was taken into consideration in the analysis. In the analysis, Elias G. Carayannis (128 citations and 3.537 total link strength), Y. Shiroishi (48 citations and 962 total link strength), M. Fukuyama (42 citations and 887 total link strength), M. Yoshida (32 citations and 421 total link strength) and A. Deguchi (24 citations and 399 total link strength) were determined as the most cited authors among the co-cited authors. In line with this criterion, 18 clusters, 810 items, 15.402 links and 38.551 total link strength were identified.

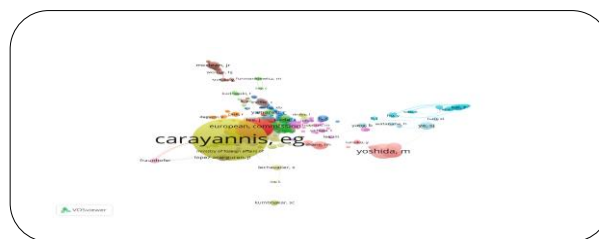

Figure 3. Authors' joint citation and author citation analysis visualization

Figure 3. shows a visualization of the co-citation and author citation analysis of authors in the bibliometric analysis on the Society 5.0 concept. The visual highlights the sources that various researchers co-cite and the links between these sources, and through the author citation analysis, it shows which researchers are cited more frequently by others and thus the level of interaction within

the field. This visualization contributes to our understanding of the place of the Society 5.0 concept in the scientific literature and the collaborations between researchers.

Table 5. Co-citation and total link strength of authors in publications on society 5.0 (distribution by number of citations)

Author	Citation	Total Link Strength
Elias G. Carayannis	128	3.537
Y. Shiroishi	48	962
M. Fukuyama	42	887
M. Yoshida	32	421
A. Deguchi	24	399

Source: WoS

4.2.5. Exploring co-occurrence patterns among keywords

Among the 1.408 observations that appear at least once in the analysis and are related to each other, the largest linked word analysis set consists of 995 items. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 995 items was taken into consideration in the analysis. The most frequently used keyword in publications related to the concept of society 5.0 is “society 5.0” and this term stands out with 80 observations and 426 total link strength. This keyword is followed by the term “society 5” with 46 observations and 301 total link strength. Other important keywords are “Industry 4.0” with 20 observations and 105 total link strength, “sustainability” with 18 observations and 113 total link strength, “artificial intelligence” with 16 observations and 111 total link strength and “Japan” with 14 observations and 84 total link strength. The analysis revealed 76 clusters, 4.858 links and 5.126 total link strength. According to the total link strength in keywords, it was determined that the words Society 5.0 and Industry 4.0 are the strongest words.

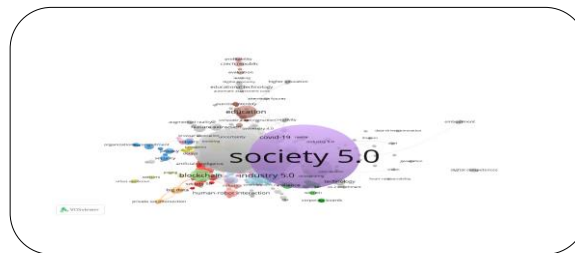

Figure 4. Word analysis visualization

Figure 4. shows the word analysis visualization in the bibliometric analysis on the concept of Society 5.0. Figure 4, which visually presents important keywords and their frequencies by analyzing the texts of scientific studies in the field of Society 5.0, contributes to our understanding of the keywords around the concept of Society 5.0 and the relationships between these words, and helps us identify the main themes and emphases in the literature.

Table 6. Number of observations and total link strength of keywords in publications on society 5.0 (distribution by number of observations)

Keyword	Number of Observations	Total Link Strength
Society 5.0	80	426
Society 5	46	301
Industry 4.0	20	105
Sustainability	18	113
Artificial intelligence	16	111
Japan	14	84
Industry 4	13	92
Industry 5	12	77
Industry 5.0	12	75
Blockchain	9	69

Source: WoS

4.2.6. Evaluating organizational citations within source networks

A network map was created by determining the number of citations according to the sources in which the works on the subject were published. In the creation of the network map, the criterion of publishing at least 1 work for each source was applied. Out of 525 sources with a relationship between them, the largest linked source analysis set consists of 176 sources. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 176 items was evaluated in the analysis. The 32 works published at Kyoto University were identified as the most cited source with a total of 294 citations. This source is followed by 8 works published at George Washington University with 292 citations, 56 works published at Osaka University with 234 citations and 3 works published at University of Patras with 210 citations. In addition, Osaka and Kyoto Universities stand out in terms of the number of publications, followed by the University of Hradec Králové in Hradec Králové, Czech Republic, with 14 publications and 23 citations. The analysis revealed 16 clusters, 176 items, 593 links and 633 total link strength.

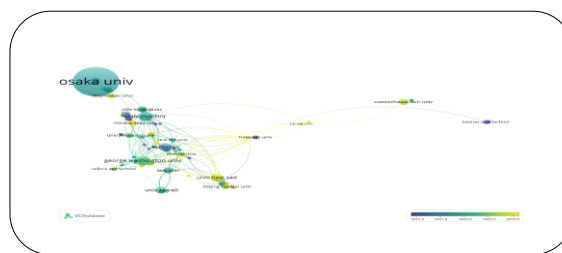

Figure 5. Source citation analysis visualization

Figure 5. shows the source citation analysis visualization in the bibliometric analysis on the concept of Society 5.0. The image represents the frequently cited sources and their relationships in scientific studies in the field of Society 5.0. This visual analysis helps us understand the foundations of the Society 5.0 concept in the literature and the interactions of important studies in this field.

Table 7. Distribution of documents, citations and link strength by universities in publications on society 5.0 (distribution by number of citations)

University	Document	Citation	Total Link Strength
Kyoto University	32	294	13
George Washington University	8	292	60
Osaka University	56	234	3
University of Patras	3	210	24
Asia University	4	195	33
University of Zagreb	5	179	13
KTH Royal Institute of Technology	2	169	24
Zhejiang University	2	169	24
National Institute of Technology, Kurukshetra	2	167	12
Japan Science and Technology Agency	2	140	0

Source: WoS

4.2.7. Analyzing citation patterns by country

A network map was created by analyzing the number of citations of the articles published on the subject according to their countries. While creating the network map, the criterion of having at least 1 article for each country was used. Out of 63 countries with a relationship between them, the largest linked source analysis set consists of 52 countries. In order to obtain more meaningful results, only the set of linked items with 52 countries was taken into consideration in the analysis. As a result of the analysis, 9 clusters, 52 items, 212 link strengths and 322 total link strengths were identified. The country with the highest number of citations was identified as Japan. Japan's 164 works received 1,016 citations. Japan is followed by the United States of America (USA) with 30 works and 650 citations. Poland and Italy have 273 citations each, with Poland having 15 works and Italy 13. Greece has 266 citations for 4 works, the People's Republic of China has 263 citations for 17 works, India has 260 citations for 19 works and Taiwan has 225 citations for 8 works. Following Japan in terms of the number of works, the USA ranks second with 30 works and 650 citations, while Indonesia ranks third with 21 works and 82 citations.

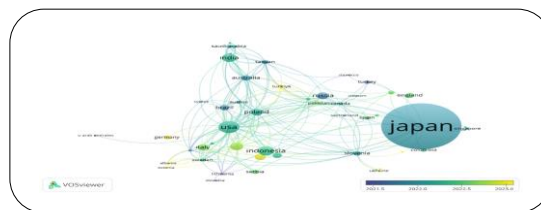

Figure 6. Country citation analysis visualization

Figure 6. shows the country citation analysis visualization in the bibliometric analysis on the concept of Society 5.0.

Table 8. Distribution of works, citation and link strength among countries in publications on society 5.0 (distribution by number of citations)

Country	Document	Citation	Total Link Strength
Japan	164	1.016	30
United States of America	30	650	86
Poland	15	273	40
Italy	13	273	25
Greece	4	266	26
People's Republic of China	17	263	44
India	19	260	25
Taiwan	8	225	28
Croatia	5	179	11
Sweden	5	179	24

Source: WoS

4.2.8. Analyzing bibliographic coupling among researchers

Since there are many publications with 0 citations in the study, at least 1 published publication and 0 citations were chosen as criteria. In total, 1.160 authors were bibliographically matched. With 319 citations, the author with the highest bibliographic match was Elias G. Carayannis, and the link strength of the author was determined as 5.321. The author with the highest total link strength was Susumu Noda (237 citations and 17 documents) with a total link strength of 11.821. This author was followed by Takuya Inoue with 11.375 links (230 citations and 16 documents) and Menaka De Zoysa and Kenji Ishizaki with 11.330 links each (230 citations and 15 documents). Out of the 1.160 items with a relationship between them, 879 items were linked, and according to the results of the analysis, 36 clusters, 879 items, 37.753 links and 240.227 total link strength were identified.

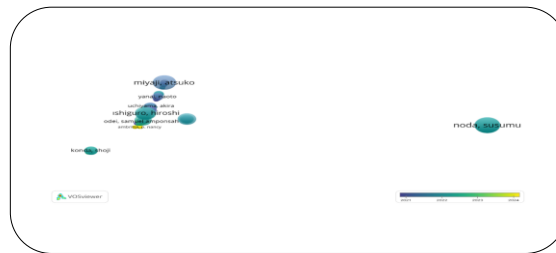

Figure 7. Bibliographic match analysis visualization

Figure 7. shows the bibliographic match analysis visualization in the bibliometric analysis on the concept of Society 5.0. The image highlights common references and bibliographic matches in the works of different authors.

Table 9. Authors' number of works, number of citations and link strength in publications on society 5.0 (distribution by number of citations)

Author	Document	Citation	Total Link Strength
Elias G. Carayannis	8	319	5.321
Susumu Noda	17	237	11.821
Takuya Inoue	16	230	11.375
Menaka De Zoysa	15	230	11.330
Kenji Ishizaki	15	230	11.330
Dimitris Mourtzis	3	210	888
Ivan Cvitic	3	173	576
Dragan Perakovic	3	173	576
Baicun Wang	2	169	649
Lihui Wang	2	169	649

Source: WoS

4.2.9. Analyzing bibliographic coupling among academic documents

A bibliographic match is defined as two different sources citing a common publication (Dirik vd., 2023, s. 178). In the analysis, the minimum citation criterion was automatically taken as 0 due to the presence of publications that were not cited at all. The analysis was made with 376 publications with links between them. The publication with the highest bibliographic match is Fukuda (2020) with 140 citations. After this publication, the next highest match is Huang (2022) with 119 citations, followed by Cvitic (2021) with 114 citations. According to the total link strength, the publications with the highest link strength are Yitmen (2023) with 296 total link strength, Zizek (2021) with 286 total link strength, Bartoloni (2022) with 256 total link strength and Alimohammadlou (2023) with 231 total link strength. Out of 376 publications with a relationship between them, 259 publications were strongly linked, and 17 clusters, 3.159 links and 5.763 total link strength were identified as a result of the analysis.

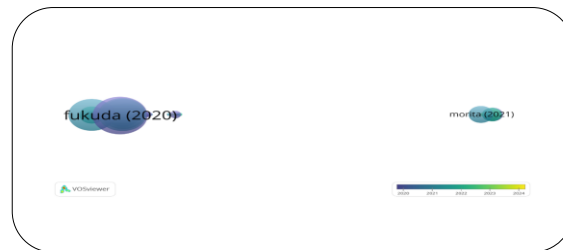

Figure 8. Image of bibliographic match analysis of texts

Figure 8. shows the bibliometric match analysis of the texts on the concept of Society 5.0. In the image, common references and bibliographic matches between different texts are highlighted.

Table 10. Number of citations and link strength of publications on society 5.0 (distribution by number of citations)

Document	Citation	Total Link Strength
Fukuda (2020)	140	8
Huang (2022)	119	91
Cvitic (2021)	114	10
Carayannis (2022a)	105	69
Potocan (2021)	75	94
Coronado (2022)	69	120
Foresti (2020)	66	30
Acioli (2021)	64	85
Santos (2021)	64	40
Aquilani (2020)	58	89

Source: WoS

5. Research limitations and future studies

The analysis of the research topic was conducted using only the keyword “society 5.0”, only on documents published in the WoS Core Collection database and in various indexes. The use of only the keyword “society 5.0”, which is among the limitations of the research, has the potential to exclude studies published using different keywords or terms that may be related to Society 5.0. In addition, only the WoS database was accessed in the study and other academic databases (e.g. Scopus, Google Scholar) were not examined. This limits the scope of the literature review and ignores publications outside WoS. Even though the indexes used in the research (SCI-Expanded, SSCI, ESCI) are of a certain scientific quality, it should be taken into account that some quality studies may not have been included in these indexes. In addition, the fact that the publications analyzed are limited to certain categories (science, engineering, medicine, social sciences) leaves interdisciplinary perspectives incomplete.

In future studies, several strategies can be adopted to overcome the limitations of this research. First, a broader literature review can be conducted with different keywords and terms. The inclusion of other academic databases may make the study more comprehensive. The addition of interdisciplinary perspectives can contribute to the evaluation of the concept of Society 5.0 from different perspectives. We believe that these approaches will contribute to a more comprehensive and in-depth examination of the concept of Society 5.0 and enrich the literature in this field.

6. Discussion and conclusion

This study examines the concept of Society 5.0 through a bibliometric analysis of 376 articles in the WoS database. The publications were compiled from indexing systems such as SCI-Expanded, SSCI and ESCI. Instead of examining the content of the articles in depth, bibliometric analysis is used to identify trends in the field of Society 5.0 and an overall assessment is presented. The distribution of the concept of Society 5.0 in the literature is examined according to years, institutions and countries. In addition, the bibliometric analysis method was used to identify the authors and studies that shape the field by analyzing the co-citation of publications related to Society 5.0.

Kabakuş *et al.* (2023) analyzed 456 publications indexed in the WoS database from 2016 to 2022. Their study identified that 38% of the examined documents were articles, 37% were conference papers, 1% were book chapters, and 3% were review articles. It was found that Japan stands out with the highest number of publications, and the keyword analysis revealed frequent use of the term "Society 5.0.". In contrast, our study aims to determine trends related to the Society 5.0 concept by examining publications indexed in more selective indexing systems, thereby utilizing a more refined dataset. Specifically, we employed high-quality indexes within the WoS database, such as SCI-Expanded, SSCI, and ESCI, which enhances the reliability and scientific validity of our findings. This approach ensures that the research results meet higher scientific standards.

In their 2024 study, Seçkin & Köse, (2024) examined the Vision of Society 5.0 by analyzing 465 sources indexed in Scopus from 2017 to 2022. The analysis revealed that 38% of the works were conference papers, while 37% were journal articles. The most prolific year was 2022. The countries with the highest number of publications were Japan, Indonesia, India, the United States, and Italy. Keyword analysis highlighted terms such as "Industry 4.0", "Student", "Artificial Intelligence" and "Internet of Things".

In contrast, our study aims to identify trends related to the Society 5.0 concept by employing a bibliometric analysis of 376 articles indexed in the WoS database. Specifically, our research utilized the WoS database and included high-quality publications indexed in SCI-Expanded, SSCI, and ESCI. By leveraging the WoS database, our study provides a broader and more comprehensive analysis. The WoS database generally contains higher-quality and more impactful research. The advantages of our extensive data source and indexing system coverage suggest that our study makes significant contributions to the existing literature and deepens the understanding of the Society 5.0 concept.

Based on the study's findings, Japan stood out as the country with the highest number of publications and citations. 164 works received 1.016 citations. In other words, Japan stands out with both the highest number of publications and the highest number of citations. The USA, Poland, Italy and other countries follow Japan. In terms of number of works, Japan is followed by the USA and Indonesia. On an author basis, Susumu Noda has the highest performance with 17 works and 237 citations, and is identified as the author with the highest total link strength. Elias G. Carayannis, the most cited author, and the authors with high link strength (Susumu Noda, Takuya Inoue, Meneka De Zoysa and Kenji Ishizaki) stand out. In particular, Susumu Noda's total link strength of 11.821 indicates that he is the most influential and connected author in this field. However, limitations such as disconnectedness among some authors and underrepresentation of the network were identified. Therefore, only the largest sets of linked authors were considered in the analysis.

Keyword analysis reveals that the term "society 5.0" is the most frequently used keyword. In terms of link strength, the terms Society 5.0 and Industry 4.0 stand out. Among the publication sources, Kyoto University and George Washington University had the highest number of citations.

Finally, the fact that the research is limited to the keyword "society 5.0" and the WoS database narrows the scope of the literature review. Not including other databases and keywords makes it difficult to see the full scope of the literature. In future studies, it is thought that the use of various keywords and databases can expand the scope of the literature review and also bring different perspectives to the concept of Society 5.0 with interdisciplinary approaches.

References

- Aquilani, B., Piccarozzi, M., Abbate, T., & Codini, A. (2020). The Role of Open Innovation and Value Co-creation in the Challenging Transition from Industry 4.0 to Society 5.0: Toward a Theoretical Framework. *Sustainability*, 12(21), 8943. <https://doi.org/10.3390/su12218943>
- Bag, A. K., & Sengupta, D. (2024). Computational frameworks for zoonotic disease control in Society 5.0: Opportunities, challenges and future research directions. *AI & SOCIETY*. <https://doi.org/10.1007/s00146-024-01992-2>
- BTİK. (2024). *Toplum 5.0*. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi.
- Carayannis, E. G., Dezi, L., Gregori, G., & Calo, E. (2022). Smart Environments and Techno-centric and Human-Centric Innovations for Industry and Society 5.0: A Quintuple Helix Innovation System View Towards Smart, Sustainable, and Inclusive Solutions. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(2), 926-955. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00763-4>
- Carayannis, E. G., & Morawska-Jancelewicz, J. (2022). The Futures of Europe: Society 5.0 and Industry 5.0 as Driving Forces of Future Universities. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(4), 3445-3471. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00854-2>
- Coronado, E., Kiyokawa, T., Ricardez, G. A. G., Ramirez-Alpizar, I. G., Venture, G., & Yamanobe, N. (2022). Evaluating quality in human-robot interaction: A systematic search and classification of performance and human-centered factors, measures and metrics towards an industry 5.0. *Journal of Manufacturing Systems*, 63, 392-410. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.04.007>
- Çalış Duman, M. (2022). Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi / Journal of Social Policy Conferences*, 0(0), 0-0. <https://doi.org/10.26650/jspc.2022.82.1008072>
- Deguchi, A. (2020, Haziran 10). *Toplum 5.0 ve Amerikan akıllı şehirlerine uygulanması—Amerikan Şehri ve İlçesi*. <https://www.americancityandcounty.com/2020/06/10/society-5-0-and-its-application-to-american-smart-cities/>
- Deguchi, A., Hirai, C., Matsuoka, H., Nakano, T., Oshima, K., Tai, M., & Tani, S. (2020). What Is Society 5.0? İçinde Hitachi-UTokyo Laboratory(H-UTokyo Lab.) (Ed.), *Society 5.0: A People-centric Super-smart Society*. Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>
- Dirik, D., Eryılmaz, İ., & Erhan, T. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164-188. <https://doi.org/10.54733/smar.1271369>
- Fukuda, K. (2020). Science, technology and innovation ecosystem transformation toward society 5.0. *International Journal of Production Economics*, 220, 107460. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.07.033>
- Gladden, M. E. (2019). Who Will Be the Members of Society 5.0? Towards an Anthropology of Technologically Posthumanized Future Societies. *Social Sciences*, 8(5), 148. <https://doi.org/10.3390/socsci8050148>
- Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and Society 5.0 —Comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems*, 64, 424-428. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.07.010>
- Kabakuş, A. K., Özköse, H., & Ayaz, A. (2023). Society 5.0 Research: Performance Analysis and Science Mapping. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 311-328.
- Kaya, M. (2021). Sanayi 4.0'da Yapay Zekâ ve Türkiye. *Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 63-94.
- Keidanren. (2018). *Society 5.0-Co-creatingthefuture-(Excerpt 1)*. https://www.keidanren.or.jp/en/policy/2018/095_proposal.pdf
- Moradi, S., Khan, M. M., Hossain, N. U. I., Shamsuddoha, M., & Gorod, A. (2023). Modeling and assessing seismic resilience leveraging systems dynamic approach: A case study of society 5.0. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 43, 100639. <https://doi.org/10.1016/j.ijcip.2023.100639>

- Öztürk, F., & Ateş, E. (2021). Teknolojik Dönüşüm: Toplum 5.0. *Bilim ve Teknik*, 30-39.
- Potočan, V., Mulej, M., & Nedelko, Z. (2021). Society 5.0: Balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*, 50(3), 794-811. <https://doi.org/10.1108/K-12-2019-0858>
- Riminucci, M. (2018). Industry 4.0 and Human Resources Development: A View from Japan-Web of Science Core Collection. *E-Journal Of International And Comparative Labour Studies*, 7(1). <https://a8f59890210bb2a36cc265c34c80a801c14e01d5.vetisonline.com/wos/woscc/full-record/WOS:000495430100001>
- Santos, C. T., Ferreira, F. A. F., Dabić, M., Ferreira, N. C. M. Q. F., & Ferreira, J. J. M. (2024). "Too Small to Shine? Not Really!": Developing Society 5.0 Adaptation Initiatives for SMEs. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 71, 9058-9079. <https://doi.org/10.1109/TEM.2023.3321747>
- Santos, G., Sa, J. C., Felix, M. J., Barreto, L., Carvalho, F., Doiro, M., Zgodavova, K., & Stefanovic, M. (2021). New Needed Quality Management Skills for Quality Managers 4.0. *Sustainability*, 13(11). <https://doi.org/DOI10.3390/su13116149>
- Sarfraz, Z., Sarfraz, A., Iftikar, H. M., & Akhund, R. (2021). Is COVID-19 pushing us to the Fifth Industrial Revolution (Society 5.0)? *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 37(2). <https://doi.org/10.12669/pjms.37.2.3387>
- Seçkin, Z., & Köse, Y. (2024). Toplum 5.0 ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: Scopus Örneği. *The International Journal of Economic and Social Research*, 20(1)(228-245).
- Usta Bakı, B., & Boyacıoğlu, A. (2023). Yeni Medyada Suç Haberleri ve Gündelik Hayatta Dolaylı Mağduriyet. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 42, 63-83. <https://doi.org/10.17829/turcom.1122390>
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Yacan, İ. (2021). Endüstri 4.0 Teknolojileri ve Toplum 5.0 Kavramı. *Yeni Fikir Dergisi*, 13(27), Article 27.

Özet

Toplum 5.0, Endüstri 4.0'ın ardından insan merkezli bir vizyon olarak geliştirilen yeni bir toplumsal modeldir. Bu model, siber-fiziksel sistemler kullanarak insan güvenliği ve refahını artırmayı hedeflemektedir. Bu araştırma, WoS veri tabanında yer alan 376 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirerek Toplum 5.0 kavramına dair eğilimleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Yayınlar, SCI-Expanded, SSCI ve ESCI gibi indeksleme sistemlerinden ve nitelikli yayınlardan derlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Japonya en yüksek yayın ve atıf sayısına sahip ülke olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, Susumu Noda, alanın en etkili yazarı olarak belirlenmiştir. Anahtar kelime analizi, "society 5.0" teriminin en sık kullanılan anahtar kelime olduğunu ve Toplum 5.0 ile Endüstri 4.0 terimlerinin öne çıktığını göstermiştir. Kyoto Üniversitesi ve George Washington Üniversitesi ise yüksek atıf sayılarıyla dikkat çekmiştir.

Araştırmanın kısıtları, yalnızca "society 5.0" anahtar kelimesinin kullanılması ve sadece WoS veri tabanıyla sınırlı kalınmasıdır. Gelecekte, daha geniş anahtar kelime ve veri tabanı kullanımıyla literatür taramasının kapsamı genişletilebilir ve disiplinler arası yaklaşımlar eklenerek Toplum 5.0 kavramına farklı bakış açıları kazandırılabilir.

Kabakuş ve arkadaşları (2023), WoS veri tabanında 2016-2022 yılları arasında 456 yayını analiz etmiştir. Çalışma, incelenen belgelerin %38'inin makale, %37'sinin konferans bildirisi, %1'inin kitap bölümü ve %3'ünün derleme makalesi olduğunu ortaya koymuştur. Japonya, en fazla yayına sahip ülke olarak öne çıkarken, anahtar kelime analizi "Society 5.0" teriminin sıkça kullanıldığını göstermiştir. Çalışmamız Kabakuş ve arkadaşları (2023)'ten farklı olarak, SCI-Expanded, SSCI ve ESCI gibi yüksek kaliteli indekslerin kullanılmasını içermekte ve bu durum da bulguların güvenilirliğini ve bilimsel geçerliliğini artırmaktadır.

Seçkin ve Köse (2024), Society 5.0 vizyonunu 2017-2022 yılları arasında Scopus'ta indekslenen 465 kaynağı analiz ederek incelemiştir. Bu analiz, çalışmaların %38'inin konferans bildirisi, %37'sinin dergi makalesi olduğunu ve en verimli yılın 2022 olduğunu ortaya koymuştur. Japonya, Endonezya, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri ve

İtalya, en fazla yayına sahip ülkeler olarak sıralanmıştır. Anahtar kelime analizi “Endüstri 4.0”, “Öğrenci”, “Yapay Zeka” ve “Nesnelerin İnterneti” terimlerini vurgulamıştır. Çalışmamızda Seçkin ve Köse (2024)’e göre, geniş veri kaynağı ve indeksleme sistemlerinin kapsamı gibi üstünlüklerin, mevcut literatüre önemli katkılarda bulunduğu ve Toplum 5.0 konusundaki bilgi birikimini derinleştirdiği düşünülmektedir.

Özetle, bu çalışmanın amacı, WoS veri tabanında indekslenen 376 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek Society 5.0 kavramına dair eğilimleri belirlemektir. WoS veri tabanının kullanımı, araştırmanın geniş bir veri seti ve yüksek kaliteli indeksler içermesini sağlar ve sonuçların bilimsel standartları karşılamasını sağlar. Japonya, en fazla yayına ve atıfa sahip ülke olarak öne çıkarken, en etkili yazar Susumu Noda’dır. Anahtar kelime analizi, “society 5.0” teriminin öne çıktığını ve Society 5.0 ile Endüstri 4.0’ın sıkça kullanıldığını göstermiştir. Ancak, araştırmanın sınırlamaları arasında yalnızca “society 5.0” anahtar kelimesinin kullanılması ve WoS veri tabanı ile sınırlı kalınması yer almaktadır. Gelecekte, daha geniş anahtar kelimeler ve veri tabanları kullanılarak literatür taramasının kapsamı genişletilebilir ve disiplinler arası yaklaşımlar eklenerek Society 5.0 kavramına farklı bakış açıları kazandırılabilir.

Kültür ve Kültürel Evrenseller Perspektifinden Göç Olgusuna Bakış: Gazap Üzümleri ve Gurbet Kuşları Romanları Üzerinden Bir Değerlendirme¹

M. Burçin Yandı²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı kültür ve kültürel evrenseller kavramları bağlamında iki farklı toplum üzerinden göç olgusunu anlatmaktır. Çalışmada Gazap Üzümleri ve Gurbet Kuşları adlı iki edebi eser karşılaştırmalı analiz yöntemi ile incelenmektedir. Bu iki edebi eserin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesinin arkasında yatan fikir, eserlerin anlattığı iki toplumda göç süreçlerinin benzerlik gösterip göstermediğinin araştırılmasının yanında göç olgusunun bir takım evrensel özellikler barındırıp barındırmadığının da ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmanın sonucunda birbirinden farklı kültürlere sahip bu iki toplumun göç etme sebebinin, göç rotasının ve özelliklerinin, göç sürecinde yaşadıkları toplumsal zorlukların benzer olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültür, kültürel evrenseller, göç olgusu, toplum.

An Overview of the Migration Phenomenon from the Perspective of Culture and Cultural Universals: An Evaluation on the Novels Grapes of Wrath and Gurbet Kuşları

Abstract

The main purpose of this study is to explain the phenomenon of migration through two different societies in the context of the concepts of culture and cultural universals. In the study, two literary works named Grapes of Wrath and Gurbet Kuşları are analysed by comparative analysis method. The idea behind the comparative analysis of these two literary works is not only to investigate whether the migration processes in the two societies described by the works are similar, but also to reveal whether the phenomenon of migration has some universal features. As a result of the study, it was found that the reasons for migration, the migration route and

¹ Bu çalışma M. Burçin Yandı'nın Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Göç Araştırmaları Anabilim Dalı'ndaki, "Kültür ve Kültürel Evrenseller Perspektifinden Göç Olgusuna Bakış: Gazap Üzümleri ve Gurbet Kuşları Romanları Üzerinden Bir Değerlendirme" adlı tezsiz yüksek lisans proje ödevi kaynak alınarak hazırlanmıştır.

² **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Yüksek Lisans Öğrencisi, M. Burçin Yandı, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Bursa/Türkiye. Eposta: merveyandi@gmail.com

characteristics of these two societies with different cultures, and the social difficulties they experienced during the migration process were similar.

Keywords: Culture, cultural universals, migration phenomenon, society.

1. Giriş

Tarih boyunca toplumlar başlarından geçen olaylar ile ilişkili olarak kendilerine belirli normlar ve inançlar belirlemişlerdir. Belirledikleri bu çerçeve ile etrafta olup bitenleri kendilerine yönelik anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu durum toplumlar açısından belirli bir kültürel karakter oluşturmakta ve bunun sonucunda kültürel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kültür çalışmaları alanında bu farklılıklar sebebiyle kültürlerin karşılaştırma yöntemi ile incelenemeyeceğine yönelik bazı kanılar dile getirilse de bu farklılıkların varlığını kabul eden ve konuya objektif yaklaşan karşılaştırmalı yöntemlerin benimsendiği de açıktır. Hofstede vd. (2022)'nin ifade ettiği üzere, bir toplumun düşünme ve eyleme geçme gibi özelliklerini başka bir toplum ile karşılaştırmak ve bunun sonucunda birinin daha üstün olduğunu söylemek için hiçbir bilimsel ölçüt bulunmamaktadır. Bu sebeple gruplar veya toplumlar arasındaki kültüre dayalı farklılıkları incelerken tarafsız bir bakış açısına sahip olmak gerekir. Bu da "kültürel görelilik" kavramının ortaya çıkmasını gerektirmiştir.

Toplumları ayırıştıran kültürel farklılıkların yanında tüm kültürler için geçerli olduğu düşünülen evrensel olgular da bulunmaktadır. Din, aile, teknoloji, iletişim biçimleri, insani duygular ve fizyolojik gereksinimler hemen hemen her kültür için geçerlidir. Toplumlar arasındaki bu ortaklıklar, karşılaştırmalı araştırmaların yapılması yönünde motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Çünkü bir kültürün ortak ve evrensel bir boyutu varsa karşılaştırılabilirlik özelliği de vardır. Hunt (2007)'a göre genellikle bilinen "elmalar ve portakallar karşılaştırılmaz" iddiası geçerli bir engel değildir. İki meyvenin de sulu ve çekirdekli olması onların ortak birtakım özelliklerinin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda farklı olduğu düşünülen bu iki meyve aslında karşılaştırılabilir.

Kültürel görelilik alanındaki çalışmalarda *emik*³ yaklaşımın sıkça kullanıldığı görülmektedir. Çünkü kültürle özgü fenomenlerin anlaşılmasında o toplumdaki bireylerin perspektifinden içe dönük bir yaklaşımın benimsenmesi fayda sağlamaktadır. Kültürel alanda evrensel normlara yönelik geçerli standartlara erişmek isteyenler ise konuyu dışarıdan bir gözle değerlendirerek *etik*⁴ yaklaşımı tercih etmektedir (Berry vd., 2021).

Bu çalışmanın amacı kültürel evrensel gerçeğini kabul edip bu perspektifte Türk ve Amerikan toplumunu göç süreci üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu aşamada etik yaklaşımdan yararlanıp göç olgusunun toplumların genelini ilgilendiren bir insanlık serüveni olup olmadığı irdelenecektir.

³ Sosyal Bilimlerde kullanılan bir yaklaşımdır. Araştırmacı, gruba dahil olarak bir iç görüş oluşturmakta ve olgulara etkilenenlerin gözünden bakmaya çalışmaktadır.

⁴ Araştırmacı olguları dışarıdan bir gözle değerlendirmekte ve bunun üzerinden evrensel standartlara ulaşmayı amaçlamaktadır.

2. Kültür, kültürel evrenseller, kültürel evrensel bağlamında göç

Bu bölümde, ayrı başlıklar altında kültür, kültürel evrenseller ve kültürel evrensel bağlamında göç olgusuna ilişkin genel bir arka plan sunulmaktadır.

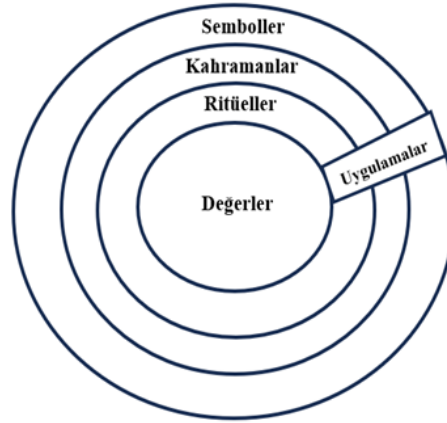
2.1. Kültür

Türk Dil Kurumu (1932) sözlüğüne göre kültür kavramının altı farklı anlamı bulunmaktadır: (i) *Bir topluma ait maddi ve manevi değerlerin tümü*, (ii) *topluma ve halka özgü düşünce eserlerinin bütünü*, (iii) *eleştirme, muhakeme ve zevk becerilerinin geliştirilmiş bir biçimi*, (iv) *bireyin kendi kendine kazandığı bilgi*, (v) *tarım*, (vi) *biyolojik olarak uygun bir ortamda mikrop türünü üretmek* gibi tanımlamalar ile karşılaşılmaktadır. Tanımlara bakıldığında kavramın genellikle beşerî faktörler ile açıklandığı görülmektedir. Bu durum kültürün bizlere insan faaliyetine dayalı bir şey olduğunu göstermektedir.

Doğadaki olaylar birbirleriyle sebep-sonuç ilişkisi ile bağlı fenomenlerden oluşmaktadır. Bu durum doğanın kendi içinde belirli bir silsile yakalamasına sebep olmaktadır. Bu silsilenin bazı öğeleri kültür kavramı ile ilişkilendirildiğinde doğa kavramı darlaşır ve kendince özgül bir tarafa geçer. Çünkü artık doğa bazı fenomenleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Kültür kavramının varlığının önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Örneğin, doğada bulunan ahlat ağacı yabancı meyve üretmektedir. Vahşi doğanın ağacı geliştirdiği son nokta burasıdır. Bu düzene insan iradesi ve zekasını eklediğimizde ağacın verdiği o ekşi yenilemez olan meyve yenilenebilir hale getirmektedir. Çünkü insan tarafından kültürlenmiş ve yetiştirilmiştir. Simmel (2009)'in ortaya attığı bu fikir ile kültür kavramının var olmasında doğanın tek başına yetersiz olduğu görülmektedir. Bu boşluk, insanın ortaya çıkardığı ve dolayısıyla sonradan öğrendiği bilgiler ile doldurulmaktadır. Kültürü *aposteriori*⁵ ilke ile açıklayan bir diğer düşünür Hofstede vd. (2022)'ye göre kültür doğuştan gelmemekle beraber kişinin deneyimleri ile sonradan öğrendiği bir şeydir. Türediği yer kişinin genleri ya da kalıtımı değil sosyal çevresidir. Geçmişte yaşamlarını sürdürmüş filozof ve bilim insanları kültüre dayalı farklılıkların istikrarlı bir şekilde devam etmesini o dönemlerde kalıtsal sebeplerle açıklamıştır. Bunun sebebi nesilden nesile insanlar tarafından sonradan öğrenilerek aktarılan öğeleri ellerindeki bilgiler ile açıklayamamalarıdır.

Kültürü oluşturan birçok terim bulunmaktadır. Kavram, genel yapı itibarıyla dört madde ile kapsayıcı şekilde açıklanmaktadır: *semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler*. Şekil 1.1'de resmedilen soğan diyagramında bu maddeler gösterilmiş olup kültür kavramıyla yüzeysel bağlamda ilişkisi olan maddeler dış kabukta, derin ilişkisi olan maddeler ise çekirdeğe yakın kısımda ya da tam ortada yer almaktadır.

⁵ Doğuştan değil, sonradan gelen bilgi anlamına gelmektedir.

Şekil 1.1. Hofstede'nin Kültür-Soğanı Modeli. (Hofstede, 2022)

Semboller; sadece aynı kültüre sahip kişiler tarafından benimsenen jestler, resimler ve kelimeler olarak adlandırılmaktadır. Semboller alanı, kendi içinde dinamiklidir. Eski semboller yerini yeni sembellere bırakmakta ve ortadan kaybolmaktadır. Bu hareketlilik sebebiyle diyagramın en dış kısmına yerleştirilmiştir.

Kahramanlar; bir kültürde gerçek ya da hayali, önemli özelliklere sahip olan ve davranışları ile model olan kişilerdir. Amerika'daki Batman, Barbie karakterleri Türkiye'deki Keloğlan karakteri kültürel kahramanlar olarak gösterilmektedir.

Ritüeller; istenilen amaçlara ulaşmak için teknik anlamda gerekli olmayan ancak kültürel yapı içerisinde sosyal anlamda gerekli olan ve kabul edilen kolektif faaliyetlerdir. Toplumlar için dini ve sosyal törenler, kişileri selamlama ve kişilere saygı gösterme örnek ritüellerdir.

Değerler; diyagramın çekirdeğinde bulunmasıyla kültürün özünü oluşturmaktadır. Değerler erken yaşta kazanıldığı için kişiler için belirleyici olmaktadır. Birçok değer bilinçaltında kalmaktadır. Bu sebeple değerler tartışmaya açık bir konu olmayıp yabancı biri tarafından da dışarıdan gözlemlenememektedir. Değerler genellikle hislerle tanımlandıkları için rasyonaliteden uzak olması beklenen kavramlardır.

Diyagramda da görüldüğü üzere *semboller*, *kahramanlar* ve *ritüeller* uygulamalar bölümü altında toplanmıştır. Dışarıdan gözlem yapan bir kişi uygulamalar ile ilgili görülebilir sonuçlara ulaşsa da bu maddeler kültürel anlamda görünmezdir (Hofstede vd., 2022).

Diğer taraftan Smith (2001)'e göre kültür kavramı altı farklı yaklaşım ile sınıflandırılmaktadır:

- (i) *Betimsel tanımlar*: Kültür, sosyal olgularla birlikte değerlendirilmektedir. İnanç, ahlak, gelenekler, kanunlar, bilgi, sanat gibi alanlar ile hem düşünsel hem de davranışsal olarak tanımlanmaktadır.
- (ii) *Tarihsel tanımlar*: Kültür kavramı nesilden nesile devam eden tarihsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır.
- (iii) *Kuralcı tanımlar*: Kültür, insan davranışlarını belirleyen ve belirli kurallar sistemine dahil olan bir kavram olarak tanımlanmaktadır.
- (iv) *Psikolojik tanımlar*: Kültür, insanların iletişimde, duygusal ve davranışsal gereksinimlerinin karşılanmasında bir araç olarak tanımlanmaktadır.

(v) *Yapısalcı tanımlar*: Kültür, otomatik davranışlardan soyutlanarak farklı bir ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

(vi) *Genetik tanımlar*: Kültür kavramına ontolojik açıdan yaklaşmaktadır. Kültürün var oluşunu ve varlığını insanlar arasındaki etkileşim ile nasıl sürdürdüğüne odaklanmaktadır.

Kültür kavramına dair derin anlamlar çıkarabilmek için onun bazı temel özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Karaca ve Gümüş (2018), kültüre ait özellikleri aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

Kültür, insanlar arasındaki etkileşimden doğduğu için özü itibarıyla *toplumsal*dır. Dolayısıyla toplumun ortaya çıkardığı bir üründür. Toplumlar gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun belirli kültürel faaliyetlere sahiptir. Kültür, *sosyal katılım* yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Kültürel öğeler sonradan öğrenilmekte ve kümülatif şekilde birbiri ile bağımlı hareket etmektedir. Kültür, *dinamik* bir kavramdır. Doğası gereği kuşaktan kuşağa aktarılması bazı öğelerin yıllarca aynı kalacağı anlamına gelmemektedir. Eski öğeleri devralan yeni nesil, yaptığı değişikliklerle kültürün zenginleşmesine yardımcı olmaktadır. Bu da sürekli değişmeyi ve yenilenmeyi doğurmaktadır. Bununla birlikte kültürün *bütünleştirici* özelliği de bulunmaktadır. Kurumlar, inançlar, değerler hep birbirleriyle ilişkilidir. Bu alanlardan birinde olan değişme diğerlerini de etkilemektedir. Örneğin 1950'li yıllarda bir kadın için ev hanımı olmak ya da iyi bir anne olmak temel hedef iken günümüz toplumlarında çalışma hayatına atılmak temel hedef haline gelmiştir. Kültürün nesilden nesile aktarılabilmesi ve bütünlüğünün sağlanabilmesi bakımından kültür, kendi içinde bir *kurallar bütününe* ihtiyaç duymaktadır. Kuralların olmadığı bir ortamda herhangi bir şeyin devamlılığı oluşmamaktadır. İnsanlar bu kurallar bütünü ile kültürel öğelerini belirler ve dolayısıyla bunları bir diğer nesle aktarmış olur.

Kültürün özellikleri ile ilgili yapılan bir diğer çalışma olan Güvenç (2002)'e göre kültürün özellikleri aşağıdaki gibi gruplanabilir:

(i) Kültür, sonradan öğrenilen bilgi, davranış ve kalıplardan oluşmaktadır. Kavram, sonradan öğrenildiği için eğitim süreçlerine, yasalara ve ilkelere bağlı olarak varlığını sürdürmek durumundadır.

(ii) Kültür, kendisini dil aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarmaktadır. Bu aktarım da kavramı ölümsüz hale getirmekte ve sürekli yenilenmektedir.

(iii) Kültürel öğretiler, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu öğretilerin varlığını devam ettirmesi o toplumun varlığını sürdürebilmesi ile yakından ilişkili olmaktadır.

(iv) Kültür, toplumsal yaşam unsuru olmakla birlikte aynı zamanda bireysel davranış ve tutumları da içinde barındırmaktadır. İnsan davranışları, toplumlar ile sonradan öğrenilmiş olsa da toplumun öğrettiği şey ile bireyin öğrendiği şey arasında farklılıklar oluşabilmektedir.

(v) Kültür, toplumsal ve yaşamsal ihtiyaçları karşılayan işlevsel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Önceden denenen çözüm yolları, toplumsal tatmini ve alışkanlıkları ortaya çıkarmaktadır. Yaşamsal ihtiyaçlar evrensel özelliklere sahip olduğu için bu ihtiyaçları doyuran kurumlar da belli ölçüde benzerlik göstermektedir.

(vi) Kültür, insanları bütünleştirdiği gibi ayırıştırma özelliğine de sahiptir. Birbirleriyle uyum içinde olan toplumlar kültürel bütünleşme içinde olmaktadır. Tarihi ya da çevresel alanlarda birbiri ile uyumsuz iki toplum kültürel anlamda çözülme yaşayabilmektedir.

(vii) Kültür kavramı, yaşamla ilintili soyut olarak nitelendirilebilen bir kavramdır. Özünde maddi bir özelliği olmayan kültür, gerçekliğin bir soyutlaması olarak görülmektedir.

Kültür kavramının kendi içinde farklı anlamlara ve özelliklere sahip olmasının yanında aynı zamanda evrensel bir karşılığı da bulunmaktadır. Bu da toplumları belirli konularda ortak paydada birleştirebilmektedir.

2.2. Kültürel evrenseller

Kültürlerarası psikoloji alanında, bireylerin günlük yaşantılarında yaptıkları faaliyetlerin temelinde psikolojik benzerliklerin olduğu düşünülmektedir. Bu faaliyetler açıkça her toplumda farklı şekillerde yapılsa da yapılan şeyin özünde ortak davranış modellerinin yattığı söylenmektedir. Bu benzerlikler antropoloji bilimi tarafından da kabul görmektedir. Antropolojik çalışmalar, insanlar arasında ruhi açıdan benzerlikler olduğunu ve tüm insanların benzer kapasitelere sahip olduğunu belirtmektedir.

Kültürel evrensel öğeler, insanların temel gereksinimlerine ve tecrübelerine dayanmaktadır. Aile kurumu, insani duygular, fizyolojik gereksinimler, iletişim şekilleri gibi konuların hepsi kültürel evrenseller dairesinin içinde yer almaktadır. Bahsedilen bu öğelerin içinde insan faktörünün varlığı ve onun oluşturduğu davranışlar bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülkeler arasında kilometrelerce uzaklık ve bir o kadar farklı kültürel öğeler olsa da her toplumu belli konularda ortak paydada buluşturan ortak öğelerin de var olduğu çeşitli teorilerle de desteklenmektedir.

Kültürel evrenseller alanında yapılan önemli çalışmalardan biri Aberle vd., 1950'e aittir. Bu çalışma tüm kültürlerin belirli ortak özelliklere sahip olduğunu ve bu olguların her toplum için geçerli olduğunu savunmaktadır. Evrensel nitelikteki aktiviteler dokuz maddede incelenmektedir. Bunlardan ilki *hem fiziksel hem sosyal çevre ile uygun ilişki kurma* şartıdır. Toplumların ve kültürlerin ayakta kalabilmesi ve taşınabilmesi için yeterli nüfusa sahip olmaları ve çevreleriyle gerekli uyumu göstermeleri gerekmektedir. İkinci koşul, *rollerin ayrıştırılması ve bölüştürülmesidir*. Her toplumsal grubun üstüne alması gereken belirli rolleri karşılaması gerekmektedir. Grupların bu rollere kalıtsal yollarla ya da kendi kazandıkları başarılar ile atanmaları gerekir. Üçüncü koşul, *iletişim ağlarıdır*. Her grubun iç koordinasyonunu sağlaması amacıyla kendi aralarında ortak, sonradan öğrenilmiş, sembolik bir iletişim ağı oluşturması gerekmektedir. Dördüncü koşul, *ortak bilişsel yönelimdir*. Bir toplumda bireylerin karşılıklı anlayış ile iş yapabilmeleri için mantıklı düşünmenin, ortak inanışların olması gerekmektedir. Bilişsel süreçlerde ortak bayrağa koşmaları o gruptaki bireyleri birbirlerine daha da yakınlaştıracak ve bu da başarıyı meydana getirecektir. Beşinci koşul, *açıkça belirtilmiş bir dizi amaçtır*. Bu koşulda bir önceki koşulun birlik beraberlik vurgusuna dikkat çekmektedir. Gruptaki bireyler için gerçekleştirilmesi gereken amaçlar açık ve seçik belirtilmek durumundadır. Bu açıklık, kişilerin farklı yönlerine dağılmasını önlemek için gereklidir. Altıncı koşul, *bu amaçlara ulaşırken izlenecek yolların normatif düzenlenmesidir*. Bireyler tarafından gerçekleştirilecek amaçlara giderken kişilerin bu yolda izleyeceği kurallar toplumca belirlenmeli ve kabul görmelidir. Örneğin, o gruptaki çoğu insan için temel amaç maddi kazanç sağlamaksa üretim, ticaret, sıkı çalışmak gibi yollar toplum tarafından uygun görülmektedir. Grup içinde hırsızlık yapmak ya da cinayet işlemek gibi amaçlar varsa toplum bunu kabul etmemektedir. Yedinci koşul, *duygusal dışavurumun düzenlenmesidir*. Bir önceki koşulda amaca gidecek yolların belirli kurallar ile çerçevelenmesi ihtiyacı, bu koşulda duygular için geçerli olmaktadır. Örneğin, sevgi ve nefret duyguları üzerinde kontrol sağlanması gerekmektedir. Bu düzenleme sağlanmazsa grup içinde kargaşa ortaya çıkmaktadır. Sekizinci koşul, *toplumsallaşmadır*. Gruba katılan yeni üyeler toplumsal yaşamın gerektirdiği öğeleri öğrenmek durumundadır. Böylelikle her yeni gelen bulunduğu ortama uyum sağlayacak ve bir sonraki gelenleri yetiştirecektir. Bu döngü de toplumsallaşmayı oluşturacaktır. Çalışmanın ortaya attığı dokuzuncu ve son koşulu ise, *kargaşa yaratan davranışın kontrolüdür*. Grup içi toplumsallaşma ve normatif düzenlemeler başarılı olmazsa yedekleme ihtiyacı oluşabilir. Bu ihtiyaç doğrutusunda gruba dahil olan üyelerden kabul edilebilir

davranışlar sergilemeleri beklenmektedir. Uygun görülmeyen davranışlar devam ediyorsa toplum tarafından kalıcı olarak azledilme (idam-hapis) uygulanmaktadır.

2.3. Kültür ve kültürel evrenseller bağlamında göç

Toplumların sahip olduğu ortak davranış ve duygu biçimleri kolektif duygu ve davranışları oluşturmaktadır. Bu ortak kabuller toplumların devamlılığını sağlamakla birlikte kültürel evrensel özellikleri de güçlendirmektedir. Birlik ve dayanışma içerisinde olmak, kaygı ve endişe duymak, sevinç ve mutluluk, umutsuzluk hali, şaşkınlık ve hayranlık bu özelliklerin birkaçı olarak gösterilebilir. Bu noktada göç olgusu ortak birtakım süreçler doğurduğu için kültürel evrensel başlığı altında değerlendirilebilir.

Daha iyi şartlarda yaşama umudu ile göç etme isteği, bu umudun peşinden gitme durumu, ekonomik koşulları iyileştirmek, eğitim fırsatlarından yararlanma ve güvenlik kalitesini arttırmak birçok göçmen için evrensel bir motivasyondan beslenmektedir. Bunun yanı sıra göç sürecindeki zorluklar, yeni bir yere yerleşmenin ortaya çıkardığı stres, dil bariyeri ile karşılaşmak, ev sahibi bölgenin kültürel farklılıklarına uyum sağlamak ve belirsizlikleri yönetmek gibi zorlu duygusal süreçler göçmenler tarafından ortak paylaşılmaktadır. Göç sürecinin ortaya çıkardığı kimlik ve aidiyet duyguları da evrensel bağlamda incelenmektedir. Göçmenler yeni bir yere yerleştiklerinde ilk etapta kendi kimliklerini korumaya yönelik davranışlar sergilerken bir yandan ev sahibi kültüre ayak uydurmaya çalışırlar. Bu dengeyi sağlamak göçmen kimliği için ortak bir deneyim olarak gösterilebilir.

Bu bağlamda tüm toplumlar için ortak kabul edilen aile, din, dil, eğitim gibi kavramların yanında göç olgusunun da temel insani deneyimler ve motivasyonlar açısından benzerlik göstermesi, bu olgunun kültürel evrensel bağlamda değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmaktadır.

3. Gazap Üzümleri⁶ romanında göç olgusu

John Steinbeck'in 1939 yılında yayımladığı Gazap Üzümleri romanında Amerikalı bir ailenin göç hikayesi anlatılmaktadır. Eserde göç süreci, dönemin ekonomik ve toplumsal sorunları ile harmanlanarak anlatıldığı için çok boyutlu işlenmektedir. Adaletsizlik, çaresizlik ve insanın yaşadığı iç çatışmalar eseri psikolojik anlamda derinleştirmektedir. Eserdeki göç olgusunu farklı yönlerden ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Nazlı (2024), eserdeki göç sürecini devlet politikasıyla ilişkilendirmektedir. Göçü oluşturan unsurlar ve göçün doğurduğu sonuçlar sosyal politika anlayışı ile açıklanmıştır. Çalışmada, ev sahibi ülkenin göç politikasını göçmenleri göz önünde bulundurarak yapması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bir başka çalışmada ise Türkmenoğlu (2021), eserdeki göç konusunu iktisadi bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çalışmada tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhran'ın ortaya çıkardığı sefalet, açlık, kuraklık gibi sonuçlar roman kurgusu üzerinden değerlendirilerek aktarılmıştır. Finansal kriz durumlarında aile bağlarının güçlenmesine ve insani değerlerin önemine vurgu yapılmıştır.

Bu bölümde Gazap Üzümleri romanındaki göç olgusu kültürel evrenseller bağlamında farklı başlıklar altında irdelenecektir.

⁶ Çalışmada John Steinbeck'in 1995 yılında Cem Yayınevi tarafından ikinci basım olarak çıkarılan ve Neriman Silahtaroglu'nun çevirdiği Gazap Üzümleri adlı eserden yararlanılmıştır.

3.1. Gazap Üzümleri'nde göç sebebi

Eser, tüm dünyayı ekonomik çerçevede olumsuz etkileyen 1929 bunalımını Amerika coğrafyasında anlatmaktadır. Büyük Buhran dönemi, Amerika'da geçimini toprak ile sağlayan çiftçileri derinden etkilemektedir. Yazar John Steinbeck, konuyu geniş aile çerçevesinde toplumsal gerçekçi bir bakış açısı ile işlemektedir. Aile, tarım alanında yapılan çeşitli özelleştirmeler sebebi ile Oklahoma'daki topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır.

1962'de Larry Sjaastad tarafından ortaya atılan Neo-Klasik Mikro Göç Kuramı'nda belirtildiği gibi bireylerin göç sebepleri genellikle emek piyasaları ile ilgili olmaktadır. Kuram, göçlerin temel sebebinin piyasalardaki dengesizlik olduğuna dikkat çekmekte ve göçlerin ekonomik sebepli yapıldığını ortaya koymaktadır. Birey, akılcı bir varlık olarak tanımlamakta ve göç etme süreçlerinde merkeze alınmaktadır (Massey, 2014).

Everett S. Lee tarafından oluşturulan İtme-Çekme Kuramı'nda ise göçmeni göçe yönlüten etkenler müknaş mekanizması gibi tanımlanmaktadır. Kurama göre bireyleri buldukları kaynak bölgeden iten ve hedef bölgeye yönlüten çeşitli faktörler bulunmaktadır. Lee, "A Theory of Migration" çalışmasında göç nedenlerini 4 boyutta incelemektedir.

- (i) Kaynak bölge ile ilişkili faktörler
- (ii) Hedef bölge ile ilişkili faktörler
- (iii) Araya giren engeller
- (iv) Kişisel faktörler

Kaynak bölgedeki ekonomik sıkıntılar ya da yaşam şartlarının kolay olmaması itici sebepler olarak gösterilirken refah seviyesinin yüksekliği, işgücü açığı, ekonomik özgürlükler çekici sebepler olarak gösterilmektedir (Lee, 1966). İtme Çekme Kuramında anlatıldığı gibi Gazap Üzümleri eserinde de evlerini terk etmek zorunda kalan ailenin ekonomik şartlar sebebiyle zorunluluk esaslı göç ettiği görülmektedir. Hedef bölgedeki iş imkanlarının kaldıkları yere göre daha iyi olması aile için çekici bir sebeptir. Dolayısıyla göç rotası da bu ihtiyaca göre şekillenmektedir. Bu süreçte göçmenler için umut ön plandadır. Göçmen, zorlu koşulları, belirsizlik duygusunu ve bunun yarattığı kaygıyı dikkate almadan hep yeniden başlamak istemektedir. Genellikle istedikleri şey yaşayacakları yeni bir yer ve yeni bir iş olmaktadır. Bu sebeple umut kavramı göçmen ruhu için kolektif bir duygu olmaktadır (Orosz, 2022).

Tüm bu bilgiler ışığında göç edecek olan çoğu birey ya da ailenin, hangi sebeple olursa olsun yer değişikliği yaparken itici ve çekici faktörleri göz önünde bulundurarak göç kararı aldığını söyleyebiliriz.

3.2. Gazap Üzümleri'nde mekâna göre göç rotası, göçmen kimliğinin ötekileştirilmesi ve hemşehri dayanışması

Eserde kaynak bölgenin Oklahoma, hedef bölgenin ise Kaliforniya olduğu görülmektedir. Mekâna göre oluşturulan rota iç göç yönünde olmuştur. Köylüler kendi çiftliklerinde geçimlerini sağlarken 1929 bunalımı sebebiyle tarım sektöründe ani politika değişimleri yaşanmıştır. Bu tür hızlı gelişmelerin sonucunda kişiler, göç rotasını dış bölgelere değil ilk olarak iç bölgelere doğru yöneltmektedir. Önceden planlanmayan bir olay kişi tarafından deneyimlendiğinde durumu kontrol altına alma isteği adım adım yapılmaktadır. Eserde ilk hedeflenen bölgenin Kaliforniya olmasına

rağmen varılacak yere gidilene kadar Arizona gibi bölgelere de uğrandığı ve ailenin o bölgede de iş imkânı arayışına girdiği görülmektedir.

Oklahoma'dan çıkan köylüler kalacak yer bulabilmek için ilk etapta göçmen kamplarına yerleşmek istemektedir. Göçmen için bu kamplar tampon bölge ihtiyacını karşılamaktadır. O bölgede yaşayan halk göçmen kamplarına karşı negatif tutum içinde olmaktadır. Aile göçmen kamplarının kötü koşullarından uzaklaşmakta ve hayatlarını devam ettirebilmek ve iş bulabilmek için yeni yollar aramaya başlamaktadır. Ülkenin batısına doğru yol aldıklarında o bölgede yaşayan halk yollarını kesmekte ve onları kendi bölgelerinde istemediklerini söylemektedir. Dışarıdan gelen yabancı birinin kendi düzenlerini olumsuz anlamda etkileyeceklerini düşünmektedirler. Ekonomik kazancın yetersizliği, halk tarafından yaratılan bu ötekileştirme politikasını kuvvetli bir şekilde desteklemektedir. Bu da göçmen kimliğinin benimsenmemesine yol açmaktadır. Eserde, yerli halkın göçmen emeğini istemediği görülmekle beraber üretim araçlarını elinde bulunduran işverenlerin de göçmen emeğini sömürmesi konu edilmektedir. İşverenler bölgede çalışan kişi sayısından binlerce kat fazla meyve toplama ilanını çıkartarak göçmen emeği için ucuz işgücü pazarı yaratmak istemektedir.

Göçmen kimliğinin benimsenmemesi birçok sebebe dayandırılmaktadır. Toplumların ulusal kimliklerinin getirdiği milli bağlılık ve tutumlar yabancı kişinin kabul edilme sürecini zorlaştırmaktadır. Ev sahibi toplumdaki eğitim ve kültürel sermayenin, misafir toplumla uyum sağlamaması da bu ötekileştirmeyi güçlendirmektedir. Bunun yanında yerli işgücünün göçmen işgücünü kabul görmemesi en çok ekonomik kaynakların paylaşımında karşımıza çıkmaktadır. İstihdam sahasının daralması, konut ihtiyacının artması ve buna bağlı olarak konut fiyatlarının yükselmesi yabancı karşıtlığını arttıran tipik sebepler olarak gösterilmektedir (Hiers vd., 2017).

Dışarıdan gelen yabancı bir kişinin ev sahibi toplumda kabul görmemesine zıt olarak benzer özelliklere sahip kişilerin birbirlerini yeteri kadar tanımadan hızlı bir şekilde kaynaştığı da görülmektedir. Eserde, Oklahoma'dan yola çıkan aile benzin istasyonunda mola verdikten sonra orada Oklahoma'nın civar bölgesinde doğmuş bir polis memuru ile karşılaşmaktadır. Aile bireyleri ve polis memuru arasında öncesinde derinlemesine sohbet olmadan sadece yakın bölgelerde doğup büyüdüğü için organik bir bağ oluşmaktadır. Bu bağ aralarındaki sohbeti gittikçe derinleştirmekte ve aralarında bir hemşehri dayanışması oluşturmaktadır. Memur, aileye başlarının belaya girmemesi için bölge ile ilgili bilgi vermekte ve onları korumak istemektedir. Göçmenin hedef ülkedeki yabancı kişiler ile değil de kendisiyle coğrafi anlamda benzerlik yakaladığı kişilere karşı yakınlık duyması, insanın homofil bir canlı olduğunu gösterir niteliktedir.

3.3. *Gazap Üzümleri'nde iradeye, kişi sayısına ve zamana göre göç özellikleri*

Büyük Buhran dönemi, ekonomik geçim kaynağı tarım olan çiftçilerin kendi iradelerinin⁷ dışında göç etmesine sebep olmuştur. Ekonomik kaynaklı yapılan yer değişiklikleri gönüllü olabileceği gibi zorunlu da yapılmaktadır. Bu çiftçi ailenin kazançlarını sağladıkları tarım arazileri toprak bankaları tarafından işgal edildiği için aile zorunlu olarak evini terk etmek zorunda kalmıştır.

Eserde ana karakter Tom Joad ve ailesi üzerinden anlatılan göç, kişi sayısına göre⁸ bireysel nitelikte gerçekleşmektedir. Çünkü zorunlu olan bu göç, geniş aile üyeleri ile yapılmaktadır. Aniden gerçekleşmeyen, gönüllük esasına dayalı yer değişikliklerinde ailenin belli bir üyesi hedef bölgeye

⁷ Kişinin ya da toplulukların yer değişikliğini zorunlu ya da gönüllü olarak yapmasıdır.

⁸ Yer değişikliklerinin bireysel ya da kitlesel olarak incelenmesidir.

gidip göçe öncülük etmektedir. Buradaki amaç göç sürecinde karşılaşılabilecek olası riskleri tüm aile üyelerinin yaşamak istememesidir. Göçe öncülük eden kişi genellikle ailede sözü dinlenen, fiziksel ve mental anlamda güçlü sayılabilecek erkekler olmaktadır. Bu eserde yer değişikliğine hızlıca karar verildiği için ailede öncü kişi seçilmemiş olup göç serüvenine tüm aile üyeleri ile başlanmaktadır.

Zamana göre göç⁹, göçmenleri çoğunlukla belirsiz durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Göçmen, ilk etapta geçici yer değişikliği yapacağını düşünüp yola çıksa da sonuç kalıcı göçe dönüşebilmektedir. Çünkü kişiler kaynak ülkenin olumsuz etkisinden bir an evvel kurtulmak isteseler de yaşadıkları yere olan bağlılıkları bir zaman sonra eve geri dönme isteğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun tam tersi durumlarda görülmektedir. En başta geçici göç yapmak isteyen göçmen, hedef ülkenin imkanlarından vazgeçemediği için evine geri dönmek istememektedir. Hatta belli bir zaman sonra hedef ülke şartlarına alışmakta ve ailesini yaşadığı yere aldırılmaktadır. Kendi ülkesine olan bağlılığı, ülkesinde fiziksel olarak yaşamadan ulus ötesi faaliyetler ile devam etmektedir. Eserde zorla yerlerinden edilen ailenin yaşadıkları bölgeye geri dönebilme gibi bir imkânı olmadığı için aile, geri dönmek üzere yola çıkmaktadır. Bu durumda aile üyeleri, uygun şartlarda yaşayabilecekleri bir bölge bulabildiklerinde orada kalıcı zamanlı yaşama hayali kurmaktadır.

4. Gurbet Kuşları¹⁰ romanında göç olgusu

Orhan Kemal'in 1962 yılında yayımladığı Gurbet Kuşları romanında köyden kente göç hikayesi anlatılmaktadır. Eserde kendi topraklarında geçim sıkıntısı çeken köylülerin başta İstanbul olmak üzere kente doğru yaptığı hızlı yer değişiklikleri konu edilmektedir. Bu hızlı değişimler ilk başta kent yapısına, sonra insanlar arasındaki ilişkilere olumsuz etki etmektedir. Eserdeki göç olgusunu farklı yönlerden inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Bayram (2019), göç kavramını insanlık tarihi ile ilişkilendirip doğal bir süreç olarak tanımlamıştır. Eserdeki göç sürecini biçimlerine ve nedenlerine göre ayırarak göç kuramları ile incelemiştir. Gurbet Kuşları isimli film üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise Uğur (2016), toplumsal olay ve olguları sinema sanatından yararlanarak açıklamaktadır. Çalışmada iç göç olgusu hem sinema ve anlatım açısından hem de sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Modernleşen toplum ile birlikte toplumsal yapının değiştiği, göç hareketliliğinin arttığı ve bireyde yabancılaşma hissinin oluştuğu sonuçlarına varılmıştır.

Bu bölümde Gurbet Kuşları romanındaki göç olgusu kültürel evrenseller bağlamında farklı başlıklar altında irdelenecektir.

4.1. Gurbet Kuşları'nda göç sebebi

1950 ve 1960 yıllarında Türkiye'de önemli iktisadi değişiklikler meydana gelmiştir. Liberal politikalar ile farklı bir ekonomik yapı benimsenmiştir. Zamanla katlanarak artan dış borç miktarı olumsuz sonuçlar doğurmakta ve gelir dağılımında eşitsizlikler meydana getirmektedir. Bu durum insanlar arasında sosyo-politik huzursuzluklar meydana getirmiş ve göç hareketlerinin yönünü de köyden kente doğru belirlemiştir. Gurbet Kuşları eserinde de ülke içindeki bu huzursuzlukların ortaya çıkardığı zorunluluklar işlenmektedir. Anadolu insanının ekonomik anlamdaki çaresizliği, şehre göç etmek zorunda olması, İstanbul'a geldikten sonra köyden çıkan kişinin kent ile olan uyum sorunu,

⁹ Yer değişikliklerinin kalıcı ya da geçici zamanlı olarak incelenmesidir.

¹⁰ Çalışmada Orhan Kemal'in 2001 yılında Everest Yayınları tarafından on altıncı basım olarak çıkarılan Gurbet Kuşları adlı eserinden yararlanılmıştır.

şehirdeki kentli kurnazlığı İflahsızın Memed isimli ana karakterin ve ailesinin üzerinden toplumsal gerçekçi bakış açısı ile anlatılmaktadır. Memed karakteri, kendi memleketi Sivas'ta geçim sıkıntısı yaşayıp iş bulma ümidiyle İstanbul şehrine göç etmek durumunda kalan genç bir delikanlıdır. Bu cesaretli kararı da aynı köyden daha önce şehre göç etmiş Gafur Ağa sayesinde almaktadır. Memed kardeşlerini ve babasını Sivas'ta bırakıp kendisine iş bulacağını düşündüğü Gafur Ağa'nın yanına gitmiş ve gurbet kuşlarının acımasız şehri İstanbul'da çalışmaya karar vermiştir. İstanbul hakkında hiçbir fikri olmayan Memed, bu şehri Gafur Ağa'nın mektupta verdiği bilgiler ile dolaylı olarak tanımaktadır.

Memed'in gideceği yerde tanıdığıнын olması çoğu göçmen psikolojisinde olduğu gibi içindeki korkuyu azaltmaktadır. Bireysel olarak yapılan göç hareketlerinde göçmenler arasındaki ilişki ağı oldukça hareketli olmaktadır. Bu hareketlilik sosyal bilimlerde sıkça kullanılan ve belirli bir kişiye ait olmayan ilişkiler ağı (network) kuramı ile açıklanmaktadır. Abadan-Unat (2002)'ında belirttiği gibi ilişkiler ağı kuramı göçmenin göç etme sürecindeki kararlarını, deneyimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Oluşturulan ilişkiler ağında yeni göçmenler, eski göçmenler ve hatta göçmen olmayan kişiler de bulunmaktadır. Kendi aralarında oluşturdukları bu bağ soydaşlık ya da dostluk bağından oluşmaktadır. Bu durum kişilerin göç etmesini kolaylaştırmakta ve kişileri göç etmeye özendirilmektedir. İlişkiler ağının bir diğer avantajı, göçün ortaya çıkardığı masrafları azaltmaktadır. Buna dayalı olarak da göç hareketliliği sürekli hale gelmektedir.

Kurama genel olarak bakıldığında göçmen ilişkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlara pek çok etki yaptığı görülmektedir. İlişkiler ağı kuramının altı önemli işlevi bulunmaktadır.

- (i) Göçmenleri göçün meydana getirdiği rahatsızlıklardan ve masraflardan korumaktadır.
- (ii) Göçmen, içine girdiği toplumdaki kendini yalıtmakta ve kendi yurduyla iletişim ağlarını devam edebilmektedir.
- (iii) İlişki ağları sayesinde göç sürecinin başlangıcı ve hedef yeri belirlenmekte, göçü kimlerin yapacağı belli olmaktadır.
- (iv) Göçmenin hedef bölgedeki uyumunu kolaylaştırmaktadır.
- (v) İlişki ağları, yabancı bölgedeki fırsatlar ve yeni yapılanmalar hakkında kaynak bölgeden göç edecek kişiye bilgi verme hizmeti sağlamaktadır.
- (vi) Göçün büyüklüğünü ve hızını önemli ölçüde belirlemektedir (Gurak ve Caces,1992).

İlişkiler ağı kuramı, yukarıdaki özelliklerden de görüldüğü gibi diğer kuramlardan farklı olarak göçü genellikle göçmen üzerinden anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu durum kuramın göç olgusunu sadece yapısal özellikleriyle değil de bireysel etkenleri göz önünde bulundurarak da analiz ettiğini göstermektedir.

Eserde İflahsızın Memed karakterini Sivas'ın köyünden İstanbul gibi büyük bir şehre doğru kolaylıkla göçe yönelen durum Gafur Ağasının daha önceden İstanbul'a gitmiş olmasıdır. Memed, İstanbul'da trenden indiği gibi hemen kabızmal Gafur Ağa'yı ve çalıştığı yeri bulmak istemektedir. Şehrin büyüklüğü Memed'i korkutsa da köylüsünün yanına gidecek olmak onun için fazlasıyla rahatlatmaktadır. Köylüsünden hemen bir iş ve kalacak yer ayarlamasını istemektedir. İlişkiler ağı kuramında da anlatıldığı gibi Memed'in Ağası ile olan bu ilişkisi, onun İstanbul şehri ile olan uyumunu kolaylaştırmakta ve yol gösterici olmaktadır. Hedef bölgede çevresinden yardım alamayan göçmen, orada bir süre kalmakta ve bir zaman sonra yeni yere alınamayıp kaynak bölgeye geri dönebilmektedir.

4.2. Gurbet Kuşları'nda mekâna göre göç rotası, göçmen kimliğinin ötekileştirilmesi ve hemşehri dayanışması

Eserde İflahsızın Memed karakteri, Sivas şehrinin bir köyünden İstanbul şehrine doğru iç göç yapmaktadır. Kendi yaşadığı köyde geçim sıkıntısı çeken Memed, çareyi iş imkanlarının çok olduğu İstanbul'a göç etmek de bulmaktadır. İstanbul o dönem köyden kente göç rotasındaki kent tanımına karşılık gelen ve göç için en çok tercih edilen şehirlerden olmaktadır. Çünkü o dönem İstanbul'un çehresi dışarıdan aldığı göçler ile hızla değişmekte ve her yer inşaat yapıları ile dolup taşmaktadır. Kent adeta tekrar kurulmakta bu esnada da inşaat ve hamallık işlerinde çalışacak çok fazla işçiye ihtiyaç duyulmaktadır. İstanbul'da böyle bir istihdam açığının ortaya çıkması kente doğru yapılan iç göç rotalarını da arttırmaktadır.

Kırsal kesimden İstanbul'a göç eden göçmenler, şehre göçmen ilişkiler ağı aracılığı ile gelmediyse eğer genellikle çareyi gecekondular yapmakta bulmaktadır. Bu konutlar ucuz ve hızlı bir şekilde tek gecede yapıldığından köyden kente göç eden aileler için etkili bir çözüm olmaktadır. Hatta bu tek gecede inşa edilen konutlar, köy insanının kente olan uyumunu aşamalı bir şekilde başlatmak konusunda önemli bir role sahip olmuştur. İstanbul'un yerli halkı bu hızlı iç göç sürecinde dışarıdan çok fazla kişi ile karşılaştığı için o dönemde şehirli ve köylü arasında kültürel çatışma yaşanmaktadır. Köyden gelen insanlar 'çarıklı' ya da 'taşralı' isimleri ile anılmakta ve topluluk içine alınmamaktadır. Kırsal bölgede yaşayan insanların konuşma ve giyim tarzının şehirde yaşayan insanlara göre farklı olması, yaşadıkları evlerin derme çatma olması yerli halkın dışarıdan gelen göçmenleri istememesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte göçmenler genellikle kabzımal, inşaat işçisi, hamallık gibi işlerde çalıştırılmaktadır. Kentli insanın, köyden gelen göçmeni istememesi eserde sıkça vurgulanmaktadır. Köyden şehre göç edenlerin İstanbul'u pislettiği, aşağıya çektiği ve bir an evvel kendi köylerine geri dönmesi gerektiği düşünülmektedir. Burada ötekileştiren kişi ile ötekileştirilen kişi arasında ulusal bir farklılık bulunmamasına rağmen yine de ayrımcılık yapıldığı görülmektedir. Yapılan ayrımcılığın ulusal ya da dini sebeplerle değil de sosyo-kültürel açıdan gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Her iki tarafın sosyal ve kültürel sermayesinin birbiri ile örtüşmemesi öteki algısının oluşmasını kolaylaştırmaktadır.

Göçmen kimliği işverenler tarafından da benimsenmemektedir. Eserdeki işveren kurnazı Hacı Emmi karakteri, köyünden yeni gelen Memed'e hemen iş bulacağını söylemekte ve bunun karşılığında Memed'den komisyon alacağını belirtmektedir. Memed ise yabancılık çektiği ve yapayalnız kaldığı İstanbul şehrinde bu teklifi kabul etmek zorunda kalmaktadır. Çalıştığı maaşın belli bir kısmını Hacı Emmi'ye göndermektedir. Göçmen işgücü, işveren tarafından boşlukları kapatan bir yama olarak görülmektedir. Göçmenin gurbetteki yalnızlığı ve deneyimsizliği işverenler için fırsat oluşturmaktadır.

Eserde, yakın yerde doğup büyümüş kişilerin gurbet yerde birbirleri ile yardımlaşması da konu edilmektedir. İflahsızın Memed, İstanbul'a vardığında kendisine güzel bir iş ve kalacak yer bulacağını düşündüğü Gafur Ağa'dan istediğini alamamaktadır. Gafur Ağa, Memed'e bu konuda yardımcı olmadığı gibi Memed'in iş bulmasını ve İstanbul'da kalmasını istememektedir. Bu esnada baş karaktere yardımcı olan kişi çakır gözlü Veli olmaktadır. Veli, Sivas'ın Divriği köylüğünde doğup büyümüştür ve Memed ile hemşehri sayılmaktadır. Veli, köyünden yeni gelmiş Memed'e acımakta ve ona iş arlamaktadır. Bununla beraber onu hemşehri derneklerine davet etmekte ve şehirle olan uyumunu da kolaylaştırmak istemektedir.

4.3. Gurbet Kuşları'nda iradeye, kişi sayısına ve zamana göre göç özellikleri

1950'li yıllarda, Türkiye'deki tarım arazilerinin işlenmesinde insan gücüne ihtiyaç duyulmaması o dönemdeki çoğu köylünün iş bulabilmek için kente göç etmesine sebep olmuştur. Eserde, Memed ve ailesi de geçim sıkıntısı çekmemek için çareyi İstanbul'a göç etmek de bulmuştur. Memed, kendi isteğiyle İstanbul'a göç etmiş gibi gözükse de yaşadığı yerde şartların kötüye gitmesi ve imkanların daralmasından dolayı aslında köyünü terk etmek zorunda kalmıştır.

Memed, ailesini köyde bırakıp göç yolculuğuna başlamaktadır. Yapılan göç, kişi sayısına göre bireysel nitelikte gerçekleşmektedir. Memed, gideceği yerde ne gibi durumlarla karşılaşacağını bilemediği için göç sürecine öncülük edip yolculuğa tek başına çıkmaktadır. Hedef bölgede kendisine düzenli bir iş ve kalacak yer ayarladığında ise kardeşlerini ve babasını da yanına aldırılmaktadır. Ana karakterin buradaki amacı olası risklere karşı aile üyelerini korumak istemesidir.

Göçün başlangıcında kişilerin, ailelerin hatta kitlelerin bile gideceği yere kalıcı ya da geçici olarak göç etmeye karar vermesi genellikle belirsizlikler içinde değerlendirilmektedir. Burada asıl yönlendirici olan göçmenin gittiği yerde istediği koşulları bulması ya da oluşturması üzerine olmaktadır. Kaynak bölge ile olan etkileşim de bu karar sürecinde etkili bir rol oynamaktadır. Chambers (2019)'a göre göç hareketi, sömürgelerden metropole, Afrika kıtasından Amerika kıtasına, kırsal kesimden kente kısacası nereye olursa olsun kendi içinde karmaşık bir durumu içermektedir. Çünkü göçmen için dünya sahnesinde bilişsel bir kılavuz ve çerçeveden bahsedilmemektedir. Göçmen kimliği, belirsizlikler içinde belirli bir şeyler oluşturma mücadelesi içerisinde olmaktadır. Onun için farklı kültürlerle ve insanlarla karşılaşmak içinde gerilimi barındıran çok yönlü bir pratik olmaktadır. Bu durum göçmen için belirsizliğin ve korkunun sürekliliğini doğurmaktadır.

Memed, İstanbul'a göç ettiğinde oradaki koşulları kendi lehine çevirdiği için ailesini yanına almak istemektedir. İyi bir iş, kalacak yer hatta evleneceği kişiyi de bulduktan sonra onun için hedef bölgede artık bir düzen oluşmuştur. Memed'in hedef bölgede kendisine ait bir düzen kurması ve aile birleşimini yapması karakterin İstanbul'da kalıcı zamanlı yerleşmek istediğini göstermektedir.

5. Sonuç

Çalışmada Türk ve Amerikan toplumlarını göç olgusu noktasında birleştiren Gazap Üzümleri ve Gurbet Kuşları isimli edebi eserler karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir. Eserlerdeki dönemler birbirinden farklı olsa da iki toplumun göç sürecinde yaşadığı durumların benzer olduğu fikrine ulaşılmıştır.

İki eserde de göç kararının ekonomik sebeplere göre yapıldığı görülmektedir. Kaynak bölgedeki ekonomik koşulların kısıtlı olması, kişileri daha rahat yaşayabileceklerini düşündükleri hedef bölgelere çekmektedir. İki toplum içinde göç kararının verilmesinde itici ve çekici faktörlerin önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Ekonomik sebepler ile göç eden bu iki toplumun göç rotası iç göç olmuştur. İki toplumda mevcut olumsuz durumdan kurtulabilmenin yolunu başka şehre göç etmek de bulmuştur. Göç ettikleri yeni şehirlerde yeni bir hayat kurma hayalini kurmuşlardır. Bu iç göç sürecinde hedef şehirdeki insanların göçmen kimliğine mesafeli yaklaştığı ve onları ötekileştirdiği görülmüştür. Bunun yanı sıra iki toplumda da hemşehri dayanışmasının ön planda olduğu görülmüştür. Belirli yönlerden birbirlerine benzeyen kişilerin bir araya gelmesi sıcak ilişkiler oluşturmuştur.

Farklı şehre göç etmenin çözüm olacağını düşünen bu iki toplum yaptıkları yer değişikliğini gönüllülük esaslı gerçekleştirmemiştir. Görünürde göçü tetikleyen somut bir dış güç bulunmasa bile,

iki aile de kaldıkları yerde daha fazla yaşanamayacağını bilincindedir. Tarımda makineleşme yeniliği iki tarafında maddi kazancını zorlamış ve imkanlarını daraltmıştır. İki toplumda göç hareketine aile üyelerini katmıştır. Gazap Üzümleri eserinde araziye terk etme kararı çok hızlı geliştiği için aile üyeleri göç ederken birbirlerinden hiç ayrılmamıştır. Karşılaştıkları her olumsuzluğu beraber atlamışlardır. Gurbet Kuşlarında ise ana karakter ilk etapta ailesinden ayrılıp İstanbul'a öncü göç gerçekleştirmiş belli bir zaman sonra ailesi ile hedef bölgede tekrar birleşmiştir.

Kendi iradelerinin dışında göç etmeye zorlanan bu iki aile göç hareketini kalıcı zamanlı yapmıştır. Gazap Üzümleri eserindeki ailenin topraklarına el konulduğu için bir zaman sonra kendi topraklarına geri dönme seçenekleri kalmamıştır. Gurbet Kuşları eserindeki aile de Sivas'tan İstanbul'a temelli yerleşmeye geldikleri için yeni hayatlarını İstanbul'da kurmaya başlamıştır.

Toplumların birbirinden farklı kültürel öğelere sahip olması, kültürel evrensel özellikler açısından benzerlik taşımayacakları anlamına gelmemektedir. Bu çalışma birçok kültürel evrensel özellik gibi göç olgusunu da aynı pota içinde değerlendirmek istemiştir. Kültürel evrenseller konusunun tek olgu üzerinden açıklanması çalışmanın sınırlılıkları arasında gösterilebilir. Çalışma iki toplum arasındaki göç süreçlerinin benzerliğini göç sebebi, göç rotası, göçmen kimliğinin dışlanması, hemşehri dayanışması, göçün iradesi, zamanı ve kişi sayısı başlıkları üzerinden karşılaştırmıştır. Araştırma konusu bu başlıkların yanında başka özellikler ile detaylandırılıp genişletilerek daha kapsamlı hale getirilebilir. Çalışma aynı zamanda göç ve kültürlerarası araştırmalar ilişkisine dikkat çekerek bu alanda yapılacak olan incelemelere kapı aralamayı hedeflemiştir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa (1. Basım). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aberle, D. F., Cohen, A. K., Davis, A. K., Levy Jr, M. J., & Sutton, F. X. (1950). The functional prerequisites of a society. *Ethics*, 60(2), 100-111.
- Bayram, S. (2019). "GURBET KUŞLARI" ADLI ESERDE GÖÇ KURAMLARININ İZİNİ SÜRMEK. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 113-122.
- Berry, J., Poortinga, Y., Breugelmans, S., Chasiotis, A., & Sam, D. (2021). Kültürlerarası Psikoloji (L. P. Tosun, Ed.; 3.Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chambers, I. (2019). Göç, Kültür, Kimlik (İ. & B. M. Türkmen, Ed.; 3. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Gurak, D. T., & Caces, F. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems. *International migration systems: A global approach*, 150, 176.
- Güvenç, B. (2002). İnsan ve Kültür. (9.Basım). Remzi Kitabevi. (akt. Oğuz, 2011)
- Hiers, W., Soehl, T., & Wimmer, A. (2017). National trauma and the fear of foreigners: How past geopolitical threat heightens anti-immigration sentiment today. *Social Forces*, 96(1), 361-388.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2022). Kültür ve Örgüt (H. Akkaş, Ed.; 3. Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hunt, R. (2007). Beyond Relativism: Comparability in Cultural Anthropology (L. P. Tosun, Ed.; 3.Basım). Nobel Akademik Yayıncılık. (akt. Berry, 2021)
- Karaca, Ş., & Gümüş, N. (2018). Kültür ve Tüketim (1.Basım). Gazi Kitabevi.
- Kemal, O. (2001). Gurbet Kuşları (16. Basım). Everest Yayınları.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57. (akt. Özdal, 2021)

- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (2014). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 11-46. (akt. Özdal, 2021)
- Nazlı, E. (2024). John Steinbeck'in "Gazap Üzümleri" Adlı Eserinde Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. (*SSSJournal*), 8(102), 2982-2991.
- Orosz, A. Z. (2022). The Relationship Between Humans and the Environment in The Grapes of Wrath. (Bachelor's Thesis)
- Simmel, G. (2009). Bireysellik ve Kültür (T. Birkan, Ed.; 1.Basım). Metis Yayınları.
- Smith, P. (2001). Cultural theory: An introduction. Blackwell: Oxford University Press. York: Harper&Brothers. (akt. Oğuz, 2011)
- Steinbeck, J. (1995). Gazap Üzümleri (2. Basım), Cem Yayınları. (Çev. Neriman Silahtaroglu)
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (1932) <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.02.2024)
- Türkmenoğlu, M. (2021). Gazap Üzümleri Romanına Büyük Buhran Odaklı Bir Yaklaşım. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (53), 137-154.
- Uğur, U. F. U. K. (2016). Gurbet Kuşları" Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 917-926.

Summary

In this study, the migration process of two different societies is analysed through the concepts of culture and cultural universals. The phenomenon of migration constitutes one of the old and important processes of humanity. Migration involves not only the movement of people to relocate but also cultural interaction. People have generally migrated for similar reasons, both voluntarily and compulsorily, in order to have better living conditions. Economic, political-social and environmental factors are among these reasons. In addition to all these similarities, each society has its own unique life experience and cultural differences. It is precisely at this point that the study focuses on similarities and wants to address the phenomenon of migration, which is one of the common life experiences between societies.

In the study, it was observed that the reasons for migration of two societies with different cultures were similar in terms of economic-based reasons for migration, the realisation of migration routes in the direction of internal migration, the positive and negative experiences they had while migrating, and the characteristics of will, number of people and time. This situation leads to the concept of migration to be analysed under the title of cultural universals.

As a result, the fact that societies have unique differences does not mean that they cannot be analysed in terms of similarity. While cultural differences constitute the diversity and richness of societies, the basic characteristics of being human (emotion-need) will continue to be common to all humanity. This makes the concept of migration a common adventure of humanity.

Avrupa Birliği'nin eğitim politikasının mekânsal boyutu

Samet Yılmaz*

Öz

Düzenli bir kurumsal işleyişe sahip yönetsel bir örgütlenme olarak Avrupa Birliği (AB), belirli bir coğrafya boyunca kendi mekânsal düzenini oluşturmakta veya inşa etmektedir. AB, mekânsal bir düzen oluşturmaya yönelik olarak, kurucu antlaşmalarda belirtilen yetki alanları dâhilinde politikalar üretmekte ve bu politikalar, çeşitli mekânsallıkların ve yönetim biçimlerinin şekillenmesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda eğitim, AB bünyesinde ele alınan politika alanlarından birini oluşturmaktadır. AB, ana hatları itibarıyla, bilgi merkezli ve sürdürülebilir bir ekonominin oluşturulması yoluyla rekabet kapasitesinin güçlendirilmesi, ekonomik, sosyal ve teritoryal uyumun sağlanması, Avrupa kimliğinin desteklenmesi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gibi hedefler kapsamında, bir eğitim alanı oluşturmaya dair politikalar üretmektedir. Söz konusu hedeflere ulaşılması amacıyla, eğitim alanında çok düzeyli ve çok aktörlü bir yönetim düzeni tanzim edilmeye çalışılmaktadır. Belirtilen unsurlar çerçevesinde bu çalışma, AB bütünleşmesi kapsamında ele alınan politika alanlarından biri olan eğitim ile AB'nin mekânsal vizyonu arasındaki ilişkiyi, bütünleşmenin asli rasyonelitesini ve gelişimini de dikkate alarak, AB'nin mekânsal vizyonuna ve eğitim politikasına ilişkin olarak, AB bünyesinde yayımlanan ve bahsi geçen politika alanlarının esaslarını belirleyen belgelerden yararlanarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, mekânsal vizyon, eğitim.

Spatial Dimension of the European Union's Education Policy

Abstract

European Union (EU), a polity with regular institutional structure, fabricates or constructs its peculiar spatial order throughout a specific geographical area. It develops various policies in accordance with the competences stated in the founding treaties to constitute its spatial order, and these policies establish new spatialities and forms of governance. In this context, education is one of the policy areas addressed by the EU. The EU produces policies to form an education area basically aiming to strengthen competitiveness through achieving a knowledge-based and sustainable economy, ensuring economic, social, and territorial cohesion, supporting European identity, and developing cultural relations. A multilevel and multi-actor governance system in the field of education is targeted for the achievement of the stated goals. In this framework, considering the essential

* **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Doç. Dr., Samet Yılmaz, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, Türkiye, sametyilmaz@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5232-5435

Atıf/Citation: Yılmaz, S. (2024). Avrupa Birliği'nin eğitim politikasının mekânsal boyutu, Bursa Uludağ Journal of Economy and Society, 43(1), 51-63.

rationality and evolution of the EU integration process, this study is intended to analyse the relationship between the EU's education policy and its spatial vision, drawing on the documents published regarding the EU's spatial vision and its education policy within the EU, which outline the policy areas in question.

Keywords: European Union, spatial vision, education.

1. Giriş

Yetkilendirildiği politika alanları itibarıyla uluslar üstü niteliği bulunan ve düzenli bir kurumsal işleyişe sahip yönetsel bir örgütlenme biçimi olan AB (Reçber, 2021), diğer yönetim sistemleri gibi (Ruggie, 1998: 178), belirli bir coğrafya boyunca kendi mekânsal düzenini oluşturmakta veya inşa etmektedir. AB'nin hukuki yetkileri ve yetkili kurumlarının tesis ettiği tasarruflar, AB coğrafyası boyunca ve kimi durumlarda bu coğrafyanın ötesinde yeni yönetim biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse AB siyasal ve yönetsel organizasyonu, yeni yönetim mekânlarının şekillenmesini beraberinde getirmektedir (Clark & Jones, 2008; Gualini, 2006). Birlik, asli ve türeme normları kapsamında yetkiler kullanmakta ve düzenlemelerde bulunmaktadır. Kimi politika alanlarında AB münhasır yetkilere sahipken kimi alanlarda yetkiler, üye devletler ile AB arasında paylaştırılmıştır. Diğer bazı politika alanlarında AB, üye devletler arasında koordinasyonu sağlayıcı veya üye devletleri destekleyici nitelikte tasarruflar tanzim etmektedir. Bu bakımdan AB, politika alanlarıyla ilgili olarak farklı seviyelerde düzenleyici kapasiteye sahiptir (Yılmaz & Reçber, 2021).

AB kurucu antlaşmalarında belirtilen yetki alanları kapsamında, AB coğrafi alanı boyunca ve bazı durumlarda bu coğrafi alanın ötesinde, farklı isimlerle ifade edilen (Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı ve Avrupa Ekonomik Alanı gibi) çeşitli mekânsallıklar düzenlenmektedir. Bu mekânsallıklar, AB teritoryasının bir parçasını oluşturmaktadır (Bialasiewicz vd., 2005: 333-334). AB, temel hedeflerle bağlantılı olarak politikalar, kurallar ve normlar/değerler üretmekte ve bu şekilde yeni politika ölçekleri şekillenmektedir (Keating, 2021). Bu bağlamda *"formel ve enformel kuralların, prosedürlerin, siyasal paradigmalardan, tarzların, süreçleri gerçekleştirme şekillerinin ve ortak inançlar ile normların öncelikli olarak AB süreçlerinde tanımlanması ve konsolide olması, daha sonra ise kamusal politikalara, siyasal yapılara ve yerel söylemlere eklenmesi"* biçiminde tanımlanabilecek olan Avrupalılaştırma (Featherstone & Radaelli, 2003: 333) veya ABleşme (EU-ization) (Flockhart, 2010), kaçınılmaz olarak mekânsal bir boyuta sahiptir (Clark & Jones, 2008).

Eğitim, AB bütünleşmesi dâhilinde ele alınan konulardan biridir ve bir eğitim alanı oluşturulması hedeflenmektedir (Beşgöl, 2012). AB, kurucu antlaşmalarda belirlenen yetki alanları çerçevesinde, eğitim sektörüne ilişkin programlar geliştirmekte ve üye devletlerin eğitimle ilgili kurumları, yetkilileri ve diğer sosyal ortaklar arasında koordinasyona dayanan bir politika mekânı tanzim etmeye çalışmaktadır (Cankaya vd., 2015). Eğitim, özellikle yönetişimin düzenlenmesi noktasında, Avrupalılaştırma sürecinin tamamlayıcı parçalarından birini oluşturmakta (Lawn, 2003), halklar arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasını desteklemekte ve Avrupa kimliği ile AB vatandaşlığının oluşturulması süreçlerine katkı vermektedir (Beşgöl, 2012: 82). Peki, eğitimin AB'nin mekânsal vizyonu içerisindeki konumu nedir? Bu çalışma, AB'nin mekânsal vizyonu ile eğitim politikası arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Belirtilen çerçevede içerisinde bu çalışmada bahsi geçen soruya yanıtlar üretilirken öncelikle AB bünyesinde ilgili politika alanlarına yönelik olarak yayımlanan ve söz konusu politika alanlarının ana hatlarını belirleyen belgelerden istifade edilmiştir. Giriş kısmını izleyen ikinci kısımda, AB'nin mekânsal vizyonu, bütünleşme sürecinin asli rasyonalitesi ve kurucu antlaşmalarda belirtilen

unsurlar da dikkate alınarak, AB kurumları tarafından mekâna ilişkin olarak yayımlanan belgeler kapsamında ortaya konulmuştur. Üçüncü kısımda, AB'nin eğitim politikasının gelişimi, gündemi ve yönetişimi, bütünleşme sürecinin ilerleyişi de göz önünde tutularak, kurucu antlaşmalarda yer alan düzenlemeler ve eğitim politikasına dair yayımlanan belgelerden yararlanılarak belirtilmiştir. Son kısımda ise değerlendirme yapılmış ve ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır.

2. AB'nin mekânsal vizyonu

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nda büyük tahribata uğrayan Avrupalı devletler, savaş sonrasında bölgesel düzeyde barış ve güvenliğin tesis edilmesi gayesiyle, geleneksel hükümetler arası iş birliğinden farklı bir formatta, uluslar üstü nitelikte bütünleşme merkezli bir iş birliği sürecini harekete geçirmiştir. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurucu antlaşmasının imzalanmasıyla AB'nin¹ kurulmasına varan süreç resmi olarak başlamıştır. Sektörel bütünleşmeyle ortaya çıkan iş birliği süreci, genel hatlarıyla, malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin hareketliliğinin tesis edildiği bir ekonomik alanın oluşturulması, adalet ve iç işlerinde iş birliğinin geliştirilmesi, dış politika, güvenlik ve savunma konularında ortak politikaların belirlenmesine uzanan bir yelpazede, çeşitli politika alanlarını kapsayacak şekilde gelişim göstermiştir (Dedman, 2008; Reçber, 2021).

Avrupa'da uluslar üstü nitelikte bütünleşme merkezli bir iş birliği sürecinin hayata geçirilmesinin rasyonalitesine ilişkin farklı önermelerde bulunulabilir. Bütünleşme sürecinin başladığı dönemdeki uluslararası ve ulusal siyasal koşullar, sürecin ilerleyişi ve kurucu metinler dikkate alındığında, refah, barış ve uluslar üstülük nosyonlarının, AB bütünleşmesinin asli rasyonalitesini oluşturduğu ileri sürülebilir (Jensen & Richardson, 2004). Nitekim AB Kurucu Antlaşması'nın 3'üncü maddesinde, AB'nin barışın ve halkların refahının sağlanmasını hedeflediği, vatandaşlarına kişilerin serbest dolaşımının temin edildiği bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı sunacağı ve üye devletler arasında dayanışmanın ve ekonomik, sosyal ve teritoryal uyumun güçlendirilmesine katkı vereceği ifade edilmektedir. AB kurumları da halklar arasında daha yakın bağlar kurmak ve uluslar ötesi sorunlara yasal çözümler üretebilmek gayesiyle uygulamada bütünleşmeyi derinleştirme ve AB normlarının kapsamını genişletme eğilimindedir (Schütze, 2012: 61-63).

Avrupa'da bütünleşme merkezli iş birliğini başlatan faktörler, kurucu antlaşmalarda belirtilen temel amaçlar ve politika alanları, AB coğrafyası boyunca nasıl bir mekân oluşturulmaya çalışıldığına ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveye uyumlu olarak, AB bünyesinde doğrudan mekâna ilişkin bir vizyon da oluşturulmuştur. Mekânın veya mekânsal gelişimin doğrudan bir politika unsuru şeklinde ele alınması, bütünleşme tarihi dikkate alındığında, görece yeni bir durumdur. 1990'lı yılların başı itibarıyla Komisyon, doğrudan AB teritoryasıyla ilgili olarak çeşitli bilgilendirme notları yayımlamıştır. İlerleyen dönemde AB bünyesinde mekânsal gelişime ve teritoryal uyuma² ilişkin belgeler kabul edilmiş ve çeşitli programlar uygulanmıştır.

¹ AB ismi, bütünleşme süreci içerisinde bütünlük sağlanması amacıyla, çalışma boyunca geçmişe yönelik olarak da kullanılmıştır. Bu durum, AB kurumları için de geçerlidir.

² Ekonomik ve sosyal boyutlar kapsamında değerlendirilen AB'nin uyum politikasına, kurucu antlaşmalar seviyesinde Amsterdam Antlaşması'yla teritoryal ifadesi eklenmiştir. Ekonomik ve sosyal uyumdan farklı olarak teritoryal uyum, uygulanan politikaların mekânsal boyutlarının ve etkilerinin öncelikli olarak ele alındığı bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca belirtmelidir ki mekânsal planlama ile teritoryal uyum, AB raporlarında ayrı unsurlar olarak belirtilmektedir ancak bunların arasında net bir ayırım yapmak güçtür. Fiziki mekân, her ikisinin de temel referansını oluşturmaktadır (Bu hususta bkz. Yılmaz, 2020: 219-237).

AB'nin mekânsal vizyonunun belirli bir sistematik içerisinde temel unsurlarını ortaya koyan ve ilerleyen dönemlerde yayımlanan uyum ve teritoryal uyum/gündem/gelişim başlıklı AB belgelerine kaynaklık eden temel metnin, Avrupa Mekânsal Gelişim Perspektifi (ESDP) olduğu belirtilebilir. 1999 yılında yayımlanan ESDP, AB politikalarının AB teritoryası üzerindeki etkilerini vurgulamak ve mekânsal bir planlama yaklaşımı geliştirmek amaçları bağlamında hazırlanmıştır (Faludi, 2007: 568-569). Söz konusu belgede, ESDP'nin AB, üye devletler, bölgesel ve yerel birimlerin mekânsal etkileri olan sektör politikaları için bir çerçeve sunduğu belirtilmiş ve dengeli ve sürdürülebilir mekânsal gelişim bağlamında, 'ekonomik ve sosyal uyum', 'doğal kaynakların ve kültürel mirasın korunması' ve 'daha dengeli rekabetçi bir Avrupa teritoryası' olmak üzere, mekânsal açıdan kritik etkileri bulunan üç ana hedef üzerinde durulmuştur (EC, 1999).

Ekonomik, sosyal ve teritoryal uyumun sağlandığı dengeli ve sürdürülebilir bir mekânın oluşturulmasının, AB'nin mekânsal vizyonunun merkezinde yer aldığı ifade edilebilir. Böyle bir mekânsal düzen, ekonomik bütünleşmenin ve diğer ilgili alanlarda üye devletler arasında iş birliğinin yoğunlaştırılması, bireyler, toplumlar ve yerler/bölgeler arasında bağlantıların güçlendirilmesi, hareketlilik önündeki engellerin seyreltilmesi ve bilgiye erişimin kolaylaştırılması gibi unsurlarla ilintilidir. Ayrıca kamusal birimlerin etkinliğinin sağlanması, çok düzeyli ve yerelliklerin özgü niteliklerinin dikkate alındığı bir yönetim düzeninin oluşturulması ve politikalar arasında koordinasyonun sağlanması, AB'nin mekânsal vizyonunun somut sonuçlara ulaşması açısından kritik alanlar arasında yer almaktadır (EC, 1999, 2017a, 2021a; Böhme vd., 2011; MSPTD, 2011). Belirtilen unsurlar bağlamında denilebilir ki çevresel unsurlarla birlikte dengeli ve sürdürülebilir kalkınma, malların, hizmetlerin, sermayenin, bireylerin ve bilginin hareketliliği, toplumlar arasındaki fiziki ve kültürel bağlantılar, yerler/bölgeler ve aktörler arasında bağlantılar ve politikalar arasında uyum, genel hatlarıyla AB'nin mekânsal vizyonu kapsamında yer alan konulardır.

3. AB bütünleşmesi ve eğitim politikası

3.1. Gelişim

AB bütünleşmesi içerisinde eğitim alanında koordinasyonun ve iş birliğinin geliştirilmesine ilişkin sürecin yavaş bir gelişim izlediği belirtilebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında, üye devletlerin bu alanda yetki devrinde bulunma konusundaki isteksizlikleri gösterilebilir (Daun, 2011: 16). AKÇT kurucu antlaşmasında, piyasa koşullarında radikal değişimlerin gerçekleşmesinin veya yeni teknik süreçlerin ortaya çıkmasının, kömür ve çelik endüstrisi sektöründeki iş gücü ihtiyacında azalmaya sebep olması durumunda, Topluluğun işçilerin mesleki eğitimi için gerekli finansmanı sağlayacağı belirtilmiştir (Moschonas, 2018). Öncelikli olarak ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi ve malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlandığı bir ortak pazar oluşturulması hedefi kapsamında, 1957 yılında AKÇT üyesi devletler tarafından imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurucu antlaşmasında, mesleki eğitimi de içeren kimi sosyal alanlarda, Komisyonun üye devletler arasında iş birliğini desteklemeye yönelik eylemlerde bulunacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen antlaşmada eğitim, ortak pazarın işleyişi ve kişiler ile hizmetlerin serbest dolaşımı bağlamında, mesleki gelişim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle eğitim, mesleki eğitim kapsamında, öncelikli olarak ekonomik bütünleşmenin sağlanmasına yönelik bir çerçevede ele alınmıştır (Alexiadou & Jones, 2019: 33; Beşgül, 2012: 87).

AET kurucu antlaşmasında mesleki eğitim konusunda Komisyonun üye devletler arasında iş birliğini geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunacağı ifade edilmekle birlikte, 1970'lere kadar AB düzeyinde eğitim politikalarının belirlenmesine ilişkin kayda değer bir gelişimin olmadığı belirtilebilir. 1970'lerle

birlikte, mesleki eğitimin ve ortak pazar oluşturulmasının ötesinde, eğitimin kültürel işlevine dair bir yaklaşımın şekillenmeye başladığı ve genel eğitim politikalarının AB düzeyinde ele alınmasına yönelik gelişmelerin gerçekleştiği görülmektedir. 1970'lerin başı itibarıyla eğitimle ilgili çalışma grupları oluşturulmuş (Beşgöl, 2012: 87), 1974 yılında bir araya gelen üye devletlerin eğitim bakanları, Avrupa'nın özgü bir kültürel kökenin olduğunu ve eğitimin yalnızca ekonomik açıdan ele alınmaması gerektiğini belirtmiş (Lawn, 2002: 23) ve 1976 yılında Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi (ABBK), üye devletlerin eğitim sistemleri arasında daha sıkı bağlantıların kurulmasını, yüksek eğitimde iş birliği geliştirilmesini ve yabancı dillerin öğretilmesinde ilerlemelerin yapılmasını öngören bir eylem planını kabul etmiştir (Alexiadou & Jones, 2019: 33-34; Cankaya vd., 2015: 887).

1980'lerde, bütünleşme sürecinin derinleşmesi açısından gerçekleşen ilerlemelerle birlikte, eğitim politikasıyla ilgili kritik gelişmeler olmuştur. 1985 yılında bütünleşme süreci içerisinde önemli bir rolü bulunan Jacques Delors'un Komisyon Başkanı olması, taraf devletler arasındaki ortak sınırlarda sınır denetimlerinin tedricen azaltılmasını öngören ve ilerleyen dönemde kapsamı genişletilerek AB müktesebatına dâhil edilen Schengen Anlaşması'nın 1985'te imzalanması, ortak pazarın 31 Aralık 1992'ye kadar tamamlanmasını öngören Avrupa Tek Senedi'nin 1987'de yürürlüğe girmesi, bütünleşme sürecine ivme kazandırmıştır (Blair, 2005). Bu süreç, eğitim politikası açısından olumlu bir etki ortaya çıkarmıştır. 1970'lerde üzerinde durulmaya başlanan eğitimin kültürel boyutu, bu dönemde de vurgulanmış, mesleki eğitim, genel eğitim politikasının unsurlardan biri şeklinde değerlendirilmiş ve genel eğitim, Avrupa değerlerinin oluşumuna referans verilerek ele alınmıştır (Beşgöl, 2012: 88). 1980 yılında eğitim sistemleri ve politikalarıyla ilgili olarak enformasyon elde edilmesi ve bir eğitim networkü oluşturulması amacıyla Eurydice kurulmuştur (Cankaya vd., 2015: 887). 1985 yılında Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), kurucu antlaşmalarda düzenlenen mesleki eğitimin kapsamını genişletecek nitelikte bir karar tesis etmiştir. Gravier kararında ABAD, AET kurucu antlaşmasında tanımlanan mesleki eğitimin, yükseköğretim kurumlarındaki çalışmaları da içerdiğini belirtmiştir. 1987 yılında üniversiteler arasındaki iş birliğini güçlendirmeye ve öğrenci hareketliliğini artırmaya yönelik olarak ERASMUS öğrenci değişim programı hayata geçirilmiştir (Alexiadou & Jones, 2019: 34).

1990'lar, uluslararası ilişkiler ve Avrupa'daki siyasal gelişmelerin de etkisiyle, bütünleşme sürecinde önemli yeniliklerin olduğu bir dönemdir. Üye devletler, AB'nin işleyişinin etkinliğinin güçlendirilmesi ve ortaya çıkan yeni siyasal gelişmelere adaptasyonun sağlanması amacıyla, kurucu antlaşmalarda revizyonların yapılmasını bütünleşme gündemine getirmiş ve bu bağlamda 1992 yılında Maastricht Antlaşması'nı imzalamıştır (Blair, 2005). Maastricht Antlaşması'nda, diğer yeniliklerle birlikte, çalışmada ele alınan konuyla bağlantılı olarak, AB vatandaşlığı oluşturulmuş ve yerindenlik (subsidiarity) ilkesi, AB hukukunun genel ilkelerinden biri haline getirilmiştir. Söz konusu antlaşmada eğitim politikası, 'eğitim, mesleki eğitim ve gençlik' başlığı altında düzenlenmiş (Cankaya vd., 2015: 888) ve mesleki eğitim ile genel eğitim ayrı ancak birbirinin destekleyici bir bağlamda ele alınmıştır (Beşgöl, 2012: 88). Maastricht Antlaşması, AB'ye eğitim alanında münhasır yetkiler değil, tamamlayıcı ve destekleyici bir rol vermiştir (Gornitzka, 2018: 242). Maastricht Antlaşması itibarıyla AB, eğitimin Avrupa boyutunu güçlendirmeye, öğrencilerin ve öğretmenlerin hareketliliğini teşvik etmeye, eğitim birimleri arasındaki iş birliğini geliştirmeye ve uzaktan eğitimin gelişmesini desteklemeye ilişkin amaçların gerçekleştirilmesiyle görevlendirilmiştir (TEU, 1992: Madde 126).

Kurucu antlaşmalarda eğitim politikası alanının ana çerçevesine ilişkin olarak Maastricht Antlaşması'nda belirtilen hususlara Amsterdam ve Nice Antlaşmalarında herhangi bir yenilik getirilmemiştir. Lizbon Antlaşması'nda da eğitim alanına ilişkin olarak Maastricht Antlaşması'nda belirtilen hususlar tekrarlanmış ve eğitim, üye devletlere ait bir yetki alanı olarak düzenlenmiştir. Ancak söz konusu antlaşmada eğitim, mesleki eğitim ve gençlik alanlarının yanı sıra spor alanında da

AB'nin destekleyici, koordine edici veya tamamlayıcı düzenlemelerde bulunacağı ifade edilmiştir (Reçber, 2021: 542-543).

3.2. Gündem

AB'nin eğitim politikasının gündemi, bütünleşme sürecinin ihtiyaçları, küresel düzeydeki siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümler ve karşılaşılan sorunlarla bağlantılı olarak gelişim göstermiş ve yeni unsurlar eğitim politikasının gündemine dâhil edilmiştir. Eğitim, öncelikli olarak mesleki eğitim bağlamında, ortak pazarın gerçekleştirilmesine destek olacak bir enstrüman şeklinde görülürken ilerleyen dönemlerde kimlik ve kültürel unsurlar da eğitim politikası bünyesinde değerlendirilmeye başlamıştır. 1990'larda beşeri sermaye, AB'nin eğitim politikasına ilişkin tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu dönemde 'hayat boyu öğrenme' söylemi kapsamında eğitimin, istihdam ve piyasa merkezli ekonomik büyümeye yönelik katkısı vurgulanmaya başlamıştır. 1994 yılında yayımlanan Büyüme, Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Üzerine Beyaz Kitap'ta eğitim ve öğretim politikasının, 'bilgi toplumu' oluşturulmasında kilit bir rolünün olduğu ifade edilmiştir. 1999'da yayımlanan Bologna Deklarasyonu, eğitim sisteminde ortak hedeflerin ve akademik yapıların oluşturulmasına ilişkin hükümetler arası süreci başlatmıştır. 1990'larda eğitim, AB'nin ekonomik stratejisinin merkezi unsurlarından biri olmakla birlikte, ayrıca sosyal politika, sosyal uyum ve vatandaşlık gibi unsurlarla da ilişkili olarak değerlendirilmiştir (Alexiadou & Jones, 2019: 36-37).

1990'larda bilgi ekonomisi ve uluslararası rekabet edebilirlik, AB'nin eğitim politikasına ilişkin yaklaşımının merkezindedir. Küreselleşmenin, bu durumun ortaya çıkmasında belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Küreselleşme, karşılıklı bağlantıların artması, derinleşmesi ve coğrafi açıdan kapsamının genişlemesi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle küreselleşme, ekonomik, siyasal ve sosyal etkileşimlerin yoğunlaşması ve sınır ötesi niteliğinin güçlenmesi şeklinde değerlendirilebilir (Held vd., 2003). Özellikle ekonomik faaliyetin kapsamının genişlemesi, siyasal aktörler ve toplumlar arasındaki etkileşimler üzerinde kritik etkiler ortaya çıkarmaktadır. Fikirselsel ve pratik açıdan neoliberal bir bakış açısıyla örgütlenen dünya ekonomisinde, üretim süreçleri, tüketim kalıpları ve finansal hareketler de sınır ötesi bir nitelik almaktadır. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, ekonomik ve diğer etkileşimlerin sınır ötesi niteliğini artırmaktadır.

1980'lerden itibaren hızlanan küreselleşme süreci, eğitim politikaları üzerinde de yeniliklerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle yüksek eğitimde, neoliberal bir bakış açısı bağlamında, rekabet kapasitesinin ve üretkenliğin güçlendirilmesi, eğitim süreçlerinin piyasalaşması ve eğitime ilişkin kamu harcamalarının azaltılması, piyasanın beklentilerine uygun ve standartlaştırılmış eğitim politikalarının belirlenmesi ve (akademik) performansın artırılmasına ilişkin standartların saptanması temaları kapsamında, eğitim alanında reformların yapılmasına yönelik bir anlayış ve pratik ortaya çıkmıştır (Mundy, 2005; Zajda, 2020). Küreselleşme ve eğitim politikalarına yönelik yeni bakış açıları, AB'nin eğitim alanındaki yaklaşımını da etkilemiş ve AB'nin eğitim politikasının küreselleşmesi (veya uluslararasılaşması) sonucunu ortaya çıkarmıştır (Beşgül, 2012: 89).

Küreselleşme ve eğitim arasındaki ilişkinin AB'nin eğitim politikasına yansımaları gösteren en önemli belge, AB ekonomisini 'rekabetçi, bilgi merkezli ve sürdürülebilir' bir ekonomi haline getirmeyi hedefleyen Lizbon Stratejisi'dir. Mart 2000'de Lizbon'da düzenlenen AB Konseyi Zirvesinde katılımcılar, bilgi merkezli ekonominin bir parçası olarak, istihdamı, ekonomik büyümeyi ve sosyal uyumu geliştirmeye yönelik yeni bir stratejik çerçevenin belirlenmesi konusunda uzlaşmış ve bu kapsamda Lizbon Stratejisi kabul edilmiştir. Söz konusu stratejide AB'nin, toplumların hayatı üzerinde etkiler ortaya çıkaran küreselleşmenin ve bilgi merkezli ekonominin getirdiği güçlüklerle

karşı karşıya kaldığını ve bu durumlara karşı tutarlı bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda katılımcılar, bilgi altyapılarının oluşturulmasına, inovasyon ve ekonomik reformun gerçekleştirilmesine ve sosyal refah ile eğitim sistemlerinin modernleştirilmesine yönelik bir program ortaya koyan Lizbon Stratejisi'ni kabul etmiştir (EP, 2000).

Lizbon Stratejisi'nde belirtilen unsurlara, 2010 yılında Komisyon tarafından yayımlanan Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme başlıklı bilgilendirme notunda da değinilmiştir. Söz konusu bilgilendirme notunda, üç öncelik üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki, bilgi ve inovasyona dayalı bir ekonominin geliştirilmesidir. İkincisi, kaynakların daha etkin kullanıldığı, daha yeşil ve daha rekabetçi bir ekonomidir. Üçüncüsü, sosyal ve teritoryal uyumu gerçekleştirmeye yönelik olarak yüksek istihdamın sağlanmasıdır. Komisyon, belirtilen önceliklerin somut sonuçlar doğurmasına ilişkin yedi öncü proje (flagship) belirlemiştir. Bunlar içerisinde hem Avrupa yüksek eğitim kurumlarının hem de diğer seviyelerdeki eğitim birimlerinin performansının geliştirilmesini, öğrenci ve öğretim üyesi hareketliliğinin artırılmasını ve eğitimde eşitliğin ve eğitim kalitesinin sağlanmasını hedefleyen 'Gençlik Hamlesi' (Youth on the Move) öncü projesi, bilgi ve inovasyona dayalı bir ekonominin oluşturulmasıyla ilişkili şekilde değerlendirilmiştir. Komisyona göre inovasyon, eğitim, hayat boyu öğrenme ve dijital toplum, AB'nin rekabet kapasitesinin geliştirilmesine ve küresel sosyal sorunlarla mücadele etme yeteneğinin desteklenmesine katkı verecektir (EC, 2010).

2017 yılında Gothenburg'da düzenlenen ve AB üyesi devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı Sosyal Zirve, AB'nin eğitim politikasının gündemine ve geleceğine ilişkin olarak sonraki süreçleri yönlendirici nitelikte gelişmelerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen zirvede, AB'nin kültür ve eğitim gündeminin geliştirilmesine ilişkin öneriler tartışılmış ve Avrupa Eğitim Alanı (AEA) fikri geliştirilmiştir (EC & CEU, 2017, 2023a). Zirve sonrasında ABBK, Avrupa Parlamentosu (AP) ve Komisyon, söz konusu AEA'ya ilişkin kararlar tesis etmiş ve 2025 ile 2030 yıllarına kadar olan dönemlerde AEA kapsamında hedefler belirlenmiştir (EC, 2023a). Bu hususta 2021 yılında Komisyon tarafından yayımlanan bilgilendirme notunda eğitimin, kişisel gelişim, istihdam edilebilirlik ve sorumlu vatandaşlık için kilit bir öneme sahip olduğu ifade edilmiş ve kaliteli ve kapsayıcı eğitim, mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenme hakkının Avrupa Sosyal Haklar Sütununun ilkeleri dâhilinde olduğunun altı çizilmiştir. Komisyona göre eğitim, Avrupa hayat tarzının tamamlayıcı unsurlarından biridir ve özgürlük, çeşitlilik, insan hakları ve sosyal adalete dayanan demokrasiyi ve sosyal piyasa ekonomisini güçlendirmektedir. Bu kapsamda Komisyon, kalite, kapsayıcılık ve toplumsal cinsiyet eşitliği, yeşil ve dijital dönüşüm, öğretmenler ve eğitimciler, yüksek eğitim ve jeopolitik boyut değişkenleri çerçevesinde, AEA'yı geliştirmeye ilişkin önerilerde bulunmuştur (EC, 2021b).

Belirtilen unsurlar dikkate alındığında bütünleşme merkezli bir bölgesel örgüt olan ve kendi mekânını bir barış ve refah mekânı haline getirmeyi hedefleyen AB'nin, ana hatları itibarıyla rekabet kapasitesi yüksek bir ekonomik yapı oluşturmaya ve sosyal uyumu güçlendirmeye yönelik bir eğitim politikası takip ettiği belirtilebilir. Ancak kimlik unsuru da AB'nin eğitim politikasının asli unsurları arasındadır. Nitekim Komisyonun 2017'de yayımladığı Avrupa Kimliğinin Eğitim ve Kültür Yoluyla Güçlendirilmesi başlıklı bilgilendirme notunda, eğitimin Avrupa toplumunun sorunlara karşı direncinin artırılması ve bir kimlik oluşturulması açısından önemi teyit edilmiştir (EC, 2017b).

3.3. Yönetişim

Belirtildiği üzere eğitim politikası alanında AB'nin münhasır yetkileri bulunmamaktadır. Bu alanda yetki, üye devletlere aittir ve AB, destekleyici, koordine edici veya tamamlayıcı girişimlerde bulunabilmektedir. Ancak eğitimin bütünleşme gündemine girmesiyle birlikte, AB kurumlarının dâhil olduğu bir kurumsallaşma ortaya çıkmıştır. Komisyon bünyesinde Eğitim Genel Müdürlüğü (güncel haliyle Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğü), üye devletlerin eğitim bakanlarından oluşan Eğitim Konseyi (güncel haliyle Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor Konseyi) ve AP içerisinde eğitim komiteleri oluşturulmuştur. Ayrıca ABAD da AB düzeyinin eğitim politikalarındaki rolünün belirlenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Gornitzka, 2006: 8-9; EC, 2023b; EC & CEU; 2023b).

AB kurumları, eğitim politikasının belirlenmesine ilişkin süreçlerde rol almaktadır. Bununla birlikte eğitim alanında yönetişimin, uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve yerel birimlerin yer aldığı, politikalar ve aktörler arasında koordinasyonun tesis edildiği ve AB'nin standartları belirlediği (Lawn, 2011) bir öğrenme süreci bağlamında işlediği belirtilebilir (Lawn, 2003, 2006). Bu hususta 2000'deki Lizbon Zirvesi'nde açık koordinasyon yöntemi (OMC), belirlenen stratejik hedeflerin somut sonuçlara ulaşması amacıyla bir yönetim yöntemi olarak gösterilmiştir. Daha geniş bir perspektifte belirtmek gerekirse rekabet edebilirliğin sağlanması ile bilgi merkezli bir ekonomi ve toplum oluşturulması gayesi kapsamında, sorunların uzun vadede, stratejik ve bütüncül bir çerçevede ele alındığı, ana hedeflerin belirlendiği ve eski ile yeni örgütsel mekanizmaların birleşimi yoluyla uygulanan bir 'yönetişim mimarisi' (Borrás & Radaelli, 2011) biçimi olarak ifade edilebilecek OMC, AB'nin eğitim politikasının somut sonuçlar ortaya koymasına ilişkin ana yöntem olarak kabul edilmiştir.

Lizbon Stratejisi'nde OMC, AB'nin rekabet etme kabiliyetinin desteklenmesine dair, eğitim sektörü dâhil olmak üzere, çeşitli sektörlerin geliştirilmesi ve modernize edilmesi amacına ulaşılmasına ilişkin bir yöntem şeklinde sunulmuştur (Daun, 2010: 119). Stratejiye göre bahsi geçen yöntem, AB'nin hedefleri çerçevesinde, en iyi uygulamaların benimsenmesine ve bunların birbirlerine yakınlaşmasına yöneliktir. Bu bağlamda OMC, belirli programlar dâhilinde AB düzeyinde ana esasların belirlenmesini, niteliksel ve niceliksel göstergelerin ve ölçütlerin tespit edilmesini, ulusal ve bölgesel farklılıkları dikkate alarak ana esasların ulusal ve bölgesel politikalara eklenmesini ve karşılıklı bir öğrenme süreci olarak uygulamaların izlenmesini ve değerlendirilmesini ifade etmektedir. Bu yöntem, yerindenlik ilkesiyle uyumlu olarak, uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki aktörler ile sosyal ortaklar ve sivil toplumun dâhil olduğu merkezi olmayan (decentralised) bir işleyişe, piyasa kaynaklarının harekete geçirilmesine ve üye devletlerin çabalarına dayalıdır (EP, 2000: 9-10).

OMC, ana esaslar, aktörler ve uygulanan politikalar arasında koordinasyon, izleme ve değerlendirme ve karşılıklı öğrenme değişkenlerini bünyesinde barındırmaktadır. Esasında bahsi geçen yöntem, Lizbon Stratejisi öncesinde de bütünleşme süreci içerisinde pratikte uygulanan bir yöntemdir. Özellikle 1986 yılında Avrupa Tek Senedi'nin imzalanması sonrasında tek pazarın tamamlanmasına ilişkin belirlenen takvimin üye devletler arasında yoğun bir koordinasyonu gerektirmesi ve Maastricht Antlaşması'yla yerindenlik ilkesinin düzenleyici bir ilke olarak AB hukukunun genel ilkelerinden biri haline gelmesi, Avrupa'da yumuşak yönetim yönteminin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir (Cone & Brøgger, 2020; EU, 2023; Lawn, 2006).

Lizbon Strateji'nde belirtilen yönetim yöntemi, ilerleyen dönemlerde çeşitli açılardan revize edilmiş ve yeni unsurlar eğitim politikasının yönetişimine eklenmiştir. Bununla birlikte eğitim alanında AB'ye yetki devrinin olmadığı da dikkate alındığında yönetim süreçlerine yönelik ana çerçevenin değişmediği ileri sürülebilir. AB Konseyi, Komisyon, ABBK ve AP gibi AB'nin ana organları, AEA'ye ilişkin önceliklerin ve programların belirlenmesi konusunda yönlendirici bir rol oynarken ulusal

hükümet temsilcileri, sektör yöneticileri, sosyal ortaklar ve diğer paydaşlar da yönetim süreçlerine katılmaktadır. Bu yönetim sisteminde Komisyon bünyesindeki Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğünün rolünün ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen genel müdürlük, AB Konseyi zirvelerinde kabul edilen hususların detaylandırılmasında ve belirginleştirilmesinde, komiteler ile çalışma grubu yapılarının teşekkül edilmesinde, değerlendirme ölçütleri, hedefler ve göstergeler için çerçevelerin oluşturulmasında ve diğer paydaşların bir araya gelmesinde yönlendirici bir işlev görmektedir. Böylece OMC yapısı altında eğitim sektörüyle ilgili olarak uluslar ötesi idari networklerin tesis edilmesi sürecine katkı verilmektedir (Alexiadou & Rambla, 2022; Cone & Brögger, 2020; Gornitzka, 2006, 2018).

4. Değerlendirme ve sonuç

Bu çalışmada AB'nin mekânsal vizyonu ile eğitim politikası arasında ilişkinin, bütünleşmenin asli rasyonallitesi ve gelişimi de dikkate alınarak, AB'nin mekânsal vizyonu ve eğitim politikasına ilişkin olarak, AB bünyesinde yayımlanan ve söz konusu politika alanlarının esaslarını belirleyen belgelerden yararlanılarak ortaya konulması hedeflenmiştir. AB bütünleşmesi, bütünleşmenin başladığı dönemdeki siyasal koşullar ve bütünleşme sürecinin gelişimi dikkate alındığında, bir barış ve refah alanı oluşturmaya yönelik bir girişim şeklinde değerlendirilebilir. Bu girişimin mekânsal vizyonu, genel hatları itibarıyla, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmaya, üretim faktörlerinin ve bilginin hareketliliğine, toplumlar arası yakınlıklara, yerler/bölgeler ve aktörler arası bağlara ve politikalar arası uyuma dayalıdır. Bu bağlamda, eğitim politikasının AB'nin mekânsal vizyonunun içerisindeki konumuna dair şu tespitlerde bulunulabilir.

Her şeyden önce AB'nin eğitim politikası, bilgi merkezli bir ekonomi oluşturulması açısından AB'nin rekabet kapasitesinin desteklenmesinde kilit bir konumdadır. AB, küreselleşme koşulları içerisinde eğitim kalitesini geliştirerek üretkenliği güçlendirmeyi hedeflemekte ve bu hedef çerçevesinde üye devletlerdeki eğitimin seviyesinin artırılmasına ilişkin programlar geliştirmektedir. Mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenmeye verilen önem de dikkate alındığında, beşeri sermaye, AB mekânı boyunca üretkenliğin ve verimliliğin artırılmasına ve kalkınmanın sağlanmasına ilişkin değişkenler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda eğitimin, AB mekânının ekonomik, sosyal ve teritoryal uyumunu güçlendirici bir bağlamının bulunduğu ifade edilebilir.

AB'nin eğitim politikası çerçevesinde öğrenci ve öğretim üyesi hareketliliğinin desteklenmesine ilişkin bir yaklaşımın benimsenmesi ve bu hususta programların geliştirilmesi, eğitim süreçlerine katılan bireyler arasındaki etkileşimlerin yanı sıra, halklar arasındaki etkileşimlerin ve böylece kültürel bağlantıların artırılması açısından kritik bir role sahiptir. Başka bir deyişle AB coğrafyası boyunca hareketlilikler önündeki engellerin seyreltildiği ve toplumlar arasındaki bağların güçlendirilmeye çalışıldığı göz önünde tutulduğunda, öğrenci ve öğretim üyesi hareketliliği, farklı kültürdeki kişiler arasında etkileşimler kurulması ve toplumlar arası yakınlıklar oluşturulması sürecini destekler mahiyettedir. Eğitim politikasının AB vatandaşlığı statüsünün ve Avrupa kimliğinin inşası açısından önemi de dikkate alındığında, söz konusu politika alanının, AB ölçeğinde bir toplum oluşturulması süreçlerinin önemli parçalarından biri olduğu söylenebilir.

AB'nin eğitim politikasının ana hatlarının belirlenmesi ve uygulanmasına yönelik olarak, AB kurumları ve eğitimle ilgili farklı düzeylerdeki birimlerin katılımına, politikalar arasında uyuma, yoğun koordinasyona ve iş birliğine dayanan bir yönetim yapısı öngörülmüştür. Başka bir deyişle AB'de eğitim politikasına dair yönetim, yerindenlik ilkesiyle uyumlu olarak, uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki aktörler ile sosyal ortaklar ve sivil toplumun katılımına

dayanmaktadır. Bu bağlamda eğitim politikası, farklı düzeylerdeki resmi birimler ve sivil toplum aktörleri ile politikalar arasında koordinasyonun tesis edilmesine dayanan AB'nin mekânsal vizyonunun tamamlayıcı parçalarından biri şeklinde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Alexiadou, N. & Jones, K. (2019). Educational policy-making in Europe 1986–2018: Towards convergence? In A. Traianou & K. Jones (Eds.), *Austerity and the Remaking of European Education* (pp. 29-52). Bloomsbury.
- Alexiadou, N. & Rambla, X. (2022). Education policy governance and the power of ideas in constructing the New European Education Area. *European Educational Research Journal*, 22(6), 852-869. <https://doi.org/10.1177/14749041221121388>.
- Beşgül, Ö. O. (2012). Constructing the European Education Space. *Uluslararası İlişkiler*, 9(35), 81-99.
- Bialasiewicz, L., Elden, S. & Painter J. (2005). The Constitution of EU territory. *Comparative European Politics*, 3(3), 333-363. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cep.6110059>.
- Blair, A. (2005). *The European Union since 1945*. Pearson Education.
- Böhme, K., Doucet P., Komornicki T., Zaucha J. & Świątek D., (2011). How to strengthen the territorial dimension of 'Europe 2020' and the EU cohesion policy. Warsaw, September, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/challenges2020/2011_territorial_dimension_eu2020.pdf, (E. T. 22.09.2023).
- Borrás, S. & Radaelli, C. M. (2011). The politics of governance architectures: Creation, change and effects of the EU Lisbon Strategy. *Journal of European Public Policy*, 18(4), 463-484. <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.560069>.
- Cankaya, S., Kutlu, Ö. & Cebeci, E. (2015). The educational policy of European Union. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174: 886-893. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.706>
- Clark, J. & Jones, A. (2008). The spatialities of Europeanisation: Territory, government and power in 'EUrope'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 33(3), 300-318. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2008.00309.x>
- Cone, L. & Brøgger, K. (2020). Soft privatisation: Mapping an emerging field of European education governance. *Globalisation, Societies and Education*, 18(4), 374-390. <https://doi.org/10.1080/14767724.2020.1732194>
- Daun, H. (2010). The new mode of governance in European education - In the context of globalization and EU-ification. *Orbis Scholae*, 4(2), 115-131. <https://doi.org/10.14712/23363177.2018.129>
- Daun, H. (2011). Globalization, EU-ification, and the new mode of educational governance in Europe. *European Education*, 43(1), 9-32. <https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934430102>
- Dedman, M. J. (2008). *The origins and development of the European Union 1945–2008: A history of European integration*. 2nd edition, Routledge.
- EC & CEU (European Council & Council of the European Union) (2017). Informal Meeting of Heads of State or Government. 17 November, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2017/11/17/>, (E. T. 22.09.2023).
- EC & CEU (European Council & Council of the European Union) (2023a). European Education Area. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/education-area/>, (E. T. 22.09.2023).
- EC & CEU (European Council & Council of the European Union) (2023b). Education, Youth, Culture and Sport Council Configuration (EYCS). <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/eyscs/>, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (1999). *European Spatial Development Perspective: Towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Luxembourg: Office for Official

- Publications of the European Communities, May. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a8abd557-e346-4531-a6ef-e81d3d95027f/language-en/format-PDF/source-287285340>, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2010). Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3 March, COM(2010). <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2017a). My region, My Europe, Our future: Seventh report on economic, social and territorial cohesion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, September. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion7/7cr.pdf, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2017b). Strengthening European identity through education and culture. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November, COM(2017) 673 Final. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bba57a9a-b6ff-11e8-99ee-01aa75ed71a1>, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2021a). Cohesion in Europe towards 2050: Eighth report on economic, social and territorial cohesion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, December. https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2021b). On achieving the European Education Area by 2025 [SWD(2020) 212 final]. Brussels, 30 September COM(2020) 625 Final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0625>, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2023a). Education and Training. https://commission.europa.eu/topics/education-and-training_en, (E. T. 22.09.2023).
- EC (European Commission) (2023b). Education, youth, sport and culture. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/education-youth-sport-and-culture_en, (E. T. 22.09.2023).
- EP (European Parliament) (2000). Lisbon European Council 23 And 24 March 2000 presidency conclusions. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, (E. T. 22.09.2023).
- EU (European Union) (2023). Open method of coordination. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/open-method-of-coordination.html#:~:text=The%20open%20method%20of%20coordination,introduce%20or%20amend%20their%20laws>, (E. T. 22.09.2023).
- Faludi, A. (2007). Territorial cohesion policy and the European model of society. *European Planning Studies*, 15(4), 567-583. <http://dx.doi.org/10.1080/09654310701232079>
- Featherstone, K. & Radaelli, C. M. (2003). A Conversant Research Agenda. In K. Featherstone & C. M. Radaelli (Eds.), *The Politics of Europeanization* (pp. 331-341). Oxford University.
- Flockhart, T. (2010). Europeanization or EU-ization? The transfer of European norms across time and space. *Journal of Common Market Studies*, 48(4), 787-810. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02074.x>
- Gornitzka, Å. (2006). The open method of coordination as practice- A watershed in European Education Policy? Working Paper, 16, December, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=bd222ad04f9f9569294721f825416a3c047a46b4>, (E. T. 22.09.2023).
- Gornitzka, A. (2018). Organising soft governance in hard times – The Unlikely survival of the open method of coordination in EU education policy. *European Papers*, 3(1), 235-255. <http://dx.doi.org/10.15166/2499-8249/211>
- Gualini, E. (2006). The rescaling of governance in Europe: New spatial and institutional rationales. *European Planning Studies*, 14(7): 881-904. <https://doi.org/10.1080/09654310500496255>

- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. & Perraton, J. (2003). Rethinking globalization. In D. Held & A. McGrew (Eds.), *The global transformations reader: An introduction to the globalization debate*, 2nd edition (pp. 67-74). Polity.
- Jensen, O. B. & Richardson, T. (2004). *Making European space: Mobility, power and territorial identity*. Routledge.
- Keating, M. (2021). Rescaling Europe, rebounding territory: A political approach. *Regional & Federal Studies*, 31(1), 31-50. <https://doi.org/10.1080/13597566.2020.1791095>
- Lawn, M. (2002). Borderless education. In A. Nóvoa & M. Lawn (Eds.), *Fabricating Europe: the formation of an education space* (pp. 19-31). Kluwer Academic.
- Lawn, M. (2003). The 'Usefulness' of learning: The struggle over governance, meaning and the European education space. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 24(3), 325-336. <https://doi.org/10.1080/0159630032000172515>
- Lawn, M. (2006). Soft governance and the learning spaces of Europe. *Comparative European Politics*, 4(2/3), 272-288. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cep.6110081>
- Lawn, M. (2011). Standardizing the European education policy space. *European Educational Research Journal*, 10(2), 259-272. <https://doi.org/10.2304/eerj.2011.10.2.259>
- Moschonas, A. (2018). *Education and training in the European Union*, Routledge.
- MSPTD (Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development) (2011). Territorial Agenda of the European Union 2020: Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions, Hungary, May. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_2020.pdf, (E. T. 22.09.2023).
- Mundy, K. (2005). Globalization and educational change: New policy worlds. In N. Bascia, A. Cumming, A. Datnow, K. Leithwood & D. Livingstone (Eds.), *International handbook of educational policy, Part One* (pp. 3-17). Springer.
- Reçber, K. (2021). *Avrupa Birliği hukuku ve temel metinleri*. 4. b., Dora.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the world polity: Essays on international institutionalization*. Routledge.
- Schütze, R. (2012). *An introduction to European Law*. Cambridge University.
- TEU (Treaty on European Union) (1992). Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7 February 1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL>, (E. T. 22.09.2023).
- Yılmaz, S. & Reçber, K. (2021). Avrupa Birliği düzeyinde yönetim ve siyasal teritoryalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 809-831. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.743946>
- Yılmaz, S. (2020). *Avrupa Birliği ve teritoryalite: Birlik mekânının teritoryalleşmesi ve içerisi-dışarısı ayrımı*. Dora.
- Zajda, J. (2020). Globalisation, education and policy reforms. In G. Fan & T. S. Popkewitz, (Eds.), *Handbook of education policy studies: Values, governance, globalization, and methodology, Volume 1* (pp. 280-307). Springer.

Summary

European Union (EU), a polity with a regular institutional structure which aims to produce an area of peace and prosperity, fabricates or constructs its peculiar spatial order throughout a specific geographical area. EU's legal competences, legal acts issued by the EU's authorised institutions, and policies the EU develops establish new spatialities and forms of governance in line with these spatialities throughout the EU's geography and, in some cases, beyond it. In this context, the education field is one of the issues addressed by the EU, which leads to the emergence of a space of governance. The EU develops programs related to the education sector within the framework of the competences stated in the founding treaties and seeks to forge a policy space based on coordination between the education-related institutions, authorities, and other social partners of the member states. So, what is the position of education within the EU's spatial vision? This study is intended to analyse the

relationship between the EU's education policy and its spatial vision, drawing on the documents published regarding the EU's spatial vision and its education policy, which outline the policy areas in question.

Considering the international and national political conditions when the integration process began, the progress of the integration process and the founding treaties, it may be suggested that the EU offers its citizens an area of peace and welfare. The EU's spatial vision reflects this fundamental rationality of the integration process. An observation of the documents prepared for the EU's spatial approach by the Union bodies displays that balanced and sustainable development with an environmental emphasis, mobility of goods, services, capital, individuals, and information, physical and cultural proximity among societies, connections between places/regions and actors, and the cohesion of policies are the chief dimensions of the EU's spatial vision.

The agenda of the EU's education policy, which was incorporated primarily as occupational training into the integration process, has evolved in accordance with the political, social and economic transformations and the requirements of the EU integration. It may be suggested that the EU's education policy aims to establish a competitive economy and social cohesion throughout its territory. Additionally, European identity and EU citizenship are among the chief dimensions of the education policy. The governance of the EU's education area includes the specification of guidelines, determination of qualitative and quantitative indicators, incorporation of guidelines into the national and regional policies, and evaluation of applications, which rests on a decentralised method including actors at supranational, national, regional and local levels, social partners, and civil society, and the mobilisation of market resources and the efforts of member states.

First of all, the EU's education policy has a key role in establishing a knowledge-based economy, thereby promoting its competitiveness. Considering the significance attached to vocational training and life-long learning, human capital and human resources are among the fundamental factors that boost productivity, efficiency, and development in the EU's space. Therefore, it may be suggested that education is related to strengthening the economic, social, and territorial cohesion of the EU. Additionally, the EU aims to promote the mobility of students and academic personnel and develops programmes for this aim, which may contribute to improving the interactions among societies, thereby advancing cultural affinities. Education policy is also considered a significant means for constituting a society on the EU level. Moreover, the governance method of the EU's education area, which rests on intense consultation and coordination among public and private actors at different geographical levels in a decentralised manner, is one of the complementary parts of the EU's spatial vision that hinges on multilevel and multi-actor networks.

Finansal Krizler ve Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Suat Aydın¹

Öz

Finansal krizler farklı biçim ve boyutlarda ortaya çıkar ve kalıcı etkilere sahip olurlar. Finansal piyasaların birbirleriyle bağlantısı arttıkça bir ülkedeki krizin başka bir ülkeye sirayeti olasılığı da arttığından, önceden alınan önlemler kadar, yaklaşan krizin tanım, tespit ve muhtemel etkilerinin bilinmesi de önemlidir. Bu çalışmada, finansal krizler, kur, ani duruş, borç ve bankacılık başlıkları altında tanımlanmış, tespit, sıklık ve dağılımları ele alınmış ve böylelikle yeni krizlerin yaşanmaması için alınması gereken tedbirlerin anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, finansal kriz dönemlerinde varlık ve kredi piyasalarındaki gelişmeleri inceleyen kuramsal ve pratik çalışmalar gözden geçirilmiştir. Finansal krizler ile ilgili literatürün haritası çıkarılarak, yeni araştırmalara zemin hazırlamak istenmiştir. Tartışmalarla gösterilmiştir ki, finansal krizlere yatırımcıların rasyonel olmayan davranışlarından çok, politika yapıcıların miyop ve hatalı kararları ya da düzenleme ve denetim eksikliği gibi unsurlar sebep olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ani duruş, bankacılık krizleri, borç krizleri, finansal krizler, kur krizleri.

Jel kodları: E50, G01, H12.

A Review of Financial Crises and Their Effects

Abstract

Financial crises come in different shapes and sizes and have lingering effects. As the interconnectedness of financial markets increases, the possibility of the spread of a crisis from one country to another also increases. So, knowing the definition, detection and possible effects of an approaching crisis is as important as the measures taken beforehand. In this study, financial crises are defined under the headings of exchange rate, sudden stop, debt and banking. Their detection, frequency and distribution are discussed, and thus it is aimed to contribute to the understanding of the measures that can be taken to avoid new crises. For this purpose, theoretical and practical studies examining developments in asset and credit markets during financial crisis periods are reviewed. By mapping the literature on financial crises, it was desired to lay the groundwork for new researches.

¹ **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Dr., Suat Aydın, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, Türkiye, suat.aydin@tcmb.gov.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3408-1537 Çalışmada ifade edilen görüşler sadece yazara ait olup, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veya personelinin görüşlerini temsil etmez.

It has been shown by discussions that rather than the irrational behaviour of investors, financial crises are caused by factors such as myopic and erroneous decisions of policy makers, or lack of regulation and supervision.

Keywords: Sudden stops, banking crises, debt crises, financial crises, currency crises.

Jel codes: E50, G01, H12.

1. Giriş

Finansal krizler farklı biçim ve boyutlarda ortaya çıkar ve hızla küresel hal alabilirler. Yakın zamanlarda yaşananlardan da görülebildiği üzere finansal krizler ciddi etkilere sahiptir. Bu çalışmada finansal krizleri tanımlayan temel unsurlar tespit edilerek finansal krizler ayrıştırılmış ve böylelikle reel ve finansal sektörler üzerinde etkileri tartışılmıştır. Bu amaçla, finansal kriz dönemlerinde varlık ve kredi piyasalarındaki gelişmeleri inceleyen kuramsal ve uygulamaya yönelik çalışmalar gözden geçirilmiştir. Finansal krizler dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar sırasıyla; kur (döviz krizi), ani duruş (sermaye hesabı ya da ödemeler dengesi) krizi, borç krizi ve bankacılık krizidir. Her bir kriz türünün sebep ve belirleyicileri tartışılmıştır.

Kur ve ani duruş krizlerinin sayısal yöntemlerle tespiti oldukça kolay olmakla birlikte, borç ve bankacılık krizleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu iki finansal kriz türü niteliksel ve yargısal değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır. Çalışmada bu durum tartışılmış, tespit yöntemleri ele alınmış ve gerçekleşme sıklıkları ülke gruplarına dikkat edilerek incelenmiştir. Finansal krizlerin makro-iktisadi ve finansal etkileri oldukça güçlü olabilmektedir. Çalışmada bu etkiler gerçekleşmiş örnekler üzerinden özetlenmiştir. Bu değerlendirme ile amaçlanan, geçmişte yaşananları derleyerek, gelecekte olabileceklere hazırlıklı olmak üzere yapılması gerekenlere ilişkin öngörülerini destekleyecek zemin oluşturmaktır. Bunun için de finansal krizler literatürünün haritası çıkarılarak, yeni araştırmalara zemin hazırlamak istenilmiştir.

2. Kavramsal çerçeve

Bir finansal kriz genellikle varlık fiyatlarında ve kredi hacminde büyük miktarda ve sert değişiklikler; finansal aracılıkta aksama ve ekonomideki çeşitli aktörlerin finansman sıkıntısına girmesi; firmalar, finansal araçlar, devlet ya da hane halklarının büyük ölçekli bilanço sorunları ve devletin likidite ya da yeniden sermayelendirme şeklinde büyük destek sağlaması gibi olgulardan en az birinin tespitiyle ilişkilendirilir.

Makroekonomik dengesizlikler ve iç veya dış şoklar gibi unsurlarla birlikte gözlemlenmekle birlikte, finansal krizlerin sebepleri hala tartışmalıdır. Finansal krizlerde çoğu zaman bankalardan ani mevduat çekilimi; finansal piyasalar arasında bulaşma ve yayılma, stres zamanlarında arbitraj kısıtları; varlıklarda hızlı değer kaybı, kredi sıkıntıları ve ani satışların ortaya çıkışı ve diğer finansal kargaşa unsurları gibi rasyonel olmayan unsurlar belirleyici gibi görünmektedir. Finansal krizler öncesinde, çoğunlukla kredi hacimlerinde ve varlık fiyatlarında hızlı artışlar gözlenmektedir. Bu durum sebep olarak gözlenmekle birlikte, krize sebep olacak bu olguların nasıl oluşabildiğini açıklamak kolay değildir.

Varlık fiyatlarında hızlı ve aşırı artışlar, bir diğer ifadeyle varlık balonları temel olarak 3 farklı yaklaşımla anlaşılmaya çalışılmaktadır. İlk yaklaşıma göre yatırımcıların rasyonel tutumları varlık balonları için yeterli ortam oluşturabilmektedir. Blanchard ve Watson (1982), yatırımcıların rasyonel beklentileri altında varlık fiyatlarının asıl değerlerinden çok farklı noktalara gidebileceğini

gösterirken, Pastor ve Veronesi (2006), bu yaklaşımdan yola çıkarak “.com varlık balonu” olarak isimlendiren olgunun aslında bir balon değil, rasyonel bir durum olduğunu tartışmışlardır. Branch ve Evans (2011) ise yatırımcıların uzak geçmiş değil de en yakın döneme ait verileri kullandığı bir öğrenme kuramı uygulayarak, temel şokların getiri beklentilerini artırabileceğini bulmuşlardır. Fiyatlar arttıkça yatırımcıların risk alma istekleri azalmakta ve nihayetinde balon patlamaktadır. Wang ve Wen (2012) de, balonun patlama olasılığına ilişkin bekleyiş değişimlerinin, fiyatlar üzerinde etkilerinin temel göstergelerden çok daha fazla olabildiğini tartışmışlardır.

İkinci yaklaşıma göre ise, varlık balonları yanlış fiyatlama, mikro- ve hatta makro-iktisadi kısıtların bir sonucudur. Allen ve Gale (2007) bu bağlamda, vekalet sorununa işaret etmişlerdir². Teminat istenmesi gibi piyasa kısıtları, yatırım maliyetlerini artırdığında vekiller risk seçiminde hata yapabilirler. Zira fon yöneticileri için asıl olan ancak kısa vadede elde edebilecekleri komisyon kazançları olduğundan, daha yüksek getiri arayışı için aşırı risk alma eğiliminde olabilmektedirler (Rajan, 2005). Nitekim Dell’Ariccia ve Marquez (2006) ve Gorton ve He (2008) de, kredi verme koşulları ve bankalararası rekabetin, kredilerde aşırı artış ve sonrasında da bankacılık krizlerine yol açtığını tartışmışlardır.

Üçüncü yaklaşıma göreyse varlık fiyatlarında gözlenen balonlar, rasyonel olmayan davranışların sonucudur. Yatırımcıların rasyonel olmayan davranışları, varlık fiyatlarının en azından kısa vadede asıl değerlerinden uzaklaşmasına neden olabilir. Burada asimetrik bilgi gibi unsurlara bağlı piyasa kısıtları ve kurumsal faktörler belirleyicidir. Yatırımcıların, varlık değerlerine ilişkin bilgi ve fikir ayrılıkları, açığa satış kısıtları ve arbitrajı engelleyen diğer unsurlar varlık fiyatlarının temel fiyatlardan uzaklaşmasına neden olur (Harrison ve Kreps, 1978; Chen vd., 2002; Scheinkman ve Xiong, 2003; Hong vd., 2008). Bu çalışmaları inceleyen Brunnermeier (2001), ileri sürülen modellerin balon, kriz ve diğer piyasa sorunlarını açıklayabildiğini tartışmıştır. Bununla birlikte Gürkaynak (2008), bu modelleri işlevsel bulan ampirik çalışmaların gerekli ekonometrik nitelikleri taşımadığı görüşündedir.

Varlık fiyatlarında gözlenen balonlar, fiyatlarda anomaliye neden olan unsurların sonucu da olabilir. Varlık fiyatlarının, etkin piyasalar hipotezinin önerdiğinden, sistemik sonuçları olamayacak ölçülerde saptığı gösterilmiştir (Fama, 1998; Lo ve MacKinlay, 2001 ve Schwert, 2003). Mesela, küçük şirket hisseleri, risk ve likidite gibi unsurlar dikkate alındıktan sonra dahi diğer şirket hisselerinden daha yüksek kazanç sunabilmektedirler (Aydın, 2011). Kredi notu düşük şirket tahvillerinin de riske göre düzenlendikten sonra dahi diğerlerine nazaran daha yüksek kazanç sağladıkları tespit edilmiştir. Kapalı fonların toplam değerlerinin, içerdikleri kıymetlerden farklı olabilmeleri de bir diğer önemli anomalidir. Bu anomalilerin farklı ülkelerde, farklı piyasalarda da tespit edilebiliyor olması, bunların herhangi bir piyasaya özgü kurumsal unsurla ilişkilendirilmesini güçleştirmektedir (Claessens ve Köse, 2014). Aksine bu tespitler tüm finansal piyasalar için geçerli görünmektedir. Davranışsal finans yaklaşımını kullanan çalışmalar bu gözlemleri bir parça da olsa açıklayabilmektedir (Shleifer, 2000; Barberis ve Thaler, 2003). Örnek olarak şirketler, hisse ihraçlarını karlılıkları ve dolayısıyla da hisse fiyatları yüksekken yapmayı tercih etmektedirler ki bu da şirketlerin hisse arzına sadece finansman ihtiyacı ile çıkmıyor olabileceklerini göstermektedir. Ayrıca, birçok yatırımcının portföy çeşitlendirmesi yapmadığı ve çok sık alım-satım yaptığı gözlenmektedir. Bir diğer gözlem de yatırımcıların kazanırken erken satma, kaybederken satışta geç kalma eğiliminde oldukları yönündedir. Tüm bu tespitler ancak davranışsal faktörlerle açıklanabilmektedir.

² Eisenhardt (1989: 61), vekalet sorununu, asil ve vekilin farklı amaçlara sahip olması ve asilin vekilin uygun şekilde davranıp davranmadığını belirleyememesi durumu olarak tanımlamıştır.

Asimetrik bilgi problemi hem finansal piyasalar hem de araçlar için geçerlidir. Güvenli limana geçmeyi destekleyecek herhangi bir bilginin finansal krize yol açması mümkündür. Diğer tahvillerden, devlet tahvillerine geçme isteği, diğer tahvillerin değerinde düşüşe yol açmakla kalmaz, borçlanma koşullarında kötüleşmeye de neden olabilir ki bu da çoğu zaman bir kriz başlangıcı için yeterlidir (Gorton, 2008)³. Dolayısıyla küçük şokların, büyük krizlere neden olması şaşılacak bir durum değildir.

Finansal krizler öncesinde sık rastlanan bir durum hızlı kredi artışıdır. Krizlerden önce hızlı kredi genişlemesiyle daha fazla risk alımı, kaldırıcı pozisyonlarda artış ve buna bağlı olarak da varlık fiyatlarında değerlenme gözlenir. Çoğunlukla kriz gerçekleştikten sonra konuşulan bu aşikâr durum, uzak ve yakın tarihli krizlerin neredeyse tamamında gözlenmiştir.

Şoklar ve piyasalardaki yapısal değişimler gibi birçok unsur kredilerde aşırı artışa neden olabilmektedir. Verimlilik artışı, iktisadi politikalar ve sermaye akımları gibi unsurlar şoklara yol açabilmektedir (Mendoza ve Terrones, 2008, 2012; Magud vd., 2012). Bu aşırı artışlar, çoğunlukla güçlü iktisadi büyümelerle birlikte zuhur etmektedir.

Uluslararası sermaye akımlarında hızlı artış kredi patlamalarını güçlendirebilmektedir. Birçok ülke finansal piyasası, küresel piyasalardaki değişimlerden çok etkilenebilmektedir. Dolayısıyla kredi patlamalarının başka piyasalara da bulaşması mümkündür. Uluslararası sermaye piyasalarındaki akımlar bankaların ulaşabildiği fonlarda artışa neden olarak yerel piyasaları da hareketlendirebilmektedir. Bankaların hane halkı ve şirketlere kredi kullandırmada uyguladığı koşulların gevşemesine yol açabilmektedir (Claessens vd., 2010). Nitekim 2007-09 finansal krizi öncesinde gözlenen hızlı kredi genişlemesi ve konut ve diğer varlık fiyatlarında gözlenen artışlar sermaye girişlerinin sonucu olmuştur.

Uzunca bir süre hüküm süren esnek para politikaları, kredi patlaması ve aşırı risk alımına neden olabilmektedir (Aydın ve Tunç, 2024). Şöyle ki, düşük faiz oranları varlık fiyatlarında ve borç alanların servetinde artışa neden olmakta ve böylelikle daha da kolay borçlanabilmeleri mümkün hale gelmektedir. Stiglitz ve Weiss (1983), vekalet sorunu ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi de göz önünde bulundurarak, düşük faiz oranlarının daha fazla risk alımı ile, yüksek faiz oranlarının ise güvenli alana kaçış ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Maddaloni ve Peydro (2011) faiz oranlarında düşüşün kredi koşullarında gevşemeye yol açtığını ampirik olarak göstermişlerdir. Lansing (2008) ve Hirata vd. (2012), 2001-2004 yılları arasında ABD’de ev fiyatlarında gözlenen hızlı artış ve hane halklarının borçluluk oranlarının yükselmesini, sözü geçen dönemde ABD’de geçerli olan düşük faiz oranlarına bağlamışlardır.

İyi tasarlanmayan ve yapılması gerekenlerin doğru sıralamayla yapılmadığı finansal liberalizasyon ve yenilikler, aşırı borçlanma ve bununla birlikte risk alımını da artırarak kredi hacimlerinde aşırı artışa neden olabilmektedir. Düzenleme, denetim ve piyasa disiplini, finansal inovasyonlara yetişmekte yavaş kalmaktadır (Claessens ve Köse, 2014). Söz konusu inovasyonlar, yetersiz düzenleme ve denetime bağlı olarak, kredi verme koşullarında istenmeyen gevşemelere yol açabilmekte ve krizlere neden olabilmektedir. Finansal krizler sırasında varlık ve kredi piyasalarındaki değişimler, normal zamanlarda gözlenenlerden çok daha keskindir. Tüm yükselişlerin en üst çeyreğindeki yükselişler olarak tanımlanan kredi ve varlık piyasalarındaki değişimler, diğer zamanlardakilerden daha kısa süreli, daha güçlü ve daha hızlıdır. Bir kredi patlamasının her çeyrekteki ortalama artışı, normal yükselişlerin iki veya üç katını aşabilmektedir.

³ Bu çalışma kaleme alınırken ABD’de vuku bulan SVB olayı bu duruma bir örnektir.

Hisse senedi piyasalarındaki düşüşlerin etkisi kabaca 2,5 kata ulaşırken, ani kredi daralması ve ev fiyatlarındaki düşüşler, diğer düşümlere göre sırasıyla 10 ve 15 kat daha sert duruşlara yol açabilmektedir (Claessens, Kose ve Terrones, 2010). Varlık fiyatlarındaki düşüşler, banka kredilerini ve diğer finansal kurumların yatırım kararlarını etkilemektedir. Borç verme işlemi teminat karşılığı olduğundan, teminatın piyasa fiyatı düştüğünde, firmaların yeni krediler için teminat gösterme güçleri düşmekte, dolayısıyla finansal kuruluşların da yeni kredi verme kabiliyetleri bozulmakta ve yatırımlar azalmaktadır.

Kredi patlamasına sebep olan finansman, varlık fiyatlarında aşırı hareketlerin kaynak dağılımı üzerindeki etkisinde belirleyicidir (Claessens ve Köse, 2014). Gayrimenkul ipoteği ve kurumsal sektör finansmanı örnekleri başta olmak üzere, varlık fiyatlarındaki aşırı artışın kaynağı banka finansmanı olduğunda, çöküşler daha yıkıcı olmaktadır. Crowe vd. (2013), 2007-2009 krizi için 40 ülkenin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında hem gayrimenkul fiyatlarında hem de kredilerde sert artış yaşayan ülkelerin neredeyse tamamında sürecin bir finansal krizle sonuçlandığını tespit etmişlerdir. Bunların yarısından fazlasında finansal sektör ciddi yara almıştır. Ne var ki, gayrimenkul fiyat artışlarına kredi hacminde ciddi artışın eşlik etmediği ülkelerde durgunluk bile gözlenmemiştir.

3. Finansal krizler

Krizleri, sayısal metotlarla tespit edilebilenler (kur ve ani duruş) ve daha çok niteliksel ve yargısal yaklaşım gerektirenler (borç ve bankacılık) olmak üzere 2 grupta ele almak mümkündür. Ülke para biriminin bir spekülasyon saldırı sonucunda sert değer kaybetmesi kur (döviz) krizi olarak adlandırılır. Kriz aşamasına gelindiğinde otoritenin, bu durumu engellemek için yapabileceği 2 şey vardır, döviz satmak ya da politika faizini artırmak. İkisi de yapılmayacak olunursa, tek seçenek sermaye kontrolüdür. Sermaye hesabı ya da ödemeler dengesi krizi olarak da adlandırılabilen ani duruş, uluslararası sermaye akımlarında büyük ve genellikle beklenmedik bir düşüş ya da ülkeye toplam sermaye akımlarında keskin bir tersine dönüş olarak tanımlanabilir. Bu durum çoğunlukla, ilgili ülkenin kredi getiri farklarında sert bir artışla birlikte gözlenir.

Bir ülke, açıkça temerrüde düşerek veya yüksek enflasyona neden olarak veya başka bir şekilde parasının değerini düşürerek ya da diğer mali baskı biçimlerini uygulayarak mali yükümlülüklerini gerçek anlamda yerine getirmekten kaçındığında bir borç krizi meydana gelmiş olur. Sistemik bankacılık krizi, banka hesaplarına fiili veya potansiyel hücum ya da bankaların yükümlülüklerini yerine getirememeleri olasılığıyla, hükümetin banka yükümlülüklerinin dönüştürülebilirliğini askıya almaya veya likidite ve sermaye desteğini çok genişleterek müdahaleye zorlanma halidir. İlgili değişkenlerin ölçümü zor olduğundan borç ve bankacılık krizlerinin tespitinde nitel yöntemlere ihtiyaç duyulur (Claessens ve Köse, 2014).

Bahsi geçen krizler, birbirinin sebebi ya da tetikleyicisi olabileceği gibi, birlikte ortaya çıkmaları da mümkündür. Bu bölümün devamında, her bir kriz türü sebep ve tespit yöntemleriyle tartışılmaktadır.

3.1. Kur krizleri

Kur krizlerini açıklamada kullanılan 3 farklı yaklaşımdan söz edilebilir. İlk yaklaşıma göre spekülasyon saldırı, rasyonel yatırımcıların, ilgili devletin finansal açıklarını merkez bankası kredisizlikle finanse ettiğini fark etmelerinin sonucudur. Yatırımcılar, sabit kur rejiminin sürdürülebileceğine inandıkları sürece para birimini ellerinde tutmaya devam eder, fakat sona gelindiğini düşündüklerinde satarlar (Claessens ve Köse, 2014).

İkinci yaklaşıma göre ise, sabit kur rejiminin sürdürülme istenmesine ilişkin oluşan şüpheler sonucunda, mevcut bulunan çoklu dengeler kur krizlerine yol açmaktadır (Obstfeld, 1986). Buna göre, yatırımcıların ilgili para birimine spekülasyon saldırıda bulunmalarının nedeni, diğer yatırımcıların saldırıyı yönündeki öngörüleridir. Flood ve Marion'da (1997) da tartışıldığı üzere, birinci grup modellere göre saldırı öncesi politikalar bir krize dönüşebilmektedir. İkinci grup modellerdeyse, muhtemel bir saldırıya hazırlık olarak yapılan makroiktisadi temellerle uyumlu politika değişiklikleri dahi spekülasyon bir atağa neden olabilmektedirler⁴.

Üçüncü yaklaşıma göre ise, döviz kurları dahil olmak üzere varlık fiyatlarındaki dalgalanmalarla bağlantılı olarak bilançolarda hızlı bozulmalar kur krizlerine yol açabilmektedir. Özellikle finansal sektörde bilanço uyumsuzlukları kur krizlerinin tetikleyicileridir. Örneğin, Chang ve Velasco (2000), döviz cinsinden büyük borçları olan bankaların, bankacılık ve kur krizlerine sebep olduklarını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, bankaların oynadığı rolü ve krizlerin kendi kendini tetikleyen doğasını öne çıkarmaktadır. McKinnon ve Pill (1996), Krugman (1999)⁵ ve Corsetti vd. (1999), bankaların aşırı borçlanmasına neden olan şeyin, başarısız bankaları kurtaran sübvansiyonlar olabileceğini öne sürmüşlerdir. Aşırı borçlanmanın yol açtığı kırılmalıklar kur krizlerini tetikleyebilmektedir. Burnside vd. (2001, 2004) ise devlet garantisinin her zaman iyi sonuçlar vermeyebileceğini tartışmışlardır. Radelet ve Sachs (1998), kendi kendini tetikleyen paniklerin finansal araçları varlıklarını likidite etmeye zorlayabileceğini ve bunun da paniği haklı göstererek kur krizine neden olabileceğini ele almışlardır.

Kur krizlerinin açıklanmasında bu üç yaklaşımdan hangisinin daha başarılı olduğu tartışmalıdır. Blanco ve Garber (1986), Cumby ve van Wijnbergen (1989) ve Klein ve Marion (1997) ilk yaklaşımla başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu modeller, finansal açıklar hızlı artığında başarılı olmakla birlikte, söz konusu göstergeler oynak ve para talebi istikrarsız olduğunda başarısızdırlar (Claessens ve Köse, 2014). Eichengreen vd. (1995), Frankel ve Rose (1996) ve Kumar vd. (2003), çeşitli gecikmeli değişkenlere dayalı kriz olasılıklarını tahmin etmek için logit modeller gibi sansürlü⁶ bağımlı değişken modelleri kullanmışlardır. Kaminsky vd. (1998) ve Kaminsky ve Reinhart (1999), yakın bir krizin sinyalini vermede çeşitli değişkenlerin yararlılığını sinyal modelleriyle sınımışlardır. Her iki yaklaşım da krizin çeşitli değişkenlerle ilgili olduğunu tespit edebilmiş fakat kriz zamanının tespitinde pek de başarılı olamamıştır.

3.2. Ani Duruşlar

Ani duruş modelleri, finansal ve kurumsal sektör bilançolarında para birimi ve vade uyumsuzluklarına odaklanmaları bakımından kur krizi modellerine ilişkin üçüncü yaklaşıma benzetilmektedirler (Calvo vd., 2004). Bu modeller, uluslararası faiz oranları ve getiri farkları gibi göstergelere ağırlık verirler.

⁴ Hallwood ve MacDonald (2000)'da birinci ve ikinci nesil modellerin ayrıntılı bir özeti sunulmuştur.

⁵ Krugman (1999) da Asya finansal krizini açıklamak amacıyla, firmaların bilançoları üzerinden işleyen benzer bir mekanizma sunmuştur.

⁶ Örnek olarak Kumar vd (2003), gecikmeli makroekonomik ve finansal verilere dayanan basit logit modelleri kullanarak gelişen piyasa para birimlerindeki çöküşlerin ne ölçüde tahmin edilebilir olduğunu araştırmışlardır. Bunu da verinin bir kısmını kullanarak ulaştıkları parametreler yardımıyla verinin kalanının ne kadar tahmin edilebilir olduğuna bakarak gerçekleştirmişlerdir. Güneri ve Durmuş (2019)'un bağımlı değişkenin sansürlü olması durumunda fazla veya az yayılım gösteren sayım verilerinin modellenmesi için sansürlü regresyon modellerinin uygun olduğu yönündeki önerilerinden yola çıkarak bu çalışmada da bu modeller sansürlü modeller olarak ifade edilmiştir.

Beklenenin aksine, çoğu modelde ani duruş ya da kur krizi, üretimde düşüğe değil de artışa neden olmaktadır. Bu artış, ülke parasında sert değer kaybının ihracat talebini artırmasının bir sonucudur. Bu nedenle modellere çıktı ve üretkenlik dinamiklerini daha iyi yansıtmak üzere finansal kısıtlar eklenilmesi tercih edilmektedir. Örneğin, firmalar, ücret ya da ithal girdiler gibi üretim faktörlerine ödeme yapmak için borçlanmaları gerektiğinde, ani duruşa bağlı olarak artan risk primleri nedeniyle arzu ettikleri kadar borçlanamayabilirler ve bu da üretimde azalmaya neden olur (Calvo ve Reinhart, 2000). Finansal stres ve iflaslar, bankaların daha temkinli davranarak kredileri azaltmalarına neden olarak durgunluk olasılığını artırmaktadır (Calvo, 2000).

Özellikle borçlanma düzeyi varlık değerlerine göre yüksek olduğunda, ithal girdi fiyatları, uluslararası faiz oranları ve verimlilikte küçük şoklar dahi teminatlarda hızlı değer kaybını tetikleyebilmektedir. Neticesinde de Fisher'in borç deflasyon mekanizması yoluyla varlık fiyatlarında ve teminat değerlerinde sarmal bir düşüşle ani duruş gözlenebilmektedir. Bu zincirleme olaylar, arz ve talebi çok hızlı etkilemektedir. Mendoza (2010), teminat kısıtları içeren bir konjonktür dalgalanması modelinin, ani duruşun temel özellikleriyle tutarlı olduğunu göstermiştir. Korinek (2011), sermaye akımlarında gözlenen büyük dalgalanmaların reel faaliyetler üzerinde olumsuz etkilerini analiz eden bir model sunmuştur.

Ani duruşlar, çoğunlukla, ticarete konu sektörleri küçük fakat döviz yükümlülükleri büyük ülke ekonomilerinde ortaya çıkmaktadır. Ani duruşlar, kişi başına gelir düzeyleri, finansal gelişmişlik düzeyleri, döviz kuru rejimleri ve uluslararası rezerv düzeyleri açısından birbirinden çok farklı ülkelerde gözlenebilmiştir. Yine de Calvo vd. (2008)'nin de tespit ettiği üzere, bu ülkelerin neredeyse tamamında, iç tüketim hacmine rağmen dış ticarete konu mal hacmi düşük olmakla birlikte bankacılık sistemlerinin yabancı para cinsinden yükümlülükleri yüksektir ki bu da akımların terse dönme olasılığını artırmaktadır.

1990'lı yıllarda Latin Amerika ve Asya, 2000'li yıllarda Orta ve Doğu Avrupa yükselen piyasa ekonomilerinde hızlı sermaye girişleri sonrasında, küresel faizler ya da emtia fiyatlarında artış ile tetiklenen sermaye hareketlerinde tersine dönüş yaşanmıştı. Milesi-Ferretti ve Tile (2011), 2007-09 arasında yaşanan birçok yerel krizde de sermaye hareketlerinde ani tersine dönüşün etkili olduğunu tartışmışlardır. Bununla birlikte Rose ve Spiegel (2011), 2007-09 krizinde sermaye akımları dahil uluslararası faktörlerin, pek de belirleyici olmadığını ileri sürmüşlerdir.

3.3. Borç krizleri

Temerrüt halinde ülkenin borcunu ödemeye zorlanması kolay olmamasına rağmen devletler, uluslararası piyasalarda kolaylıkla borçlanabilmektedirler. Bu durum, dönemler arası ve dönem içi yaptırımlar yoluyla açıklanmaktadır. Dönemler arası yaptırımlar, bir ülkenin temerrüde düşmesi durumunda gelecek dönemlerde uluslararası piyasalardan borçlanamaması tehdidini içermektedir (Eaton ve Gersovitz, 1981). Dönem içi yaptırımlar ise ticaret ortaklarının yaptırım uygulayarak ülkeyi uluslararası pazarlara kapatması yoluyla döviz kazanamama durumuna işaret etmektedir (Bulow ve Rogoff, 1989).

Yukarıda bahsedilenlere bağlı olarak da dönemler arası ve dönem içi modeller temerrüdü farklı nedenlerle ilişkilendirmektedirler. Dönemler arası modellerde, bir ülke bir daha asla borç alamamanın fırsat maliyeti düşük olduğunda temerrüde düşmeyi tercih edebilir ki böyle bir durum ticaret hadlerinin iyi olduğu ve böyle kalmasının beklendiği zamanlarda mümkündür (Kletzer ve Wright, 2000). Dönem içi yaptırımlar modelinde ise, yukarıdakinin aksine, ticarettten bir kesintinin maliyeti ancak ticaret hadleri kötü olduğunda en düşüktür (Aguiar ve Gopinath, 2006). İki durum birbiri ile

tezat olduğundan bu modeller temerrütleri de devletlerin nasıl bu kadar çok borçlanabildiklerini de açıklayamamaktadır. Her ne kadar modeller, gerçek temerrüt deneyimlerine uyacak şekilde kalibre edilse de gerçek temerrüt olasılığını doğru tahmin etmekten dahi uzaktırlar (Panizza vd., 2009).

Devletlerin iç borçlarını ödemedikleri de çok görülmekle birlikte, bu konu yazında ancak yakın zamanda yer bulabilmiştir. Devletlerin ulusal para cinsinden tahvillerine ilişkin edimlerini mutlaka ve zamanında yerine getireceği varsayılarak ulusal para cinsinden borçları, kredi riski açısından, risksiz olarak değerlendirilmektedir. İlaveten, Rikardocu denklik kuramı ile ülkelerin borçlanması ile vergi koyması arasındaki fark da ihmal edilebilmektedir. Halbuki Reinhart ve Rogoff (2009b)'un da gösterdiği üzere birçok ülke iç borçlarında temerrüde düşmüş ve bunun ciddi iktisadi sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır.

Ulusal para cinsinden tahvillerde temerrüt çoğunlukla hükümetlerin para arzına ilişkin gücünü kötüye kullanarak çok yüksek enflasyona neden olmaları vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Enflasyon yaratarak neden olunan temerrütler çoğunlukla döviz krizlerinin habercisidir. Enflasyon yaratarak neden olunan kısmi temerrüt, kişileri ülke para birimini kullanmaktan soğutur. Buna bağlı olarak da enflasyon ciddi reel sonuçlara neden olur ve kur patlayabilir.

Gelişmekte olan ekonomilerin yaşadığı borcunu geri ödeyememe problemi, gelişmiş ekonomilerce hiç sıkıntı olmayan borçlanma düzeylerinde gerçekleşebilmektedir. Reinhart ve Rogoff (2009a), gelişmekte olan bir ekonomi için GSMH'nin %35'ini aşan bir dış borç seviyesinin, muhtemel bir dış borç krizine ilişkin erken uyarı olabileceğini tartışmışlardır. Buna ek olarak, bir ülkenin dış borca erişebilir olmasında hem borç ödeme hem de enflasyon geçmiş önemli rol oynamaktadır.

Jeanne (2003), kısa vadeli döviz borcunun, ülkelerin güçlü makroekonomik politikalar sürdürmesi için önemli bir güdü olduğunu savunmuştur. Diamond ve Rajan (2001), gelişmekte olan ülke bankalarının, içinde buldukları çevre nedeniyle, likit olmayan projeleri finanse etmek için dahi kısa vadeli borçlanmaktan başka seçeneklerinin olmadığını tartışmışlardır.

Borç krizi riskini artıran kırılganlıkların çoğu, finansal entegrasyon, siyasi ve kurumsal ortamlarla ilgili faktörlerin sonucudur. Savurgan hükümetlerce yönetilen ve finans sektörleri iyi denetlenmeyen ekonomilerin dış sermaye akımlarına açık hale getirilmesi, bu ülkeler için kriz olasılıklarının artması anlamına gelmektedir. McKinnon ve Pill (1996, 1998), sınırsız sermaye akışlarının, ahlaki zafiyet ve yetersiz denetim eşliğinde, bankaların kur riskine maruz hale gelmesiyle krizlere yol açabileceğini tartışmışlardır. Borç krizlerinin ani duruş ve döviz krizlerinden biri ya da her ikisiyle birden aynı anda var olması da mümkündür ki bu durumda hangisinin öncü olduğunu tespit etmek mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, krizin sebebinin tespitine yönelik analizler, dahil edilmemiş değişkenler, içsellik ve eşanlılık gibi ekonometrik sorunlardan mustariptirler.

3.4. Bankacılık Krizleri

Bankacılık krizleri oldukça yaygın olmakla birlikte kriz türleri içinde muhtemelen en az anlaşılır olanıdır. Finansal kuruluşlar kırılgan yapılardır ve bu da birçok koordinasyon sorununa yol açabilmektedir. Vade dönüştürme ve likidite yaratma rolleri finansal kuruluşları kaldıraçlı bilançolar taşımaya zorlar (Claessens ve Köse, 2014).

Koordinasyon sorununa en basit örnek, mevduat kaçışlarıdır. Mevduat kaçışı çok sayıda mudinin, bankanın iflas etmekte olduğu endişesiyle mevduatlarını çekmeleri durumudur. Mevduat kaçışı kısa zaman içerisinde daha fazla çıkışa neden olur. Keza mevduat çıkışı devam ettikçe kriz olasılığı artar ve bu da daha fazla çekilişi tetikler.

Uzun zamandır bilinmekte olan bu kırılma noktalarını telafi etmek üzere piyasalar, kurumlar ve politika yapımcılar farklı mekanizmalar geliştirmişlerdir (Dewatripoint ve Tirole, 1994). Aracı kuruluşlar, kırılma noktalarını asgariye tutmak üzere risk yönetim stratejileri uygulamaktadırlar. Mevduat sigortası da küçük mudilerin endişelerini giderip koordinasyon sorunlarını azaltmaktadır. Son borç verme mercii olan merkez bankaları, stresin arttığı zamanlarda bankalara kısa vadeli acil likidite sağlayarak stresi azaltmaya destek olabilmektedirler. Devlet garantisi, sermaye desteği ve sorunlu varlıkların satın alınması gibi politika müdahaleleri finansal çalkantı durumlarında sistemik riski azaltmaya yardımcı olur.

Düzenlemeler ve denetim tedbirleri gerekli olmakla birlikte, yanlış tersim ve hatalı uygulamalar bankacılık krizi olasılıklarını azaltmak yerine artırabilir. Düzenlemeler, faiz oranı, kur ve vade gibi bilanço dengesizlikleri ya da başka faaliyetler kaynaklı kırılma noktalarını azaltmayı amaçlar. Ne var ki düzenlemeler, denetim ve gözetim çoğunlukla finansal yeniliklerin arkasından gelmektedir. Bunların tersimi ve uygulanmaları yeterince iyi olmayabilir. Kamu desteğinin doğrudan bozucu etkileri de mevcuttur (Barth vd., 2006). Açık ya da zımnî mevduat sigortası gibi devlet garantilerinin neden olduğu ahlaki zafiyet, bankaların daha yüksek kaldıraç oranlarıyla çalışmalarına neden olabilmektedir. İflas için çok büyük olduğunu bilen bankalar aşırı risk alarak sistemik kırılma noktalara neden olabilmektedirler⁷.

3.4.1. Mevduat Kaçışları

Mevduat kaçışlarının birçok örneği zaman içerisinde farklı ülkelerde gözlenmiştir. ABD’de, 1800’lerde ve 1900’lerin başlarında mevduat kaçışları çok yaygındı. 1933 yılında mevduat sigortası uygulamaya konulunca mevduat kaçışları görülmez olmuştur (Calomiris ve Gorton, 1991). Mevduat sigortalı, mevduat kaçışlarının gelişmiş ülkelerde seyrekleşmesini sağlamıştır⁸. Bununla birlikte İngiltere’de, konut finansmanında uzmanlaşmış bir banka olan Northern Rock, gelişmiş ülkelerde mevduat kaçışına ilişkin yakın tarihli bir örnektir (Shin, 2009). Toptan finansmanda hızlı geri çekilmeler, birkaç yatırım bankasının ve bazı ticari bankaların büyük likidite sıkıntısıyla karşı karşıya kaldığı 2007-09 mali krizi sırasında da gerçekleşmiştir. 1997 Asya Finansal Krizinde olduğu gibi, mevduat kaçışları gelişmekte olan ülkelerde yirminci yüzyıl boyunca görülmeye devam etmiştir.

Yaygın mevduat kaçışları banka dışı finansal kurumlarda da görülebilmektedir. Örnek olarak 2008 güzünde ABD’de bazı yatırım fonlarının değeri, defter değerlerinin altına düşmüştür. Bu, diğer yatırımcıları da endişeye sürükleyerek tüm yatırım fonlarından çıkışa neden olmuştur (Schmidt vd., 2016). Bu nedenle devlet garantisi getirilmiştir. 2007-09 krizinin de güvenli liman arayışı sonucu ortaya çıkan likidite krizi olarak tanımlandığı olmuştur (Gorton, 2009).

3.4.2. Aktif Kalitesi ve Denetim

Fonlama ve likidite sorunları, bankacılık krizleri için tetikleyici unsurlar olmakla birlikte, bankacılık krizlerinin asıl nedeninin varlık piyasaları olduğu iddiası da incelemeye değerdir. Bankacılık krizleri her ne kadar bilançonun pasif tarafıyla ilgili gibi görünmektense de aslında bir aktif sorundur. Bankalar, verdikleri kredileri tahsilde zorlandıklarında ve portföylerinde tuttukları kıymetler değer yitirdiğinde sorun yaşarlar. 80’li yıllarda İskandinav ülkelerinde, 90’larda Japonya’da ve 2010’da Avrupa’da yaşanan krizler hep böyle krizlerdir. Bu krizlerin hiçbirinde mevduat kaçışı

⁷ Ranciere ve Tornell (2011) finansal yeniliklerin kurumlar için sistemik kurtarılmayı kesin hale getirdiğini modellemekte ve bunu 2007 ABD finansal krizi çerçevesinde tartışmaktadırlar.

⁸ Mevduat sigortası ilk olarak ABD’de uygulama konulmuşsa da 2. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerin çoğunda ve kimi gelişmekte olan ülkelerde de uygulanmaya başlanmıştır (Demirgüç, Kunt, Kane ve Laeven, 2008).

yaşanmamıştır. Emlak sektörüne verilen kredilere bağlı olarak bankalar sermaye kaybına uğramış ve devlet desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Eşikaltı krediler başta olmak üzere ipotek kredileri 2007-09 krizinin ana sebepleridir. Bu gibi sorunlar uzunca süre gizli kalabilir ve ancak finansal sistem bunları fonlayamaz hale geldiğinde gün yüzüne çıkarlar.

Her ne kadar gerçek sebepleri tam olarak tespit edilemeyebilir ve riskler önceden görülemeyebilirse de bankacılık krizleri ve diğer finansal panikler ender görülen vakalar değildir. Bankalara ilişkin endişelerin ortaya çıktığı zamanlar, konjonktürel dalgalanmaların zirveye yaklaştığı ve artık durgunluk olasılıklarından bahsedilmeye başlandığı dönemlerdir, ki bu dönemlerde kredi ödemelerinde zorlukların baş gösterebileceği tartışılmaya başlanır.

Sıkıntı yaşayan bir ya da birkaç bankaya devletin geçici destek sağladığı söylentileri en yaygın panik başlatıcısıdır. Yapılan çalışmalar, bankacılık krizlerinin 4 temel ortak özelliğine işaret etmektedir (Lindgren vd., 1996; Barth vd., 2006). Bunlar; ahlaki zafiyet ve mevduata aşırı güvence verilmesine bağlı olarak ortaya çıkan zayıf piyasa disiplini, piyasaların yeterince bilgilendirilmemesi, zayıf kurumsal yönetim çerçevesi ve çıkar çatışmasına bağlı olarak yetersiz denetimdir.

Uzmanlık, denetleme kapasitesi ve mevzuatta gözlenen iyileşmelere rağmen mevzuat ve denetim eksiklikleri hala krizlerin en önemli sebepleri arasında sayılabilmektedir. Cihak ve diğerleri (2012) düzenleme ve denetim zayıflıklarının 2007-09 krizindeki rolüne işaret etmişlerdir. Barth ve diğerleri (2006, 2012), sadece düzenleme ve denetime bel bağlamanın yanlış olduğunu tartışmaktadırlar. Aksine, piyasa disiplini ile mevzuat ve denetimin dikkatli bir şekilde dengelenmesinin önemine işaret etmektedirler. Bunun yanı sıra, mülkiyet haklarını koruyan, küresel finansal sistemle angaje ve rekabetçi bir kurumsal altyapı da sağlanmalıdır. Siyasi istismar ve yolsuzluk gibi finansal istikrarı tehdit edebilecek unsurlar engellenmelidir.

Finansal sektör çeşitli biçimlerde devlet desteği alabildiğinden, krizlere neden olabilecek politika bozulmalarının görülmesi gayet olasıdır. ABD’de hükümet destekli kuruluşlar Fannie Mae ve Freddie Mac aracılığıyla konut finansmanına sağlanan destek, aşırı risk alımına neden olarak 2007-09 krizine ortam hazırlamıştır. Aynı anda gözlemlenen, yukarıda bahsi geçen hususların krizler üzerinde etkilerini ayrı ayrı ölçmek mümkün değildir. Sıklıkla bahsedilen dört özellik, varlık fiyatlarında sürdürülemez hale gelen artışlar, aşırı borç yüklerine yol açan kredi patlamaları, marjinal kredilerin ve dolayısıyla sistemik riskin birikmesi ve mevzuat ve denetimin finansal yeniliklere ayak uydurup, krizin önüne geçmede başarısız olmasıdır.

4. Bulgular ve tartışma

Daha önce de ifade edildiği üzere, kur krizleri ve ani duruşlar niceliksel yaklaşımlara uygun olsa da borç ve bankacılık krizlerinin tespiti nitel ve yargısal analizlere dayanmaktadır. Kur krizleri, döviz kurlarında büyük değişiklikler ve buna bağlı yüksek enflasyon dönemleri içerdiğinden, tespit edilmeleri nispeten kolaydır. Reinhart ve Rogoff (2009b), kriz dönemlerini, ilgili değişkenler için eşik değerler atayarak tespit etmişlerdir. Kur krizleri için yılda yüzde 15’i aşan bir döviz kuru artışını kriz olarak kabul ederken, enflasyon için yılda yüzde 20’lik bir eşik benimsemişlerdir⁹.

Uluslararası rezervlerdeki azalışlar veya faiz oranlarındaki artışlar da döviz kuru baskısını emebilir ve kurlardaki dalgalanmaları azaltabilir. Dolayısıyla bu gibi durumların da dikkate alınması gerekir. Bu konuya dikkat çekmek üzere Eichengreen ve diğerleri (1995) ile başlamak üzere birçok çalışma

⁹ Kapsamlı analizleri, başlıca değişim aracının madeni paralar olduğu 1258-1799 yılları arasını da içermektedir.

yapılmıştır. Çoğunlukla, cari döviz kuru değişiklikleri, uluslararası rezerv hacmi ve faiz oranlarını temel alan bir spekülâtif baskı bileşik endeksi oluşturulmaktadır. Ağırlıklar, bileşenlerin varyansını dengeleyecek şekilde seçilerek, bir bileşenin diğer bileşenlerden daha baskın olması engellenmektedir. Ardından, belirlenen eşik değerler ile hem kur değişimleri hem de spekülâtif baskı dönemleri takip edilerek krizler tespit edilmektedir¹⁰.

Ani duruş ve ödemeler dengesi krizlerinin de niceliksel olarak tespiti mümkündür. Calvo ve diğerleri (2004), sistemik ani duruşları, sermaye akımlarında ani tersine dönüşler olarak tanımlamışlardır. Calvo ve diğerleri (2008), ani duruşun beklenmedik olmasını karşılamak üzere, sermaye akımındaki yıllık düşüşün ortalamasının en az iki standart sapma altında ve başlangıcının da en az bir standart sapma aşağıda olduğunda, bitişinin ise en az 1 standart sapma yukarıda olduğunda gerçekleştiğinin kabul edilmesi koşullarını eklemiştir.

Bazı çalışmalar üretimde de düşüş şartı koşmuşken daha sonra bu şart, yabancı sermaye arzında sert değişimi ifade etmek üzere, Yükselen Piyasalar Tahvil Getiri Farkları Endeksinde büyük sıçramalar ile değiştirilmiştir (Calvo vd., 2008). Cardarelli ve diğerleri (2010), yüksek sermaye girişi döneminin, sonraki yılda net özel sermaye girişlerinin GSYİH'ya oranının, dönem sonundaki orandan yüzde 5 daha düşük olmasıyla bitmesi halini ani duruş olarak kabul etmişlerdir.

Ödemeler dengesi krizinin de sermaye akımı verisi yardımıyla tespiti mümkündür. Forbes ve Warnock (2012) net sermaye akımları yerine brüt akımları dikkate almışlardır.

Farklı biçimlerde sınıflandırılrsa dahi dış borç krizlerinin başlangıcının tespiti çoğunlukla kolaydır. Temerrüt, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının tanımlamaları ya da uluslararası finans kuruluşlarınca sağlanan bilgilere bağlı olarak tespit edilmektedir (McFadden vd., 1985; Sturzenegger ve Zettelmeyer, 2007). Tanımlamada dikkate alınan hususların neler olacağı, tek ya da birden çok yükümlülükte temerrüdün şart olup olmadığı, tahvil ödemesinde temerrüt aranması gerekir gerekmediği, sadece bir itfanın zamanında yapılmamasının temerrüt olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konuları tartışmalıdır. Temerrüdün sonunun tespiti ise zordur. Ülke hazinesinin uluslararası finansal piyasalara tekrar erişim sağlayabilmesi krizin sonu olarak kabul edilebilirken, ülkenin kredi notu alması gerektiği de iddia edilebilmektedir (IMF, 2005, 2011).

İç borç krizlerinin tespiti dış borç krizlerinin tespitinden daha zordur. Abbas ve diğerleri (2011) ve Reinhart ve Rogoff (2009b) ülkelerin iç borç istatistiklerini derlemiştir. İç borçta temerrüt sadece vadesi geldiğinde edimini yerine getirmemek değildir. Yüksek enflasyon ya da faiz getirisine sonradan vergi konulması da temerrüttür. Bundan başka, zorunlu faiz veya anapara ayarlamaları ya da dönüştürmeleri, borcun alındığı birimle ödenmesi şartının iptali, paranın değersizleştirilmesi ve borç olarak verilen meblağın tamamının ya da bir kısmının mali baskı yoluyla devlette kalmasının sağlanması yöntemleri de temerrüttür. Reinhart ve Rogoff (2009b), tüm bu unsurları ele alarak temerrütlere ilişkin karmaşayı en aza indirmeye çalışmışlardır.

Bankacılık krizlerinin hem başlangıç hem de sonunun tespiti zordur. Bu krizler daha çok, tasfiyeye zorlamalar, birleşmeler, devletin birçok finansal kuruluşu devralması, mevduat kaçıışı ve devletin bir ya da daha fazla finansal kuruluşa destek sağlaması gibi unsurlar dikkate alınarak yapılan yargısal tespitler ile belirlenmektedir. Bankacılık krizlerinin etkisi uzun sürdüğünden bitişlerinin tespiti daha da zordur.

¹⁰ Frankel ve Saravelos (2012) ve Glick ve Hutchison (2012) yöntemleri değerlendirirken, Cardarelli, Elekdağ ve Köse (2010) bir uygulama sunmuşlardır.

Reinhart ve Rogoff (2009b) bankacılık krizlerinin başlangıcını iki tip olayla ilişkilendirmişlerdir. Bunlardan birincisi bankanın kapanması, birleşmesi ya da kamuya devrine yol açan mevduat kaçışlarıdır. Mevduat kaçışının olmadığı durumlarda ise önemli büyüklükte bir finansal kuruluş için yukarıda bahsi geçen durumlardan en az birinin zorunlu olarak gerçekleşmiş olması şartını aramaktadırlar. Bu yaklaşımla krizin geç ya da fazla erken olarak tespit edebileceğini ve bitişine ilişkin de bilgi verilmediğini kabul etmektedirler.

Farklı kriz türlerinin aynı anda ve aynı sebeplerle ortaya çıkması mümkündür. Ya da biri diğerinin sebebi olabilmektedir. Bu durumda krizin türünün tespiti daha da zordur. Gelişmekte olan ülkelerde krizler çoğunlukla kur ve bankacılık krizi olarak başlamakta, ani duruşa neden olmakta ve borç krizine dönüşebilmektedir. Krizlerin tespiti ve tarihlendirilmesindeki zorluklar, sıklık, dağılım ve etkilerinin tespitini de zorlaştırmaktadır.

2007'den önceki 30 yıl boyunca krizlerin tamamına yakını sadece gelişmekte olan ekonomilerde gerçekleşmiştir. 1970 ve 80'lerde Güney Amerika'da, 1995'te Meksika'da ve 1990'larda Doğu Asya ülkelerinde finansal krizler gözlenmiştir. Bugün gelişmiş ülkeler arasında olan Avustralya, İngiltere, İspanya ve ABD de 1800'lü yıllarda, bugünün gelişmekte olan ülkelere benzer biçimde finansal krizlerden muzdariptiler. İlaveten yakın zamanda İskandinav ülkeleri ve Japonya da finansal krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 2007'de ABD'de başlayan ve akabinde diğer gelişmiş ülkeleri dahi etkileyen eşik-altı yatırım araçları krizi, finansal krizlerin hala gelişmiş ekonomileri de etkileyebildiğini göstermiştir.

Tanımları gereği, kur ve ani duruş krizleri kısa sürelidir. Son dönem krizlerinin daha kısa sürdüğü ifade edilebilecekse de bankacılık krizlerinin etkileri nispeten uzun sürmektedir. Büyük reel ve mali etkileri ile tutarlı olarak bitiş tarihlerinin tespiti zor olan bankacılık krizleri en uzun süren krizlerdir.

Nitekim, daha önce de ifade edildiği üzere farklı krizler bir arada gözlenebilmektedir. Kur krizleri sıklıkla bankacılık krizleriyle bir arada olmakta ve çifte kriz olarak isimlendirilmektedir (Kaminsky ve Reinhart, 1999). İlaveten, ani duruş krizleri kur krizleriyle bir arada ortaya çıkabilmekte ve bazen borç krizleri de bunlara eklenebilmektedir. Krizlerin reel ve finansal sonuçları genellikle ağır ve farklı kriz türleri için benzerdir.

4.1. Reel Etkiler

Ortalama 18 ay süren kriz nedenli durgunluklar, sıradan durgunluklardan 6 ay daha uzundur. Buna mukabil üretim düşüşü de sıradan bir durgunluktan çok daha fazladır (Claessens vd., 2009, 2012). Toplam kayıp, trend büyüme oranı ile krizi takip eden yıllarda gerçekleşen ortalama büyüme oranı arasındaki farktan tespit edilebilir. Bu yöntemi kullanarak Laeven ve Valencia (2014), bankacılık krizlerinin ilk dört yılda sebep olduğu ortalama kaybın GSYH'nın %23'üne denk geldiğini hesaplamışlardır¹¹.

Krizler çoğunlukla farklı makro-iktisadi göstergelerde azalışlarla ilişkilendirilmektedir. Krizlerin neden olduğu durgunlukların, tüketim, yatırım, sınai üretim, istihdam ve dış ticaret üzerinde, diğer durgunluk dönemlerine nazaran yüksek etkileri olmaktadır. Öyle ki, yükselen piyasalarda, kriz sonrasında tüketimde görülen azalma diğer durgunluklarda görülenin 7 ila 10 katı kadardır

¹¹ Kriz öncesinde ekonomilerin aşırı büyüme patikasında olduğu kabul edilerek bu hesaplamaların gerçekte olandan fazla kayba işaret ettiği iddia edilebilir.

(Claessens ve Köse, 2014). Krizsiz durgunluklarda büyüme azalmakla birlikte negatif olmamaktadır. Fakat finansal kriz sonrasında büyüme negatife dönebilmektedir.

2007-2009 krizi, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en sert durgunluğa neden olarak dünya ekonomisinde 2009 yılında %2'lik bir daralmaya yol açmıştır. 2009'a ek olarak dünya ekonomisi savaş sonrası yıllarda iki küresel kriz ve daralma daha geçirmiştir. 1982'de Arjantin'in temerrüde düşmesiyle başlayan ve daha sonra Brezilya, Meksika, Şili ve Venezüella'yı da içine alan kriz, 10 yıllık durgunluğa neden olmuştur. 1991 yılında da küresel durgunlukla birlikte birçok ülkede finansal kriz gözlenmiş, ABD kredi piyasalarında sıkıntı yaşanırken, Japonya'da varlık balonu patlamıştır. Dünya ekonomisi yıllık ortalama %2 büyürken 1982 yılında %0,8, 1991 yılında ise %0,2 küçülmüştür.

Kannan ve diğerleri (2013), kriz sonrası toparlanmanın, zayıf iç talep ve sıkı kredi koşullarına bağlı olarak, yavaş olduğunu göstermişlerdir. Reinhart ve Rogoff (2009b), Jorda ve diğerleri (2011), Papell ve Prudan (2012) ve Claessens ve diğerleri (2012) de benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Abiad ve diğerleri (2013), finansal krizlerin orta vadeli etkilerini incelemiş ve bankacılık krizleri sonrasında üretimin ciddi ölçüde baskılandığını tespit etmişlerdir.

Özellikle bankacılık krizlerinin kamu bütçesine maliyeti çok yüksektir. Üretim kaybına ek olarak, finansal sektörün yeniden yapılandırılması bütçeye büyük yük getirmektedir. Laeven ve Valencia (2014), bankacılık krizlerinin neden olduğu maliyetlerin ortalama olarak GSYİH'nın yüzde 6,8'ine ulaştığını hesaplamışlardır.

Borç krizleri de reel ekonomi için maliyetli olmaktadır. Borenstein ve Panizza (2009), Levy-Yeyati ve Panizza (2011) ve Furceri ve Zdzienicka (2012) borç krizlerinin GSYH'da ciddi kayıplara neden olduğunu göstermişlerdir. Furceri ve Zdzienicka (2012), borç krizlerinin bankacılık ve kur krizlerinden daha maliyetli olduğunu ve 1 yıl içinde %3-5, 8 yıl içinde ise %6-12'lik bir çıktı kaybına neden olduğunu tartışmışlardır. Gupta ve diğerleri (2007) kur krizlerinin çoğunlukla daraltıcı olduğunu tespit etmişlerdir.

Finansal krizler nedeniyle ekonomi yavaşlarken finansal sistemin yeniden yapılandırılmasının maliyeti kamu borcunda hızlı artışa neden olmaktadır. Reinhart ve Rogoff (2009a), kriz dönemlerinde vergi gelirleri ciddi biçimde azalırken hükümet harcamalarının çok arttığını tartışmışlar, bankacılık krizleri sonrası üç yılda kamu borcunun ortalama %86 arttığını bulmuşlardır. Laeven ve Valencia (2014) daha geniş bir veri seti kullanarak 147 sistemik bankacılık krizinde kamu borcunda medyan artışı %12 olarak tespit etmişlerdir. Genişletici maliye politikaları ve durgunluğa bağlı olarak azalan vergi gelirleri gibi dolaylı maliyetler dahil olmak üzere yakın dönem krizlerin gelişmiş ülkelere maliyeti, gelişmekte olanlardan daha fazla olmuştur. Reinhart ve Rogoff (2011)'un hesaplamalarına göre söz konusu maliyetler sırasıyla GSYH'nın %21 ve %9'una eşittir.

Her ne kadar asli sebepleri ampirik çalışmalarla net biçimde tespit edilememişse de ani duruşlar çok maliyetlidir (Claessens ve Köse, 2014). 1975-1997 yıllarını kapsayan bir panel veri seti kullanarak Hutchison ve Noy (2006) 24 yükselen piyasa ekonomisi için kur krizinin çıktıda %2-3 gibi bir azalmaya neden olurken ani duruşun, kriz yılında ilave %6-8 kadar bir kayba neden olduğunu tespit etmişlerdir. Edwards (2004), ani duruş ve cari hesap dönüşlerinin birbiriyle ilişkili ve özellikle gelişmekte olan ekonomiler üzerinde etkilerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Cardarelli ve diğerleri (2010) 1987'den 2007'ye, 52 ülkeye 109 adet yüksek hacimli özel sermaye giriş dönemini incelemişlerdir. Sermaye girişinin durması sonrasında gözlenen GSYH kaybının sermaye girişi döneminin %3, bundan 2 yıl öncesinin ise %2 altında olduğunu tespit etmişlerdir. Bu dalgalanmalara, sermaye girişi döneminde cari açıkta önemli bir bozulma ve sonundaysa keskin bir tersine dönüş eşlik etmiştir.

4.2. Finansal etkiler

Claessens ve diğerleri (2012), kredi arzının daraldığı, emlak ve hisse fiyatlarının çöktüğü dönemlerde gelişmiş ekonomilerde kredilerin %7, emlak fiyatlarının %12 ve hisse değerlerinin %15'ten fazla gerilediğini tespit etmişlerdir. Kriz dönemlerinde, varlık fiyatları ve kredilere ilişkin olarak, gelişmekte olan ve gelişen ülkelerde benzer durumlar gözlenmekle birlikte, bu gerilemelerin şiddet ve süresi, gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olmaktadır.

Krizlerin reel ekonomiye temel etkisi kredi musluklarının kapanması üzerindedir. Klingebiel ve diğerleri (2007) ve Dell'Araccia ve diğerleri (2008) bir bankacılık krizi sonrasında, dış kaynağa bağımlı olan sektörlerin, bankaların kredi verme kapasitelerinin gerilemesine bağlı olarak yavaşladıklarını göstermişlerdir. Kredi arzında daralma nedeniyle oluşan bir durgunluk sonrasında toplam çıktı ve bileşenlerinin toparlanması, kredilerde ve ev fiyatlarında canlanmadan önce gerçekleşmektedir. Emlak fiyatlarının çökmesiyle oluşan durumda da gözlenen böyledir. Emlak fiyatlarında düşüşle birlikte gözlenen durgunluk sonrasında ekonomi, henüz emlak fiyatları dibi bulmamışken canlanmaya başlar.

Kredisiz toparlanma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde karşılaşılabilen bir durumdur. Ani duruş sonrasında kredisiz büyüme birçok gelişmekte olan ekonomi için sıradan bir vakadır (Calvo vd., 2006). Özellikle bankacılık krizleri ve kredi patlaması sonrasında kredisiz toparlanma çok beklenen bir durumdur. Bu dönemlerde ortalama GSYH büyümesi normal toparlanmadan üçte bir daha düşüktür.

Kredisiz toparlanma ve varlık fiyatlarında artış bir dizi unsurun bir sonucudur. Öncelikle, tüketim, toparlanmanın asli belirleyicisidir. Bilhassa özel tüketim, çıktı artışının en büyük destekçisidir. Firma ve hane halkları banka dışı kaynaklardan da finansman sağlayabilmektedirler. İlâveten, kredi yoğun sektörlerden diğer sektörlere geçiş olabilmekte ve böylece toplam kredi genişlemekten üretkenlik ve çıktı artabilmektedir.

5. Sonuç

Finansal krizleri kur, ani duruş, borç ve bankacılık krizleri olarak dört başlıkta ele almak mümkündür. Bu ayrım, sözü edilen krizlerin sebeplerinin farklı zamanlarının ayrı olacağı anlamına gelmemektedir. Finansal krizler aynı ya da farklı sebeplerin sonucu olabileceği gibi, aynı zamanda da olabilirler ve hatta birbirine sebep olacak biçimde birbirini de izleyebilir. Kur krizleri sıklıkla bankacılık krizleriyle birlikte gözlenmekte ve çifte kriz olarak isimlendirilmektedir. Bunlara, ani duruş ve borç krizlerinin de eklendiği görülebilmektedir.

Finansal krizlerde yatırımcıların rasyonel olmayan davranışları da etkili olabilmekteyse de daha çok politika yapıcıların miyop ve hatalı kararları ya da düzenleme ve denetim eksikliği gibi unsurlar etkili görünmektedir. Bankacılık ve kur krizleri öncesinde en sık rastlanan durum hızlı ve aşırı kredi genişlemesidir. Asimetrik bilgi ve ahlaki risk gibi unsurların da desteğiyle kredi koşulları gevşeyebilmekte ve kredi hacmi hızla artabilmektedir. Bu da ekonomide yalancı bir canlanmaya neden olabilmekte, emlak ve hisse senetleri başta olmak üzere varlık fiyatları aşırı artabilmektedir. Bu esnada gerek finansal kısıtlar gerekse de yatırımcıların rasyonel ya da rasyonel olmayan davranışlarının da birer neticesi olarak balonlar oluşabilmekte, farklı sebeplerle bu balonların patlaması da krizin açığa çıkmasına neden olabilmektedir.

Her ne kadar 2007 öncesi 30 yılda, finansal krizler daha çok gelişmekte olan ekonomilerin konusu olmuşsa da 2007-2009 krizi, finansal inovasyonların zamanında düzenlenememesi ve yeterince

denetlenmemesinin gelişmiş ekonomileri dahi kırılgan hale getirebildiğini gözler önüne sermiştir. Gereğince düzenlenip denetlenmeyen yeni finansal araçlar ABD’de konut kredilerinin hızla genişlemesine neden olmuş, oluşan balonun patlaması sonrasında da sadece ABD değil, tüm dünya ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla finansal yeniliklerin tasarımı ve neyin önce neyin sonra gelmesi gerektiği hususu büyük önem arz etmektedir.

Finansal krizlerin önceden tespiti zor olmakla birlikte oldukça önemlidir. Yüksek kaldıraç oranlarına sahip ekonomilerde güven kaybının an meselesi olmasına ek olarak, finansal krizlerin yapısının iktisadi ve finansal koşullara bağlı olarak değişebilir olması da bu durumda belirleyicidir. Yine de mevcut yöntemlerin gözden geçirilmesi ve erken uyarı modellerinin tartışılması burada ele alınan konuları tamamlayacak bir çalışma olabilecektir.

Yazar beyanları/ Author statements

Veriler etik onay gerektirmeyen kaynaklardan toplandığı için, çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Abbas, S.A., Belhocine, M., El Ganainy, A. & Horton, M. (2011). Historical Patterns and Dynamics of Public Debt: Evidence from a New Database, *IMF Economic Review*, 59(4), s. 717–742.
- Abiad, A., Balakrishnan, R., Brooks, P.K. Leigh, D. & Tytell, I. (2013). What’s the Damage? Medium-Term Output Dynamics after Financial Crises, (Ed: Claessens, S. Kose, M. A. Laeven, L. & Valencia, F.) *Financial crises: causes, consequences, and policy responses*, s.277-307, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Aguiar, M. & Gopinath, G. (2006). Defaultable Debt, Interest Rates and the Current Account, *Journal of International Economics*, 69(1), s.64–83.
- Allen, F. & Gale, D. (2007). *Understanding Financial Crises*, Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Aydın, S. (2011), Finansal Piyasalarda Gürültücüler, *İktisat, İşletme ve Finans*, 26(304), s.9-36.
- Aydın, S. & Tunç, C. (2024). A farewell to Greenspan-Guidotti rule: has the role of short-term debt as a reserve adequacy indicator disappeared? *Applied Economics Letters*, doi: 10.1080/13504851.2024.2322590
- Barberis, N. & Thaler, R. (2003). A Survey of Behavioral Finance, (Ed: Constantinides, G. M., Harris, M. ve Stulz, R.) *Handbook of the Economics of Finance*, s. 1051–121 Amsterdam: Elsevier.
- Barth, J., Caprio, G. & Levine, R. (2006). *Rethinking Bank Regulation: Till Angels Govern*, New York: Cambridge University Press.
- Barth, J., Caprio, G. & Levine, R. (2012). *Guardians of Finance: Making Regulators Work for Us*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Blanchard, O.J. & Watson, M.W. (1982). Bubbles, Rational Expectations and Financial Markets, (Ed: Wachtel, P.) *Crises in the Economic and Financial Structure*, s. 295-316. Lexington, MA: D.C. Heathand Company.
- Blanco, H. & Garber, P.M. (1986). Recurrent Devaluation and Speculative Attacks on the Mexican Peso, *Journal of Political Economy*, 94(1), s.148–166.
- Borensztein, E. & Panizza, U. (2009). The Costs of Sovereign Default, *IMF Staff Papers*, 56(4), s.683–741.
- Branch, W. & Evans, G.W. (2011). Learning about Risk and Return: A Simple Model of Bubbles and Crashes, *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(3), s.159–191.
- Brunnermeier, M. (2001). *Asset Pricing under Asymmetric Information: Bubbles, Crashes, Technical Analysis and Herding*, Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

- Bulow, J. & Rogoff, K. (1989). A Constant Recontracting Model of Sovereign Debt, *Journal of Political Economy*, 97(1), s.155–178.
- Burnside, C., Eichenbaum, M. & Rebelo, S. (2001). On the Fiscal Implications of Twin Crises, *Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper*, No. 01-02.
- Burnside, C., Eichenbaum, M. & Rebelo, S. (2004). Government Guarantees and Self-Fulfilling Speculative Attacks, *Journal of Economic Theory*, 119, s.31–63.
- Calomiris, C.W. (1991). The Origins of Banking Panics: Models, Facts, and Bank Regulation, Ed: Hubbard, R.G. *Financial Markets and Financial Crises*, Cambridge, Massachusetts: NBER Books, s.107–173.
- Calvo, G.A. (2000). Betting against the State: Socially Costly Financial Engineering, *Journal of International Economics*, 51(1), s.5–19.
- Calvo, G.A., Izquierdo, A. & Mejía, L.-F. (2004). On the Empirics of Sudden Stops: The Relevance of Balance-Sheet Effects, *NBER Working Papers*, 10520.
- Calvo, G.A., Izquierdo, A. & Mejía, L.-F. (2008). Systemic Sudden Stops: The Relevance of Balance-Sheet Effects and Financial Integration, *NBER Working Papers*, 14026.
- Calvo, G.A., Izquierdo, A. & Talvi, E. (2006). Phoenix Miracles in Emerging Markets: Recovering without Credit from Systemic Financial Crises, *NBER Working Papers*, 12101.
- Calvo, G.A. & Reinhart, C. (2000). When Capital Inflows Come to a Sudden Stop: Consequences and Policy Options, *MPRA Paper*, 6982.
- Cardarelli, R., Elekdag, S. & Kose, M.A. (2010). Capital Inflows: Macroeconomic Implications and Policy Responses, *Economic Systems*, 34(4), s.333–56.
- Chang, R. & Velasco, A. (2000). Liquidity Crises in Emerging Markets: Theory and Policy, (Ed: Bernanke, B.S. ve Rotemberg, J.J.) *NBER Macroeconomics Annual 1999*, s.11–78. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Chen, J., Hong, H. & Stein, J.C. (2002). Breadth of Ownership and Stock Returns, *Journal of Financial Economics*, 66(2–3), s.171–205.
- Cihak, M., Demirgüç-Kunt, A., Soledad Martínez Pería, M. & Mohseni-Cheraghloo, A. (2012). Bank Regulation and Supervision around the World: A Crisis Update, *World Bank Policy and Research Working Paper*, 6286.
- Claessens, S., Dell’Ariccia, G., Igan, D. & Laeven, L. (2010). Cross-Country Experience and Policy Implications from the Global Financial Crisis, *Economic Policy*, 25(April), s.267–93.
- Claessens, S., & Köse, M.A., (2014). Financial Crises: Explanations, Types, and Implications, (Ed: Claessens, S., Kose, M. A., Laeven, L. ve Valencia, F.) *Financial crises: causes, consequences, and policy responses*, s.3-59, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Claessens, S., Kose, M.A. & Terrones, M.E. (2009). What Happens during Recessions, Crunches and Busts? *Economic Policy*, 60, s.653–700.
- Claessens, S., Kose, M.A. & Terrones, M.E. (2010). Financial Cycles: What? How? When? *NBER International Seminar in Macroeconomics 2010*.
- Claessens, S., Kose, M.A. & Terrones, M.E. (2012). How Do Business and Financial Cycles Interact? *Journal of International Economics*, 87, s.178–90.
- Corsetti, G., Pesenti, P. & Roubini, N. (1999). Paper Tigers? A Model of the Asian Crises, *European Economic Review*, 43(7), s.1211-1236.
- Crowe, C., Dell’Ariccia, G., Igan, D. & Rabana, P. (2013). Policies for Macro-Financial Stability: Managing Real Estate Booms and Busts. (Ed: Claessens, S., Kose, M. A., Laeven, L. & Valencia, F.) *Financial crises: causes, consequences, and policy responses*, s.365-395, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Cumby, R.E. & van Wijnbergen, S. (1989). Financial Policy and Speculative Runs with a Crawling Peg: Argentina 1979–1981, *Journal of International Economics*, 27(1–2), s.111–127.

- Dell’Ariccia, G., Detragiache, E. & Rajan, R. (2008). The Real Effect of Banking Crises, *Journal of Financial Intermediation*, 17(1), s.89–112.
- Dell’Ariccia, G. & Marquez, R. (2006). Lending Booms and Lending Standards, *Journal of Finance*, 61(5), s.2511–2546.
- Demirgüç-Kunt, A., Kane, E.J. & Laeven, L. (2008). Determinants of Deposit-Insurance Adoption and Design, *Journal of Financial Intermediation*, 17(3), s.407–438.
- Dewatripont, M. & Tirole, J. (1994). *The Prudential Regulation of Banks*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Diamond, D. & Rajan, R. (2001). Banks Short-Term Debt and Financial Crises: Theory, Policy Implications and Applications, *Carnegie-Rochester Conference Series*, 54, s.37–71.
- Eaton, J. & Gersovitz, M. (1981). Debt with Potential Repudiation: Theoretical and Empirical Analysis, *Review of Economic Studies*, 48(2), s.289–309.
- Edwards, S., (2004). Financial Openness, Sudden Stops, and Current-Account Reversals, *American Economic Review*, 84(2), s.59–64.
- Eichengreen, B., Rose, A.K. & Wyplosz, C. (1995). Speculative Attacks on Pegged Exchange Rates: An Empirical Exploration with Special Reference to the European Monetary System, *Working Papers in Applied Economic Theory*, 95-04.
- Eisenhardt, K.M. (1989). Agency Theory: An Assessment and Review, *The Academy of Management Review*, 14(1), s.57-74.
- Fama, E.F. (1998). Market Efficiency, Long-Term Returns, and Behavioural Finance, *Journal of Financial Economics*, 49(3), s.283–306.
- Flood, R. & Marion, N.P. (1997). Policy Implications of ‘Second-Generation’ Crisis Models, *IMF Working Paper*, 97/16.
- Forbes, K.J. & Warnock, F. (2012). Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment, *Journal of International Economics*, 88(2), s.235-251.
- Frankel, J.A. & Rose, A.K. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators, *Journal of International Economics*, 41 (3-4), s.351-366.
- Frankel, J.A. & Saravelos, G. (2012). Can Leading Indicators Assess Country Vulnerability? Evidence from the 2008–09 Global Financial Crisis, *Journal of International Economics*, 87(2), s.216–31.
- Furceri, D. & Zdzienicka, A. (2012). How Costly Are Debt Crises? *Journal of International Money and Finance*, 31(4), s.726–742.
- Glick, R. & Hutchison, M. (2012). Currency Crises, in *Encyclopaedia on Financial Globalization*, Amsterdam: Elsevier B.V.
- Gorton, G. (2008). The Panic of 2007, Maintaining Stability in a Changing Financial System, *Proceedings of the 2008 Jackson Hole Conference*, Missouri: Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Gorton, G. (2009). Slapped in the Face by the Invisible Hand: Banking and the Panic of 2007, *2009 Financial Markets Conference: Financial Innovation and Crisis*, May 11–13.
- Gorton, G. & He, P. (2008). Bank Credit Cycles, *Review of Economic Studies*, 75(4), s.1181–1214.
- Gupta, P., Mishra, D. & Sahay, R. (2007). Behaviour of Output during Currency Crises, *Journal of International Economics*, 72(2), s.428–50.
- Güneri, Ö.İ. & Durmuş, B. (2019). Sansürlü ve Sansürsüz Poission Regresyon Modellerinin Karşılaştırılması, *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 9(2), s.359-76.
- Gürkaynak, R.S. (2008). Econometric Tests of Asset Price Bubbles: Taking Stock, *Journal of Economic Surveys*, 22(1), s.166–186.

- Hallwood, C.P. & MacDonald, R. (2000), *International Money and Finance*, Massachusetts: Blackwell.
- Harrison, J.M. & Kreps, D.M. (1978). Speculative Investor Behaviour in a Stock Market with Heterogeneous Expectations, *Quarterly Journal of Economics*, 92(2), s.323–336.
- Hirata, H., Kose, M.A., Otrok, C. & Terrones, M.E. (2012). Global House Price Fluctuations: Synchronization and Determinants, (Ed: Francesco G. ve West K.) *NBER International Seminar on Macroeconomics 2012*, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Hong, H., Scheinkman, J. & Xiong, W. (2008). Advisors and Asset Prices: A Model of the Origins of Bubbles, *Journal of Financial Economics*, 89(2), s.268–287.
- Hutchison, M.M. & Noy, I. (2006). Sudden Stops and the Mexican Wave: Currency Crises, Capital Flow Reversals and Output Loss in Emerging Markets, *Journal of Development Economics*, 79, s.225–48.
- International Monetary Fund (IMF), (2005). *Information Note on Modifications to the Fund's Debt Sustainability Assessment Framework for Market Access Countries*, Washington.
- International Monetary Fund (IMF), (2011). Modernizing the Framework for Fiscal Policy and Public Debt Sustainability Analysis, *Policy Paper*, Washington.
- Jeanne, O. (2003), Why Do Emerging Economies Borrow in Foreign Currency? *IMF Working Paper*, 03/177.
- Jorda, O., Schularick, M. & Taylor, A.M. (2011). Financial Crises, Credit Booms, and External Imbalances: 140 Years of Lessons, *IMF Economic Review*, 59(2), s.340–378.
- Kaminsky, G., Lizondo, S. & Reinhart, C. (1998). Leading Indicators of Currency Crisis, *IMF Staff Papers*, 45(1), s.1–48.
- Kaminsky, G. & Reinhart, C. (1999). The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems, *American Economic Review*, 89(3), s.473–500.
- Kannan, P., Scott, A. & Terrones M.E., (2013). From Recession to Recovery: How Soon and How Strong? (Ed: Claessens, S. Kose, M. A. Laeven, L. & Valencia, F.) *Financial crises: causes, consequences, and policy responses*, s.239-274, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Klein, M.W. & Marion, N.P. (1997). Explaining the Duration of Exchange-Rate Pegs, *Journal of Development Economics*, 54(2), s.387-404.
- Kletzer, K.M. & Wright, B.D. (2000). Sovereign Debt as Intertemporal Barter, *American Economic Review*, 90(3), s.621–639.
- Klingebiel, D., Kroszner, R. & Laeven, L. (2007). Banking Crises, Financial Dependence and Growth, *Journal of Financial Economics*, 84(1), s.187–228.
- Korinek, A. (2011). Foreign Currency Debt, Risk Premia and Macroeconomic Volatility, *European Economic Review*, 55(3), s.371–85.
- Krugman, P. (1999). Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises, *International Tax and Public Finance*, 6(4), s.459–472.
- Kumar, M., Moorthy, U. & Perraudin, W. (2003). Predicting Emerging Market Currency Crashes, *Journal of Empirical Finance*, 10, s.427–454.
- Laeven, L. & Valencia, F. (2014). Systemic Banking Crises, (Ed: Claessens, S. Kose, M. A. Laeven, L. & Valencia, F.) *Financial crises: causes, consequences, and policy responses*, s.61-137, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Lansing, K.J., (2008), Speculative Growth and Overreaction to Technology Shocks, *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper*, 08.
- Levy-Yeyati, E.L. & Panizza, U. (2011). The Elusive Costs of Sovereign Defaults, *Journal of Development Economics*, 94(1), s.95–105.
- Lindgren, C.J., Garcia, G. & Saal, M. (1996). *Bank Soundness and Macroeconomic Policy*, Washington: IMF.

- Lo, A.W. & MacKinlay, A.C. (2001). *A Non-Random Walk Down Wall Street*, New Jersey: Princeton.
- Maddaloni, A. & Peydró, J.L. (2011). Bank Risk-Taking, Securitization, Supervision and Low Interest Rates: Evidence from the Euro Area and the U.S. Lending Standards, *The Review of Financial Studies*, 24(6), s.2121–2165.
- Magud, N.E., Reinhart, C.M. & Vesperoni, E.R. (2012). Capital Inflows, Exchange Rate Flexibility, and Credit Booms, *IMF Working Paper*, 12/41.
- McFadden, D., Eckaus, R., Feder, G., Hajivassiliou, V. & O'Connell, S. (1985). Is there life after Debt? An Econometric Analysis of the Creditworthiness of Developing Countries," (Ed: Smith, G. & Cuddington, J) *International Debt and the Developing Countries*, s.179-209, Washington: World Bank.
- McKinnon, R. & Pill, H. (1996). Credible Liberalizations and International Capital Flows: The Overborrowing Syndrome, (Ed: Ito, T. & Krueger, A.), *Financial Deregulation and Integration in East Asia*, s.7–42, Chicago: University of Chicago Press.
- McKinnon, R. & Pill, H. (1998). International Overborrowing: A Decomposition of Credit and Currency Risks, *World Development*, 26(7), s.1267–1282.
- Mendoza, E.G., (2010). Sudden Stops, Financial Crises, and Leverage, *American Economic Review*, 100(5), s.1941–66.
- Mendoza, E.G. & Terrones, M. (2008). An Anatomy of Credit Booms: Evidence from Macro Aggregates and Micro Data, *NBER Working Paper*, 14049.
- Mendoza, E.G. & Terrones, M. (2012). An Anatomy of Credit Booms and Their Demise, *Journal of Economía Chilena*, 15, s.4–32.
- Milesi-Ferretti, G.M. & Tille, C. (2011). The Great Retrenchment: International Capital Flows during the Global Financial Crisis, *Economic Policy*, 26(66), s.285–342.
- Obstfeld, M., (1986). Rational and Self-Fulfilling Balance-of-Payment Crises, *American Economic Review*, 76(1), s.72–81.
- Panizza, U., Sturzenegger, F. & Zettelmeyer, J. (2009). The Economics and Law of Sovereign Debt and Default, *Journal of Economic Literature*, 47(3), s.651–98.
- Papell, D.H. & Prudan, R. (2012). The Statistical Behaviour of GDP after Financial Crises and Severe Recessions, *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 12(3), s.1-29.
- Pastor, L. & Veronesi, P. (2006). Was There a Nasdaq Bubble in the Late 1990s? *Journal of Financial Economics*, 81(1), s. 61–100.
- Radelet, S. & Sachs, J. (1998). The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1(1), s.1–74.
- Rajan, R.G. (2005). Has Financial Development Made the World Riskier? *NBER Working Paper*, 11728.
- Ranciere, R. & Tornell, A. (2011). Financial Black-Holes: The Interaction of Financial Regulation and Bailout Guarantees, *CEPR Discussion Paper*, 8248.
- Reinhart, C.M. ve Rogoff, K.S. (2009a). The Aftermath of Financial Crises, *American Economic Review*, 99, s.466–72.
- Reinhart, C.M. & Rogoff, K.S. (2009b). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rose, A.K. & Spiegel, M.M. (2011). Cross-Country Causes and Consequences of the 2008 Crisis: Early Warning, *European Economic Review*, 55(3), s.309–324.
- Scheinkman, J.A. ve Xiong, W. (2003). Overconfidence and Speculative Bubbles, *Journal of Political Economy*, 111(6), s.1183–1219.
- Schwert, G.W. (2003). Anomalies and Market Efficiency, (Ed: Constantinides, G.M., Harris, M. & Stulz, R.M. *Handbook of the Economics of Finance*, Amsterdam: Elsevier B.V., (1), s. 939–974.

- Shin, H.S. (2009). Reflections on Northern Rock: The Bank Run That Heralded the Global Financial Crisis, *Journal of Economic Perspectives*, 23(1), s.101–119.
- Shleifer, A. (2000). *Inefficient Markets: An Introduction to Behavioural Finance*, United Kingdom: Oxford University Press).
- Stiglitz, J. & Weiss, A. (1983). Alternative Approaches to Analysing Markets with Asymmetric Information: Reply [The Theory of ‘Screening,’ Education, and the Distribution of Income],” *American Economic Review*, 73(1), s.246–249.
- Sturzenegger, F. & Zettelmeyer, J. (2007). *Debt Defaults and Lessons from a Decade of Crises*, Cambridge, Massachusetts, and London: MIT Press.
- Wang, P. & Wen, Y. (2012). Speculative Bubbles and Financial Crises, *American Economic Journal: Macroeconomics*, 4(3), s.184–221.

Summary

Financial crises come in different shapes and sizes and have lasting effects. As the interconnectedness of financial markets increases, the possibility of the spread of a crisis from one country to another also increases. So, knowing the definition, detection and possible effects of an approaching crisis is as important as the measures taken beforehand. In this study, financial crises are defined under the headings of exchange rate, sudden stop, debt and banking. Their detection, frequency and distribution are discussed, and thus it is aimed to contribute to the understanding of the measures that can be taken to avoid new crises. For this purpose, theoretical and practical studies examining developments in asset and credit markets during financial crisis periods are reviewed. By mapping the literature on financial crises, it was desired to lay the groundwork for new researches. It has been shown by discussions that rather than the irrational behaviour of investors, financial crises are caused by factors such as myopic and erroneous decisions of policy makers, or lack of regulation and supervision.

It is possible to deal with financial crises under four headings as exchange rate, sudden stop, debt and banking crises. This distinction does not mean that the causes or the timing of the aforementioned crises should be different. Financial crises may be the result of the same or different causes, or they may follow each other and even cause each other. Currency crises are often observed together with banking crises and this is named as the double crises. Sudden stops and debt crises can also be added to this double crisis.

Although the irrational behavior of investors may also be effective in financial crises, factors such as myopic and erroneous decisions of policy makers or lack of regulation and supervision seem to be the real causes. The most common situation before banking and currency crises is a rapid and excessive credit expansion. With the support of factors such as asymmetric information and moral risk, credit conditions can be relaxed and credit volume can increase rapidly. This may cause a false revival in the economy, and asset prices, especially real estate and stock prices may increase excessively. In the meantime, bubbles may form as a result of both financial constraints and the rational or irrational behavior of investors, and the bursting of these bubbles may cause crisis to emerge.

Although, during the 3 decades before 2007, financial crises were mostly the subject of developing economies, the 2007-2009 crisis revealed that the inability to regulate and adequately supervise financial innovations in a timely manner can make even developed economies fragile. New financial instruments, since they were not properly regulated and inspected, caused the rapid expansion of housing loans in the USA. The bursting of this bubble, affected not only the USA but also the whole world economy. Therefore, the design of financial innovations and especially their sequences are of great importance.

Even though it is difficult, detecting financial crises in advance is very important. Not only the imminent loss of confidence in economies with high leverage ratios, the fact that the nature of financial crises may change depending on economic and financial conditions is also decisive in this situation. Nevertheless, a review of existing methods and discussion of early warning models would be a study to complement the topics discussed here.

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

YAZAR REHBERİ

Uluslararası hakemli bir dergi olan **Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi/ Bursa Uludağ Journal of Economy and Society** yılda 2 kez (Aralık ve Haziran aylarında) yayımlanır.

Dergiye gönderilecek yazılar, makale, kitap tanıtımı, eleştiri ve örnek olay çalışmalarını içermektedir. Bu yazılar daha önce başka bir dergi vb. çalışmada yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Yazılar Türkçe ve İngilizce dillerinde olabilir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

Dergiye gönderilen yazıların ilk değerlendirmesi yayın kurulu tarafından dergi yazım kurullarına uygunluğu bakımından yapılır. Uygun bulunan çalışmalar uluslararası kabul gören benzerlik tarama programlarınca (akademik kurallara uygun bir biçimde atıf yapılan bire bir alıntılar, kaynakça ve dipnot dışarıda tutularak) taranır. % 15'den fazla benzerlik tespit edilen çalışmalar hiçbir işlem yapılmadan, tarama sonuç raporu ile birlikte yazar/yazarlarına geri gönderilecektir.

Bu aşamadan sonra çalışma 2 hakeme gönderilecek; hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine veya üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara/yazarlara en kısa sürede bildirilecektir.

Yazar/yazarlardan istenecek düzeltmelerin en geç 1 ay içinde yapılarak yayın kuruluna ulaştırılması gerekir.

Makale gönderimi

Yazılar doc. ve pdf. formatında iki dosya hâlinde **iibfeditor@uludag.edu.tr** adresine gönderilmelidir. Gerektiğinde editörün yazarla iletişimde kullanılmak üzere yazar/yazarların cep telefonu numaralarını bildirmeleri önemle rica olunur. Bu bilgiler makale yayınlanırken kesinlikle kullanılmayacaktır.

Telif hakkı düzenlemesi

Yayına kabul edilen tüm makale ve materyallerin telif hakkı Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.

Gizlilik beyanı

Bu dergide yer alan isim ve adresler sadece derginin belirtilen amacı için kullanılacaktır. Başka bir amaç ve başka bölümde kullanılmayacaktır.

YAZIM KURALLARI

Anlatım ve üslup

Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılabilir. Cümleler dil bilgisi ve imla kurallarına uyularak yazılmalıdır. Türkçe makalelerde imla ve noktalama kuralları için Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük ve/veya Büyük Türkçe Sözlük'ü ile Türkçe Yazım ve İmla Kılavuzundan yararlanılmalıdır (<http://www.tdk.gov.tr/>). İngilizce makalelerde ise Longman Dictionary of Contemporary English (<http://www.ldoceonline.com/>), Oxford Advanced Learner's Dictionary (<https://www.oxforddictionaries.com/>), Cambridge Advanced Learner's Dictionary (<http://dictionary.cambridge.org/>) kaynaklarından yararlanılabilir.

Başlıklar

Çalışma konusuna uygun bir makale başlığı seçilmelidir. Makale içindeki bölüm başlıkları normal rakamlarla numaralandırılmalıdır (1, 2, 3 gibi). Bir bölümde alt başlıkların sayısı en fazla dört olmalıdır. Başlıkların numaralandırılması aşağıdaki gibi olmalıdır:

1. Birinci bölüm başlığı

1.1. Birinci derece alt bölüm başlığı

1.2. Birinci derece alt bölüm başlığı

1.2.1. İkinci derece alt bölüm başlığı

Yazar ve iletişim bilgileri

Makale başlığından hemen sonra yazar/yazarların adı soyadı belirtilmelidir. Yazar/yazarların adı ve soyadından sonra yıldız işaretli dipnot oluşturulmalı ve yazar/yazarların adı soyadı, yazar/yazarların bağlı bulunduğu kurum/üniversite bilgileri, e-posta adresi ve ORCID belirtilmelidir. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarlardan bir tanesi sorumlu yazar olarak belirtilmelidir.

Öz

Makalenin başında biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 200 kelimeyi aşmayan öz (abstract) yer almalıdır.

Anahtar kelimeler

Türkçe ve İngilizce öz (abstract) kısmından sonra yapılan çalışmanın ilgi alanını tespiti yönelik 3-5 kelimedenden oluşan *anahtar kelimeler* verilmelidir.

Özet (Summary)

Makalenin sonunda Türkçe yazılmış çalışmalar için İngilizce, İngilizce yazılmış çalışmalar için Türkçe, 750 kelimeyi aşmayan özet (summary) yer almalıdır.

Metin

Makale, web sitemizdeki "Yazar rehberi/ Author guide" bölümünde yer alan Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi kurallarına uygun olarak hazırlanmış olan "Şablon/Templete" kullanılarak hazırlanabilir.

Makale 8000 kelimeyi geçmemelidir. Metin, "Palatino Linotype" karakterinde yazılmalıdır.

Metin içinde kısaltma kullanılacaksa bu kısaltmalar ilk kullanıldığında açılımından sonra parantez içerisinde gösterilmelidir. Örneğin: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). Metin içinde dipnotlar ek bilgi vermek için kullanılmalı ve normal rakamlar ile numaralandırılmalıdır.

Tablolar, şekil ve grafikler

Tüm tablo, şekil ve grafikler normal rakamlarla numaralandırılmalıdır (Şekil 1, Tablo 1, Grafik 1 gibi.)

Tablo başlıkları, tabloların üstünde; şekil ve grafiklerin başlıkları, şekil ve grafiklerin altında yer almalıdır. Makalede kullanılan tablo, şekil ve grafikler yazarın kendisine ait değilse mutlaka kaynağı tablo, şekil ve grafiklerin alt kısmında gösterilmelidir. Tablo ve şekiller için dipnotlar, * (yıldız) simgesi ile gösterilerek yazılmalıdır.

Formül ve denklemler

Formüller ve denklemler sola hizalı olarak ve numaralandırılarak yazılmalıdır. Denklemler (1), (2), (3)... şeklinde numaralandırılmalıdır.

Bilim alanı kodu (JEL kodu)

Çalışma yapılan alanla ilgili bilim kodu/jel kodu bilgisi girilebiliyor ise yazar/yazarlar 3 tane bilim alanı kodunu yazmalıdırlar (<http://www.aeaweb.org/jel/guide/>).

Teşekkür

Çalışmaya destek olan kurum ve kişiler varsa bunlara ilişkin teşekkür yazısı yazılabilir. Teşekkür yazısı, makalenin ilk sayfasında dipnot olarak verilebileceği gibi kaynaklar kısmından önce ayrı bir başlık altında da verilebilir.

Atıflar

Yazar, yararlandığı kaynakların atıf yazımında APA (Amerikan Psikoloji Birliği) yayın kılavuzu taslağına uymalıdır (www.apastyle.org).

Makale içindeki atıflarda (yazar, yıl) sistemi kullanılmalıdır.

- Tek yazarlı eserlerde: (Jackson, 2019)
- İki yazarlı eserlerde: (Hare & O'Neill, 2000)
- İki'den fazla yazarlı eserlerde: (Grady vd., 1996)

Kaynakça

Kaynakça, metin içinde atıf yapılan kaynakların tamamını içermelidir. Kaynakça, yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. Bir yazara ait birden fazla esere atıfta bulunulmuşsa yazarın eserleri, en yakın tarihli olandan en eski tarihli olana doğru kronolojik olarak sıralanmalıdır.

Kaynakça, APA 7'ye uygun olmalıdır. Referans yönetim aracı olarak farklı yazılım (Mendeley vb.) kullanan yazarlar atıf ve kaynakçalarını APA 7 stilini seçerek oluşturabilirler.

Sürelili Yayınlar:

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Kitaplar:

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

Çalışma Raporları:

Givord, P. (2020, April). *How a student's month of birth is linked to performance at school: New evidence from PISA* (OECD Education Working Papers No. 221). <https://doi.org/10.1787/19939019>

Kitap Bölümü/Derleme Yayınlar:

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

Kurumsal Kaynaklar:

National Cancer Institute. (2019). Taking time: Support for people with cancer (NIH Publication No. 18-2059). U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.cancer.gov/publications/patient-education/takingtime.pdf>

Tezler

Miranda, C. (2019). Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>

AUTHOR GUIDE AND WRITING STANDARTS

AUTHOR GUIDE

Bursa Uludağ Journal of Economy and Society is published twice a year (December and June). The journal includes research articles, book presentations, critics and case studies. These articles should not have been published elsewhere or sent for publication previously. Articles can be written in Turkish and English. When the articles are accepted Bursa Uludağ Journal of Economy and Society will have all publishing rights.

The initial evaluation of the manuscripts submitted to the journal is made by the editorial board in terms of its suitability for the journal writing standards. Eligible studies will be scanned with internationally accepted academic plagiarism detector (excluding individual citations, bibliographies and footnotes cited in accordance with academic rules). Studies with more than 15% similarity will be sent back to the author/authors together with the scan result report.

After this phase, the study will be sent to 2 referees. In the direction of the report from the referees, it will be decided whether the article will be published, corrected in the report frame, rejected or sent to third referee, and the author / authors will be notified about the situation as soon as possible.

Corrections requested from the author/authors should be made within 1 month at the latest and sent to the editorial board.

Article submission

Articles in doc. and pdf. format file should be sent to iibfeditor@uludag.edu.tr. Please be sure to notify the author/authors' mobile phone numbers so that the editor can communicate with the author in case of necessity. This information will never be used when the article is published.

Copyright

The copyright of all articles and materials accepted for publication belong to Bursa Uludağ University, Faculty of the Economics and Administrative Sciences.

Privacy

Names and addresses in this magazine will only be used for the purpose of the journal, which is stated above. It will not be used for another purpose or another part.

WRITING STANDARTS

Expression & Literary Style

Articles can be written in Turkish and English. Sentences should be written in accordance with the grammar and orthographic rules. For grammar and orthographic rules in Turkish articles, Turkish Language Association's Güncel Türkçe Sözlük and/or Büyük Türkçe Sözlük and Türkçe Yazım ve İmla Kılavuzu should be used (<http://www.tdk.gov.tr/>). For grammar and orthographic rules in English articles, Longman Dictionary of Contemporary English (<http://www.ldoceonline.com/>), Oxford Advanced Learner's Dictionary (<https://www.oxforddictionaries.com/>), Cambridge Advanced Learner's Dictionary (<http://dictionary.cambridge.org/>) can be used.

Titles

An appropriate article title should be chosen for the study topic.

Section titles in the article should be numbered with normal numbers. (1, 2, 3 ... etc.)

The number of subtitles in a section should be four at most.

The numbering of titles should be as follows:

1. Section title

1.1. First degree subheadline

1.2. First degree subheadline

Headings should be left-aligned.

Author and contact information

Name and surname of the author/authors should be indicated after the article title. Asterisked footnotes should be created after the author/authors' name and surname and the institution/university information and e-mail address, ORCID to which the author/authors are affiliated should be shown. In more than one authoritative article, one of the authors must be specified as the corresponding author.

Abstract

An abstract which does not exceed 200 words should be written both in Turkish and English.

Keywords

After the Turkish and English abstracts, the keywords consisting of 3-5 words should be given to correct the interest of the study.

Summary

Turkish summary for articles in English and English summary for articles in Turkish which does not exceed 750 words should be written.

Text

Authors can prepare their article by downloading the “Şablon/Template” which was prepared according to spelling rules and format of the Bursa Uludağ Journal of Economy and Society via our website.

The article should not exceed 8000 words. Text should be written in "Palatino Linotype".

The “introduction” should not be numbered. If an abbreviation is used in the text, these abbreviations should be shown in parentheses when used for the first time. For example: Devlet Planlama Teşkilatı

(DPT). Footnotes in the text should be used to provide additional information and should be numbered with normal numbers.

Tables, figures and graphics

All tables, figures and graphics should be numbered with normal numbers. (Figure 1, Table 1)

The headings of tables should be placed on top of them; the headings of figures and graphics should be placed below. If the tables, figures and graphics used in the article do not belong to the author himself, the source should be given at the bottom of the tables, figures and graphics. Footnotes for tables and figures should be written with *(star) symbol.

Formulas and equations

Formulas should be written left aligned and numbered. The equations should be numbered as (1), (2), (3)...

Science field code (JEL code)

If the scientific code/jel code information related to the study field can be entered, the author / writers should write 3 scientific field codes (<http://www.aeaweb.org/jel/guide/>).

Acknowledgement

If there are institutions and persons supporting the work, a thank-you note can be written. Acknowledgements can be given as a footnote on the first page of the article or under a separate title before the "references".

Citations

The author must comply with the APA (American Psychological Association) publication guidelines in citation of the sources he uses (www.apastyle.org).

Bibliography

The bibliography should include all of the references cited in the text. The bibliography must be sorted alphabetically by author surname. If more than one studies belonging to one author are found, the studies of the author should be ordered chronologically from the most recent to the earliest one.

The bibliography should be in APA 7 format. Authors using citation plug-ins from reference management softwares (Mendeley etc.) only need to select APA 7 when preparing their article, after which citations and bibliographies will be automatically formatted in the APA7.

Periodicals:

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Books:

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

Study-Work Reports:

Givord, P. (2020, April). *How a student's month of birth is linked to performance at school: New evidence from PISA* (OECD Education Working Papers No. 221). <https://doi.org/10.1787/19939019>

Book Chapters:

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

Corporate Resources:

National Cancer Institute. (2019). Taking time: Support for people with cancer (NIH Publication No. 18-2059). U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.cancer.gov/publications/patient-education/takingtime.pdf>

Theses:

Miranda, C. (2019). Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>